

TOBIAS

Tidsskrift for oslohistorie

2017

KOMMUNENS ARKIV
BYENS HUKOMMELSE

TOBIAS

TOBIAS er Oslo byarkivs eget fagtidsskrift om oslohistorie, arkiv og arkivdanning. Tidsskriftet presenterer viktige, nytenkende og spennende artikler, og løfter fram godbiter fra det rike kilde-materialet i Byarkivet. Navnet Tobias kommer fra den tiden da Byarkivet holdt til i ett av rådhusetårnene og fikk kallenavn etter Tobias i tårnet fra Torbjørn Egners barnebok *Kardemomme by*. Akkurat som Tobias er Byarkivet er et sted hvor man kan få svar på det meste.

Løssalg kr 50,-.

Publikasjonen kan lastes ned gratis fra www.oslo.kommune.no/byarkivet

TOBIAS – Tidsskrift for oslohistorie

UTGIVER: Oslo byarkiv

BESØKSADRESSE: Maridalsveien 3

POSTADRESSE: Kulturetaten, Byarkivet,

Pb 1453 Vika, 0116 Oslo

TELEFON: 21 80 21 80 (02180)

I Byarkivets åpningstider: 23 46 03 50

E-POST: postmottak@kul.oslo.kommune.no

REDAKTØR: Johanne Bergkvist

REDAKSJON: Caroline Juterud, Cecilie Lintoft,

Dagfinn Rasmussen, Kirsti Gulowsen, Line Grønvold,

Maria Storhaug-Meyer, Mona Thomassen,

Ranveig Låg Gausdal, Siri Mæhlum, Torgrim Hegdal,

Unn Hovdhaugen. Korrektur: Arnfinn Løvsletten.

UTFORMING: Kristine Steen, 07 Media

ISSN 0804-2454

OPPLAG: 2000

26. årgang

TRYKKERI: 07 Media

LEDER

Kommunens arkiv – byens hukommelse

Tekst: Hilde Barstad, direktør for Kulturetaten

Jeg pleier ofte å si at Byarkivet er ei lita perle. Magasinene i Maridalsveien 3 inneholder utrolig rike samlinger, vitnesbyrd fra fortiden som kun finnes i ett eneste eksemplar, uerstattelige kulturhistoriske verdier. På denne måten er Byarkivet en kulturinstitusjon, og jeg er stolt av at arkivet er en del av Kulturetaten.

Både som jurist, etatsleder og tidligere politiker, vet jeg hvor viktig det er at forvaltningens arbeid dokumenteres skikkelig. Det dreier seg om grunnleggende demokratiske verdier som likebehandling, rett til innsyn i kommunens virksomhet og dokumentasjon som sikrer både borgernes og kommunens rettigheter. Når Oslo kommune nå satser stort på digitalisering av tjenestetilbudet, må det legges vekt på at all virksomhet fortsatt dokumenteres forsvarlig slik at folk kan finne den samme dokumentasjonen som før ble skapt på papir og tatt vare på i arkivmapper. Her er Byarkivet en avgjørende premissgiver. Det gjør institusjonen kanskje viktigere enn noen gang.

Forsidebilde:

Fra Byarkivets opplegg for ungdomsskolen «Detektiv i arkivet». Foto: Heidi Voss-Nielsen. I forstørrelsesglasset barn fra Sofienberg skole som øver til 17.maifeiringen i 1933. A-40041/Ua/0002/117

INNHold

-
- 2 Leder: Kommunens arkiv – byens hukommelse**
-
- 3 Innhold**
-
- 4 Fra kommunearkiv til byarkiv**
Cecilie Lintoft
-
- 14 Arkivenes samfunnsrolle**
Ranveig Låg Gausdal
-
- 26 Lukta av historie**
Aina Basso
-
- 36 ARKIVBYGNINGER**
– ikoniske signalbygninger for enhver tid
Kirsti Gulowsen
-
- 44 Framtidas hukommelse?**
Siri Mæhlum
-
- 52 Zombie Nation – en arkivstudie**
Cecilie Lintoft og Johanne Bergkvist
-
- 56 Driftige damer**
Vibeke Kieding Banik
-
- 66 «Det var som om jeg dro på en tidsreise»**
Ingrid Gjessing Linhaves søk etter morfar Rolf
Johanne Bergkvist og Unn Hovdhaugen
-
- 74 Fattig og forargerlig**
Johanne Bergkvist
-
- 88 Undergrunnsbevegelser**
Torgrim Hegdal
-
- 90 Kristianiadalens pulsårer**
Torgrim Hegdal
-
- 92 EN SPORVEI TIL BEGJÆR**
Kommunens forhold til sporveiene
Torgrim Hegdal
-
- 102 The Black Rose – Ruth Reese**
Ellen Røsjo
-
- 107 Bruk arkivene!**
-

5

14

44

56

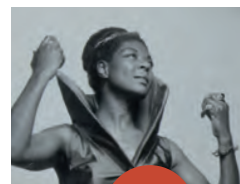

88

92

98

Fra kommunearkiv til byarkiv

Da Byarkivet ble etablert i 1992 var det som en videreføring av kommunearkivet fra 1914. Og da de nye lokalene åpnet i Maridalsveien i september 1999, var det litt av en reise institusjonen hadde foretatt, både geografisk og arkivfaglig. En samling magistrats- og formannskapsdokumenter var nå blitt til en omfattende arkivinstitusjon, med fokus både på arkivutvikling i kommunens virksomheter, og på forvaltning og formidling av byens hukommelse. Bli med på turen fra Grev Wedels plass 2, via rådhusårnet, til Maridalsveien 3.

Tekst: Cecilie Lintoft, leder for historisk seksjon i Oslo byarkiv

Fra den Gamle Logen til det nye Rådhuset

I Oslo kan kommunearkivet som institusjon føres tilbake til 1914. Et første initiativ kom allerede i 1887, i forbindelse med 50-årsjubileet for formannskapslovene, men først i 1904 ble det innredet arkivrom i Formannskapets lokaler i Gamle Logen på Grev Wedels plass 2. Juristen Anders Daae ble da midlertidig ansatt for å ordne eldre dokumenter fra magistratskontorene. I 1914 vedtok endelig Kristiania bystyre å opprette en fast, lønnet kommunearkivarstilling. Dette var en god nyhet i byen – at det var bekymring for arkivsituasjonen i kommunen, illustreres godt gjennom lederartikkelen til det aller første nummeret av St. Hallvard fra 1915:

«[...] Alle ønsker for Kristianias arkivvæsen er naturligvis endnu ikke oppfylt [...] Særskilt magistratsarkivet [...] kunde trænge en ordentlig oprydning [...], og stillingen som chef for kommunens arkivvæsen må vokse sig frem til en ganske anden betydning end den nu har.»

Kommunearkivet i Kristiania var likevel tidlig ute i norsk målestokk. Politikerne i bystyret var blant de første som så behovet for en kommunal faginstitusjon for arkiv, og som definerte myndighets- og ansvarsområde. I 1924 vedtok også formannskapet en tydelig stillingsinstruks for kommunearkivaren:

«[...] Alle ønsker for Kristianias arkivvæsen er naturligvis endnu ikke oppfylt [...]

«Han forestaar kommunens arkiv. Han sørger for at dette er ordnet paa en grei og oversigtlig maate og forsynet med de nødvendige fortegnelser [...] Han har at paae at arkivsaker som ikke trænges i det daglige arbeide ved de enkelte administrationer, avgives til kommunearkivet og har i den anledning at føre nøie indseende med hvad der findes av arkivsaker ved kontorene. [...] Han har at avgi forslag til bestemmelser om arkivets ordning, om hvilke dokumenter og protokoller der kan tilintetgjøres»

Losjebygningen på Grev Wedels plass 2 var lokale for kommunen fra slutten av 1800-tallet, og fram til Rådhuset sto ferdig. Her holdt også kommunearkivet til. Fotograf: ukjent. År: ca. 1924. Norsk Folkemuseum. NF.01270-004

Interiørfoto fra kommunearkivet i Gamle Logen, 1916. Fotograf: Olaf Martin Peder. Oslo Museum OB.F01634

Da vedtaket om fast stilling kom i 1914, hadde Anders Daae allerede begynt som stiftsarkivar i Trondheim. Jakob Friis var den første kommunearkivaren etter ham, men allerede i 1916 begynte Stian Finne-Grønn. Han ble ansatt i en halv stilling og den kombinerte han med en stilling som bestyrer av Oslo Bymuseum. Finne-Grønn var opprinnelig jurist, men interessen for lokalhistorie var nok større. Kommunearkivarstillingen resulterte blant annet i et forskningsarbeid med store registre over eiendomsforholdene i Kristiania. Da Finne-Grønn gikk av med pensjon i 1939 ble kommunearkivet flyttet fra Formannskapet til Finansrådmannen, og arkivarstillingen ble oppgradert til en

Stian Finne-Grønn var både kommunearkivar og direktør for Bymuseet. Fotograf: ukjent. År: ca. 1950. Oslo Museum OB.FS0354

Det nye Rådhuset ble tatt i bruk fra 1939. I 1940 flyttet kommunearkivet inn i østre tårn. Fotograf: ukjent. År: ca. 1935-1940. Oslo Museum OB.F11807a

hel stilling. Nå var det viktig å finne rett person til jobben, en som kunne konsentrere seg om det arkivfaglige arbeidet. Kommunen var dessuten i ferd med å fullføre det nye rådhuset, med store arkivmagasin i det østre tårnet, og dermed med nye muligheter for kommunearkivet. Da Ludvig Engeset fra Statsarkivet i Oslo tiltrådte i september 1939, begynte forberedelsene til flytting fra Gamle Logen til Rådhuset. På grunn av krigsutbruddet tok prosessen lengre tid enn planlagt, men i august 1940 var 1500 hyllemeter på plass i tårnet.

Andre verdenskrig – med en illegal Tobias i tårnet

Bestanden i kommunearkivet vokste nå raskt, blant annet fordi tyskernes okkupasjon av andre kommunale kontorer førte til store avleveringer. Men det foregikk ikke bare arkivarbeid i østre tårn. Etter at tyskerne beslagla radioapparatene høsten 1941, ble kommunearkivet etterhvert et knutepunkt for den illegale pressen, med distribusjon av forbudte aviser. På det meste kunne opptil fem hundre aviser bli sendt ut fra Rådhuset ukentlig. Men i slutten av november 1943 var opprullingene av den illegale pressen

i gang, og dermed måtte kommunearkivaren flykte til Sverige. Heldigvis rakk han å sikre noen av de mest verdifulle arkivene før han dro, blant annet med et systematisk uordningsarbeid som gjorde det umulig å finne fram i materialet for uvedkommende.

Fra arkivinstitusjon til papirlager

Til tross for at det var intensjoner om det ved innsettelsen, ble Ludvig Engeset aldri brukt som rådgiver i kommunens arkivspørsmål. Han ble satt til å drive kommunearkivet som

Kommunearkivar Marcia Berg
studerer etterlatt arkivmateriale
på et loft i Storgata, juni 1985.
Foto: Oslo byarkiv

en depotinstitusjon, og ikke minst etter kommunesammenslåingen med Aker i 1948 ble det mye å gjøre. Da ble hele det gamle Aker-arkivet overført som en stor avlevering til rådhus-tårnet. Da Engeset gikk av i 1949 måtte det tas hensyn til den høye overtalligheten etter kommunesammenslåingen, og en lønnskasserer fra Aker, Wilhelm Petersen, ble konstituert. Men han var kanskje ikke den fagpersonen som kommunearkivet trengte nå. Samtidig med at det statlige Arkivverket gjennomgikk en stor faglig utvikling, ble kommunearkivet i Oslo liggende i en arkivfaglig bakevje.

I 1971 overtok Per Horgen, tidligere avdelingssjef i Christiania Spigerverk. Han kom knapt gjennom døra inn til magasinet da han skulle begynne – det var fullt over alt. Horgen hadde både arkiverfaring og ambisjoner. Han fikk blant annet overført en sekretær fra Finansrådmannens kontor, slik at kommunearkivet nå for første gang hadde to stillinger. Men institusjonen fikk likevel ikke den prioritet og støtte som det var behov for, og den faglige utviklingen lot vente på seg.

To store reformer ble snublestener for kommunearkivet

Da Marcia Berg, arkivleder i Norad, tiltrådte som den neste i rekken i 1983, sto nye utfordringer klare. Hun satte straks i gang med aktiv markedsføring av kommunearkivet. Hun prioriterte arbeidet med avleveringer og ordning, og ikke minst med utvikling av enkle dataregistre for en prekært uoversiktlig arkivbestand. Men i 1986 kom Byrådsreformen, hvor åtte rådmanns-avdelinger skulle erstattes av én samlet sentraladministrasjon med ett felles arkiv. Dessverre fikk kommunearkivaren liten mulighet til å påvirke prosesser og rutiner for det nye daglig-arkivet. Og samtidig var sentraladministrasjonen allerede i gang med å forberede den neste store reformen: desentraliseringen til bydelsadministrasjon.

Bydelsreformen i 1988 ble gjennomført uten arkivmessig forståelse. De historiske arkivene etter de desentraliserte etatene, som Kontoret for eldreomsorg, Sosialavdelingen og Barnehagekontoret, ble i all hast plassert i dårlige, midlertidige lokaler på Tveita senter. «Bydelenes dokumentasjonssenter» ble en kasteball som ingen ville ta ansvaret for, og Marcia Berg følte at hun ikke ble tatt seriøst. I 1989 sa hun opp jobben.

Da klubba falt for Oslo byarkiv

Hverdagen i Bydelenes dokumentasjonssenter var virkelig utfordrende, det gir arkivar Marie Lyngen en levende beskrivelse av i en Tobias-artikkel fra 2000:

«Fjernarkivet på Tveita ble stabled på bena i en fart. At lokalene var totalt uegnet som arkivlokaler hadde man ikke tid til å ta hensyn til. Her var et utall små kontorer med teppebelagte gulv som var umulig å rengjøre, flere toaletter som medførte vannskaderisiko, store vindusflater som ga temperatursvingninger og utgangsdører som enhver person med skrutrekker kunne ha forsert. [...]Hva var det så som møtte en når en kom inn dørene på Dokumentasjonssenteret for første gang? Noen hadde vel funnet det avskrekkende: en støvete ørken av noen lokaler som stort sett manglet taklys, gebrekkelig gammelt kontorutstyr, pinlig flekkete møbler, en livsfarlig gammel støvsuger utlånt fra kommunearkivet, en ubrukelig skrivemaskin, noen blyantstubber og en knurrende og knirkende gammel data-maskin. Det fullstendige kaos? Man kunne kanskje tro det når man åpnet en dør til et rom der arkivboksene var kastet inn hulter til bulter fra gulv til tak slik at det var umulig å få en fot innenfor. En del arkiver var heller ikke pakket ut av kartongene de kom i.»

I 1990 ble det endelig bestemt, etter påtrykk fra Riksarkivaren, at arkivsituasjonen i kommunen måtte utredes. Det ble etablert et prosjekt som skulle kartlegge situasjonen og foreslå ny organisering. Kjell Olav Masdalen fra Aust-Agder-arkivet ble hentet inn som prosjektleder og hans «Rapport om arkivsituasjonen i Oslo kommune» (1991) inneholder en bred drøfting og godt underbygde forslag til funksjonsområder og organisasjon for et byarkiv: Hvis kommunen skulle få en samlet styring av arkivsektoren, samt klare å håndtere historisk dokumentasjon, måtte kommunearkivet både rustes opp og få nye og større lokaler.

Etter Marcia Bergs oppsigelse hadde Leif Thingsrud vært konstituert i kommunearkivstillingen, men ikke lenge etter at Masdalens rapport var ferdig ble den utlyst på nytt. Det var Masdalen selv som foretok intervjuene. Første august 1991 ble Bjørn Bering, tidligere fylkesarkivar i Sogn og Fjordane, ansatt:

«I begynnelsen besto kommunearkivet av Leif og meg», forteller Bjørn Bering. «Vi satt i de to øverste etasjene i rådhusets østre tårn, og der var det både overfylt og upraktisk, noe som gjorde det vanskelig å motta både arkivalia og publikum. Jeg hadde satt meg grundig inn i Masdalens rapport før jeg begynte som kommunearkivar. Det er en glimrende rapport, med et helhetlig blikk og forståelse for ansvars- og

Bjørn Bering ble ansatt som kommunearkivar i 1991. I 1992 ble han Oslo første byarkivar. Foto: Arkiverket

kompetanseområdene en arkivinstitusjon skal ha. Den har stått seg godt, og kan leses med stort utbytte i dag. Noe av det første vi gjorde etter at jeg ble ansatt, var å gjøre sak om oppfølging av rapporten klar for behandling i Oslo bystyre. Vår nærmeste kontakt i kommuneadministrasjonen, og hovedansvarlig for å fremme saken for bystyret, var Harald Ulvli i Byrådsavdeling for finans og plan. Både han og Leif hadde sittet som kommunens representanter i prosjektgruppen og var godt kjent både med arkivsituasjonen og med kommunens organisasjon og styringslinjer. Deres ekspertise var helt uvurderlig, og en forutsetning for det gode beslutningsgrunnlaget som bystyret fikk.»

«I begynnelsen besto kommunearkivet av Leif og meg» forteller Bjørn Bering.

Saken ble behandlet av Oslo bystyre 29. januar 1992, i sak 15/92. Her ble det blant annet vedtatt at kommunearkivet i Oslo skulle organiseres som egen etat og skifte navn til Oslo byarkiv, og at oppgavene tillagt Bydelenes dokumentasjonssenter skulle overtas av Byarkivet. Den nye etatens vedtekter ble vedtatt i samme sak: Byarkivaren skulle være det utøvende fagorgan i arkivspørsmål, og faglig overordnet myndighet for kommunens samlede arkivvirksomhet. Videre skulle historisk arkivmateriale leveres til Byarkivet, og gjøres tilgjengelig for forvaltning og forskning. Byarkivaren skulle også arbeide for å øke kunnskapen om Oslo bys historie, og kunne arbeide for vern og forvaltning av privatarkiv.

Etter bystyrevedtaket ble det utvikling i Byarkivet. Etter anmodning fra bystyrets kultur- og utdanningskomité ble det snart lagt fram forslag til en opptrappingsplan, og den skulle bli et viktig strategidokument, forteller Bjørn:

«Opptrappingsplan 1995–1999» ble utformet på bakgrunn av konklusjonene i Masdalens rapport. Vi ville heller

ha en plan som var realistisk å gjennomføre, enn en som var full av urealistiske vyer. Den skulle ha god balanse mellom hovedområdene i den samlede arkivvirksomheten – dokumentbehandling og depotarbeid. Og ikke minst; det var viktig å sørge for at den ble vedtatt som et forpliktende dokument. Planen ble i hovedsak fulgt opp i de årlige budsjetter, blant annet med gradvis opptrapping av bemanningen. De første som ble ansatt ved siden av Leif og meg, var Marie Lyngen og Bartha Reidun Hauge – de ble begge overført fra Bydelenes dokumentasjonssenter, hvor de hadde gjort en meget god jobb, til tross for vanskelige forhold. Harald Ulvli kom over til oss som administrasjonssjef ved årsskiftet 1992/93, og herfra vokste staben med to-tre personer i året til vi var oppe i 22 ansatte. Det var flere heldige omstendigheter som gjorde at vi fikk til dette, i en tid med et generelt krav om effektivisering i kommunen: Det var en lykke at det var Masdalen som ble ansatt som prosjektleder da arkivsituasjonen skulle utredes. Hans faglige autoritet, gode dialog med kommunens representanter, og utfordrende rapport var avgjørende viktig. Heldigvis

var det også en god forståelse i kommunen for den krisen som arkivforvaltningen var inne i. Det skal sies at vi hadde svært gode støttespillere i kommunen, både blant politikerne, og ikke minst i sentraladministrasjonen».

Tungvint arkivdrift i tre lokaler

Det var bare arbeidsplass til to personer i rådhusårnet, så etterhvert som staben nå vokste med flere personer i året, trengte Byarkivet større lokaler, forteller Bjørn Bering:

«Det var så fullt i østre tårn at vi måtte innføre avleveringsstopp. Det var også svært tungvint å motta publikum i tårnet. Vi trengte både kontorer, magasinplass og et bedre publikumstilbud»

I 1993 flyttet derfor staben til toppetasjen i Økernveien 11 på Tøyen, mens arkivmateriale og lesesalen ble værende igjen i rådhusårnet. Samtidig var det behov for nye magasinlokaler, spesielt til alt materialet som sto dårlig plassert i dokumentasjonssenteret på Tveita. Løsningen ble et nytt fjernmagasin i Nora Fabrikkers gamle lagerbygg i Maridalsveien 3. Snart var arkivbestanden her like stor som den i Rådhuset; dokumentene fikk lang vei fra arkivreolene til lesesalen, og det var inntil én ukes bestillingstid. Avstanden til kontorene i Økernveien 11 var et enda større problem. Det kom stadig flere innsynsforespørsler i arkivmateriale, de måtte ofte besvares raskt, og veien til magasinene var lang.

Hovedstadens hukommelse

Oslo bygger byarkiv for 30 millioner

Byarkivar Bjørn Bering omgitt av noen millioner papirer spredd på 6.000 hyllemeter i Nora fabrikkers gamle fruktlager. Og det er bare halvparten av materialet. Innen 1998 skal resten av Oslo byarkiv inn i Maridalsveien 3. (Foto: Terje Akerhaug)

1 januar 1997 kunne Arbeiderbladet informere om at kommunen skulle bygge nytt byarkiv i Maridalsveien 3. Foto: Terje Akerhaug

Oslo byarkiv har vært spredd på tre steder siden starten i 1992. Nå skal alt samles under ett tak i det gamle fruktlageret til Nora fabrikk. – Vi får 1.500 kvadratmeter og plass til 25.000 hyllemeter, sier byarkivar Bjørn Bering.

■ TINA SKOUEN

– Vi skal bli en åpen og tilgjengelig kulturinstitusjon, et sted hvor folk kan komme og få hjelp til å finne det de leter etter, sier Bjørn Bering, som har ansvar for oppbevaringen av selve kildegrunnlaget til Oslo-historien, enten det dreier seg om journaler eller fotografier.

FRA 1660

Fruktlageret i Maridalsveien 3 rommer allerede flere millioner papirer. Resten ligger i kommunehuset på Tøyen og i Rådhuset, der det finnes materiale helt fra 1660. Nå skal alt samles på ett sted, til en pris av 30 millioner.

Bevilgningen nærmest skled gjennom bystyret før jul, for behovet for et samlet byarkiv har fått bred støtte helt siden 1991, gjennom skiftende byråd og kulturkomiteer.

– Vi ligger milevis etter andre nordiske og europeiske hovedsteder når det gjelder å ta vare på arkivmateriale, sier Bering, som gleder seg til å flytte inn i nytt bygg i 1998, med Byantikvaren og de tre R'ene, Rikskonsertene, Riksstatene og Riksstillingene som nærmeste naboer. Telje-Torp-Aasen har tegnet forprosjektet til det nye arkivet, som får utstillingslokaler og publikumsfoaje.

MEGABYTE ELLER HYLLEMETER?

Leter du etter en ukjent slektning? Eller etter huset bestefar bodde i? Byarkivet kan være stedet. Men det er ikke bare egnet for slektsgransking.

– Ketil Bjørnstad kom til oss da han skulle skrive sin Munch-biografi. Leter du etter tørre fakta om Ibsen, finnes det også, i folketellingene, sier byarkivaren, Bering, som selv er historiker, mener det ligger mye spennende og ukjent

sosialhistorisk materiale i Oslo byarkiv, som forskerne ennå har til gode å slå kloa i.

Det som startet med én mann i rådhuset i 1992 har vokst. Og vokst. Og øker stadig. I Kulturminneåret 1997 råder byarkivaren over 11.000 hyllemeter med minner. Bare de siste fem årene har det kommet inn mer enn 7.000 hyllemeter. Hvem var det som sa at det var slutt på papirsamfunnet?

– Det blir nok det. Husk at mye av det vi får inn er etterslep, fra så langt som hundre år tilbake. Etter hvert vil det bli mer og mer elektronisk arkivering, og vi kommer til å måle mengden i megabyte og ikke i hyllemeter, sier historikeren, som er minst like opptatt av framtiden.

– Drømmen er en kulturhistorisk guide til Oslo på Internett, et digitalt kart der du kan klikke deg inn på det enkelte kvartal og den enkelte bygning og få fram historien bak. Det er ikke noe hokus pokus, men det tar nok noen år å få det til, sier Bering.

FOTOSAMLING

Det nye byarkivet vil gi publikum nye og bedre søkemuligheter. En del av samlingen er i ferd med å bli lagt ut på Internett, deriblant noen av de 130.000 historiske fotografiene som finnes i Oslo kommunes arkiver. Samlet sett er det en av landets største og mest verdifulle fotosamlinger. Denne skal nå sikres for ettertiden. Når nybygget står ferdig ved Grünerbrua, får Oslo-arkivet plass til 25.000 hyllemeter. Trengs det mer plass, kan vi gjøre som franskmennene, og stable i høyden. Siloene på Cuba står jo tomme. Kunne ikke det vært en ide?

– Vi har spøkt med det, sier Bering. Inntil videre får de turkiske siloene stå i ferd.

Til tross for tungvinte forhold i Byarkivet kan Bjørn Bering fortelle om mange viktige arbeidsoppgaver og prosjekter som ble gjennomført:

«Byarkivet hadde et enestående personale! Engasjerte, profesjonelle og fleksible folk som ikke nølte med å hive seg rundt og trå til hvis det var behov for det; og det var det jo i den etablerings- og opprustningsperioden vi var inne i. Vi gjennomførte mange viktige redningsaksjoner, i flere tilfeller rykket vi ut til forlatte lokaler etter tips fra enkeltpersoner. Det hendte vi krøp opp i containere og hentet ut viktig arkivmateriale, blant annet en helt unik fotosamling fra Park- og idrettsvesenet. Samtidig fikk vi systemansvar for sak-/arkivsystemer i kommunen. Det var en stor og krevende oppgave, som vi løste godt, og som var viktig for å styrke Byarkivets rolle som faglig myndighet. Vi etablerte også Arkivforum som et tilbud til arkivmedarbeiderne i kommunen. Vi var tidlig ute med formidling på internett, og nettstedet vårt var faktisk en periode det best besøkte i kommunen. Ulike fotoprosjekter var også med på å øke bredden i kildegrunnlaget.»

Nytt arkivliv i én lokasjon

Byrådet og den ansvarlige byrådsavdelingen viste forståelse for nomadesituasjonen til arkivarene i Økernveien. I desember 1996 falt vedtaket om at det skulle bli nybygg for Byarkivet i Maridalsveien 3:

Byarkivets nybygg under oppføring vinteren 1998-1999. To etasjer med kontor- og publikumsarealer ble bygget på toppen av Nora Fabrikkers lagerlokaler i Maridalsveien 3. Foto: Oslo byarkiv 3 A-10001Ua0006_1

«Det ble etter hvert enighet i kommunen om at Byarkivet skulle være en faginstitusjon, og ikke bare en type papirlager. Det ble satt av penger i investeringsbudsjettet – vi fikk gode rammer – og et byggeprosjekt ble nedsatt i samarbeid med Kontorbedriften i kommunen. Vi var heldige med Telje-Torp-Aasen Arkitektkontor, som hadde klart for seg at de skulle utforme et formålsbygg og en spesialinstitusjon for arkiv. Og det ble et godt resultat, som vi og kommunens ledelse kunne være stolte av, selv om vi i ettertid kunne ønske at vi hadde lagt inn noe større magasinkapasitet.»

Byggearbeidene startet sommeren 1998, og i juni 1999 flyttet kontoret fra Økernveien inn. Deretter begynte flytteprosessen med arkivmaterialet fra rådhusårmet. I september 1999 ble det nye Byarkivet formelt åpnet, med kontorlokaler til 24 personer, lesesal med 20 plasser, bibliotek, undervisningsrom, møterom og vestibyle. Magasinet hadde elektronisk drevne arkivreoler i to etasjer, den gangen en unik løsning i norsk sammenheng, med plass til over 20 000 hyllemeter materiale.

Etableringen i Maridalsveien 3 skjedde i en periode med både utfordringer og utvikling for Byarkivet. Digitalisering av arkivarbeidet i kommunen kom for alvor i gang med Arkivloven (1999), som åpnet for elektronisk saksbehandling og arkivering. Hele prosessen med oppretting av dokument, saksbehandling og arkivering, kunne nå gjøres elektronisk i ett system. Bevaring, gjenfinning og vedlikehold av den digitale informasjonen krevde utvikling av helt nye metoder.

På formidlings- og publikums-siden styrket Byarkivet samtidig det aktive grepet om bevaring, dokumentasjon og tilgjengeliggjøring. Dette førte blant annet til systematisk og målrettet arbeid med privatarkiv. For å nå nye brukergrupper ble det lagt vekt på medvirkning og inkludering i publikumsarbeidet. Målet om å nå nye brukergrupper resulterte i prosjektet *Oslos multikulturelle arkiver*, med sikring og tilgjengeliggjøring av mange arkiv fra sentrale innvandrergupper. Nettportalen *oslobilder.no* ble lansert i 2010 sammen med andre institusjoner, og var med på å fremme kommunen som fotograf.

Byarkivet i dag

På plass i Maridalsveien 3 var Oslo byarkiv endelig en samlet og moderne arkivinstitusjon under ett tak. Dette hadde mange fordeler – byens hukommelse var nå tilgjengelig fra samme skranke, sentralt plassert i byen, i sikre, moderne lokaler og med

Dagens byarkivar, Ranveig Låg Gausdal, i forbindelse med feiringen av Byarkivets 25-årsjubileum, 15. juni 2017.
Foto: Johanne Bergkvist

rikelig plass. Med sine 20 000 hyllemeter skulle det nye magasinet dekke kommunens forvaltningsbehov i overskuelig framtid.

I dag, 25 år senere, er det Ranveig Låg Gausdal som er byarkivar i Oslo. Byarkivet er inne i en periode med omfattende utviklingsarbeid og gode resultater, innenfor både bevaring, formidling og utvikling; ikke minst på det digitale området. Når det gjelder magasinkapasiteten dekker imidlertid ikke volumet fra 1999 kommunens behov; det er snart fullt i Byarkivets magasiner. En kartlegging av arkivsituasjonen i Oslo kommune, gjennomført av Byarkivet i 2017, viser at papirmateriale som skal avleveres de kommende årene omfatter ca. 40 000 hyllemeter. Forutsatt at alt dette skal bevares på papir, blir altså kommunens samlede magasinbehov

Byråd for kultur, idrett og frivillighet, Rina Mariann Hansen.
Foto: John Trygve Tollefsen

på over 60 000 hyllemeter. Det foregår i dag et større utredningsarbeid som skal vurdere ulike løsninger for framtidens arkivforvaltning i kommunen, og nytt bygg er under utredning.

Det er både bra og veldig viktig at Oslos befolkning har et byarkiv, mener Rina Mariann Hansen, byråd for kultur, idrett og frivillighet:

«Ja, vi må sørge for at dokumentasjonen fra den kommunale forvaltningen bevares – både for å kunne trekke opp og følge de lange linjene i byens historie, men like mye for å trygge enkeltmenneskers rettssikkerhet. Et historisk dokument speiler samfunnet det er skapt i, og setter dagens virkelighet inn i en kontekst. Og den konteksten er viktig for å sikre at helhet og sannhet kommer fram. Vi må ta vare på

historien og gjøre den tilgjengelig for alle som bor her, eller som er opptatt av byen vår! Det er sterkt å tenke på hvor viktig det kan være for enkelt-personer å skape sin egen historie – og det kan de få hjelp til når de har Byarkivet. Byarkivet sikrer både identitetsbehov og er en viktig aktør i forhold til det store dokumentasjonskravet i samfunnet. Dette er utfordrende arbeidsoppgaver som krever både ressurser og kompetanse – ikke minst i dag, med en offentlig forvaltning som blir stadig mer digital».

– BYARKIVETS VISJON ER Å VÆRE BYENS HUKOMMELSE. HVA LEGGER BYRÅDEN I DETTE BEGREPET?

«Jeg synes at dette er en flott visjon, kanskje særlig på grunn av begrepet byen! Da skjønner vi at Byarkivet ikke bare er kommunens arkiv, men også bysamfunnets. Det omfatter ikke bare forvaltningen, men også alle menneskene; byen er jo så mye mer enn kommunen! Som første generasjons oslojente er jeg ekstremt opptatt av byen vår – vi skal kjenne den godt, også fysisk, med gater, parker, anlegg og strøk. Det er et stort oppdrag vi har; vi skal supplere historien fra kommunens sentraladministrasjon med alle de andre lagene – med skolenes og sykehusenes historie, og ikke minst historiene til de private aktørene, bedrifter, lag og foreninger. Derfor er det bra at det også tas vare på privatarkiv i Byarkivet.»

– HVILKE FORVENTNINGER HAR BYRÅDEN TIL BYARKIVET FRAMOVER?

«Den største utfordringen kan ikke Byarkivet ta alene – den må vi ta sammen, alle vi i kommuneforvaltningen. Og det er å sørge for at vi har nok kompetanse, ressurser og ikke minst lagringskapasitet til all dokumentasjon som skapes digitalt. Det er uhyre viktig, men samtidig vanskelig, å sikre at alt vi gjør i forvaltningen blir dokumentert når vi jobber digitalt. Hvor mange av e-postene våre skal bevares? Husker vi å journalføre alle dokumentene?

Vi må også se til at viktig historisk dokumentasjon, for eksempel materiale fra byens skoler, blir avlevert til Byarkivet og tatt godt vare på, og at bevisstheten om riktig arkivforvaltning er på plass i forvaltningen. Og Byarkivet må fortsette det gode arbeidet med historieformidling. Hendelser i den nærmere historien er like viktige for å sikre en helhetlig forståelse som den eldre, synes jeg. Viktige eksempler er drapet på Benjamin Hermansen i 2001, terrorangrepene 22. juli 2011, og dagens flyktningkrise. Og for å sikre helhetlig samfunnsdokumentasjon må vi sørge for at historiene til marginalgrupper i byen vår blir samlet inn, bevart og formidlet» ●

Litteratur og trykte kilder

- Alsvik, Bård (2007):
«Byens eldste arkiver» I:
Tobias 1/2007
- Bering, Bjørn (2017):
«Veien fram går først tilbake» I:
Festskrift til byarkivar Arne Skivenes,
- Edv. Bull og A.W. Brøgger (1915):
«St. Hallvard» I: St. Hallvard 1/1915
- Høisæther, Ole Rikard (2015):
«Før og nå» I: St. Hallvard 1/2015
- Aktstykker Kristiania kommune,
dokument 47/1923–1924, Instruks
for kommunearkivaren
- Lyngen, Marie (2000):
«Hva skjedde med arkivene?» I:
Tobias 1/2000
- Noraker, Anne Marit og
Leif Thingsrud (1999):
«Hovedstadens nye kultur-
institusjon» I: Tobias 3/1999
- Oslo kommune (1991):
Arkivsituasjonen i Oslo kommune.
Rapport med forslag om tiltak, Oslo
- Oslo byarkiv (2017):
Utredning av Oslo kommunes behov
for arkivdepot og framtidig
lokalisering av Byarkivet, Oslo
- Oslo byarkiv (2017):
Arkivsituasjonen i Oslo kommune
2016. Kartleggingsrapport, Oslo
- Thingsrud, Leif (1999):
«Arkivet i tårnet» I: Tobias 3/1999

Arkivenes samfunnsrolle

Både i arkiv-, bibliotek- og museumsfeltet har den faglige og politiske diskursen de siste par tiårene har vært preget av diskusjon og bevissthet om institusjonenes samfunnsrolle. Hvordan skal man forstå samfunnsrolle som begrep, og hva er egentlig arkivinstitusjonenes samfunnsrolle?

Tekst: Ranveig Låg Gausdal, byarkivar ved Oslo byarkiv

For å forstå arkivenes samfunnsrolle kan man ta utgangspunkt i kjerneoppgaver og kalle det for institusjonenes rolle i samfunnet. Konklusjonen kan da bli at rollen til arkivene er å veilede arkivskapere, bidra til forvaltningsutvikling, ta i mot arkiver, beskrive og forvalte dem, gjøre dem tilgjengelige ved behov og formidle dem til ulike brukergrupper. Men det er jo ingen samlende eller overordnet beskrivelse. I den andre enden av skalaen omgir arkivene seg gjerne med floskler som «garantister for rettssikkerhet» og «forutsetning for grunnleggende demokratiske funksjoner». Ingen av delene er feil som beskrivelser av funksjoner og betydning arkivene spiller i samfunnet, men fungerer likevel ikke godt som tydelig og helhetlig fremstilling av samfunnsrollen.

Selve begrepet «samfunnsrolle» er kanskje ikke så klart i seg selv, heller ikke som språklig begrep? Interessant nok ledes man ikke til definisjoner av begrepet når man søker på internett, men derimot er nettopp fremstillinger om museenes samfunnsrolle høyt oppe på trefflistene. Kulturrådet, som har viktige oppgaver på museumsområdet, konstaterer på sine nettsider at begrepet er «relativt generelt og åpent», brukes om «retning og mål for museenes fornyelse», og at museene også tolker og bruker begrepet forskjellig. Det kan se ut til at et av de mest sentrale begrepene i den faglige diskursen ikke er så klart definert. Men Store norske leksikon kan i alle fall hjelpe oss med en definisjon av begrepet «rolle», som i følge leksikonet kan defineres som «summen av de normer og forventninger som knytter seg til en bestemt oppgave, stilling eller gruppe i samfunnet».

Altså bør vi jakte på samfunnets normer og forventninger knyttet til arkivinstitusjonene.

Arkivenes samfunnsrolle som politisk signal

Behovet for å utvikle arkivenes samfunnsrolle dukket for alvor opp som politisk signal i St. meld. 22 (1999–2000) *Kjelder til kunnskap og oppleving. Om arkiv, bibliotek og museum i ei IKT-tid*, ofte referert til som ABM-meldinga. Det var også første gang på svært mange år at arkivfeltet ble oppsummert og behandlet politisk, og meldingen ble en viktig referanseramme i de etterfølgende årene. Begrepet «samfunnsrolle» var ikke i bruk i meldingen, men den inneholder likevel viktige formuleringer om samfunnets forventning til institusjonene, særlig forventningen om mer aktivt formidlingsarbeid.

Arkiv-, bibliotek-, og museumsfeltet har de siste årene vært preget av diskusjon om institusjonenes samfunnsrolle. Illustrasjonsfoto fra Jönköping Läns museum. Foto: Leif Ingvarson, Mostphotos

Historisk arkiv er kollektiv eiendom, derfor trengs det aktiv formidling for å stimulere til økt bruk av arkivinformatjon. Her fra Byarkivets fagdag om fattigdom i 2013. Foto: Kaja Westengen

For det første ble det slått fast at historisk arkiv er kollektiv eiendom, at arkivinstitusjonene forvalter dem på vegne av folket. Da er det ikke nok å legge til rette for at materialet er tilgjengelig når noen spør etter det. «Det krevst også ei aktiv marknadføring og formidling for å stimulere til auka bruk av arkivinformatjon i vidare krinsar, slik at samfunnet og den einskilde får optimal nytte av den informasjon og dokumentasjon som arkivinstitusjonane tek vare på.»

Det ble også slått fast at ambisjonen om en slik aktiv, utadrettet formidling ikke hadde vært sterk nok i arkivinstitusjonene, og at det var behov for å utvikle disse funksjonene.

Videre ble det pekt på at institusjonene må ha materiale og tjenester som er relevante for de enkelte brukerne. Ulike grupper må kunne finne og oppleve kulturelle sætrekk som de selv identifiserer seg med. Det ble slått fast at de fleste institusjonene, og materialet de forvalter, stort sett

representerte ulike sider ved det norske majoritetssamfunnet, og det ble pekt på det manglende tilbudet til nasjonale minoriteter og nyere innvandrergupper. Fremover måtte det være et hovedprinsipp at kulturelt mangfold skulle gjenspeiles også i arkivsammenheng.

Arkivfeltet ble neste gang behandlet politisk i St. meld. 48 (2002–2003) *Kulturpolitikk fram mot 2014*. På arkivområdet gjentok man stort sett de utfordringer og målsettinger som

«Dersom ein ynskjer å trekkje til seg nye brukargrupper, må arkivsektoren i større grad arbeide med å skape tilbod som når fram til dei».

var formulert i ABM-meldingen bare få år tidligere. Også ABM-meldingen hadde formuleringer om betydningen av å styrke innsatsen med privatarkiv, men Kulturmeldingen var likevel tydeligere på dette som en oppgave for institusjonene og en nødvendig prioritering: «Som ein utviklingsstrategi på arkivområdet må det i større grad enn hittil siktast mot å bevara og formidla eit breiare spekter av arkiv, for å leggja til rette for heilskapleg dokumentasjon av samfunnsutviklinga, dvs. at ein må få ein betre balanse mellom statlege, kommunale og private arkiv, og at offentleg og privat sektor vert sett meir i samanheng».

Etter dette skulle det gå nesten ti år før regjeringen igjen la frem en melding som omhandlet arkivsektoren i nevneverdig grad. Det skjedde først med Stortingsmelding 7 (2012-2013) *Arkiv*, ofte kalt Arkivmeldingen, den første stortingsmeldingen som var dedikert til arkivområdet alene. Det er likevel viktig å merke seg at det i mellomtiden hadde kommet to stortingsmeldinger som preget diskursen om arkiv og museum sterkt. Det gjelder for det første Stortingsmelding 49 (2008-2009) *Framtidas museum*, som for alvor tok i bruk begrepet om «museenes samfunnsrolle».

Noen tydelig definisjon fikk begrepet heller ikke der, men det gjentas flere ganger i meldingen at samfunnsrollen skal være «aktiv», «aktuell» og «relevant» og samfunnsrollen er tydelig knyttet til formidlingsarbeidet.

Meld. St. 10 (2011-2012) Kultur, deltaking og inkludering slo fast at kunsten og kulturen, og institusjonene på kulturfeltet, eksplisitt også arkivinstitusjonene, skulle ha en viktig rolle i forhold til regjeringens overordnede mål om utjevning av økonomisk og sosial ulikhet og et inkluderende samfunn der alle kan delta. Kunst og kultur kan i følge meldingen ha en slik rolle fordi kulturen setter dagsorden, bidrar til meningsdannelsen i samfunnet og kan gi en stemme til mennesker som ellers ikke blir hørt. For mennesker som står i fare for å falle utenfor, kan deltakelse i kulturlivet i følge meldingen gjøre at man ikke føler seg totalt ekskludert, være med på å gi mening i hverdagen, bedre selvfølelse og høyere livskvalitet. Det er derfor avgjørende at kulturen er åpen og inkluderende.

Begge disse dokumentene utgjør avgjørende bakgrunn for de offensive formuleringene om arkivinstitusjonenes samfunnsrolle som kom i Arkivmeldingen i 2012. Meldingen gjentar

ABM-meldingen om behovet for aktiv formidling. Tilgang skal ikke være avhengig av forhåndskunnskap eller tilpasningsbehov. Det presiseres at folk generelt har høyere terskel for å oppsøke en arkivinstitusjon, og det slås fast at dette stiller store krav til arkivinstitusjonenes formidlingsstrategier. «Dersom ein ynskjer å trekkje til seg nye brukargrupper, må arkivsektoren i større grad arbeide med å skape tilbod som når fram til dei. Det er òg behov for å arbeide med meir dags-aktuell tematikk.»

Arkivmeldingen minner om at arkivinstitusjonene har viktige funksjoner når det gjelder forpliktelser overfor nasjonale minoriteter og urfolk, og peker på at de også skal være relevante for nye minoritetsgrupper. Kulturlivet som virkemiddel i arbeidet mot et inkluderende samfunn gjentas, og det slås fast at arkivene skal være «aktive endringsagenter som tener samfunnet på beste måten». Medvirkning skal være en metode i arbeidet med å nå nye brukergrupper. «Arkiva skal vere offensive, kontaktsøkjande samarbeidspartnarar som har legitimitet, styrke og mot til å kjempe for visse verdiar der det er nødvendig. Brukarane må definerast breitt og utgjere ulike segment i

«Arkiva skal vere offensive, kontaktsøkjande samarbeidspartnarar».

samfunnet, gjennom å gi ei stemme til grupper som ikkje evnar å gjere seg gjeldande i samfunnsdebatten eller som ikkje er synlege.»

Vi kan notere oss aktivt formidlingsarbeid, et mål om å nå flest mulig, arbeid mot et inkluderende samfunn og nødvendigheten av å kjempe for visse verdier som stikkord for politiske signaler om samfunnsrolle. Institusjonene gis også en forpliktelse til innsats med en helhetlig og relevant samfunnsdokumentasjon. Hva betyr dette i praksis for en institusjon som Byarkivet i Oslo?

Aktiv formidling – nå flest mulig

Byarkivet er kjent i arkivmiljøet for sin tydelige profil som kulturarvsinstitusjon, og for kvalitet og høyt aktivitetsnivå på formidlingsområdet. Det viser seg også på brukertallene. Byarkivet har de siste årene hatt mellom 2500 og 3000 besøkende i året, inkludert både lesesalsbrukere og deltakere på ulike arrangement. Det er et ganske høyt brukertall i arkivsektoren. I følge arkivstatistikken for 2015, innsamlet av Riksarkivet i samarbeid med Statistisk sentralbyrå, er det et av de aller høyeste utenom Riksarkivets samlede publikumsbesøk.

Skal vi da si oss fornøyde? Jeg synes ikke det.

Om vi sammenligner med institusjoner på nærliggende felt, slik som bibliotek og museum, er tallene svært lave. For eksempel hadde Oslo Museum i følge Museumsforbundets medlemsstatistikk 120 000 besøkende i 2015. Vårt eget brukertall tåler ikke den sammenligningen særlig godt. Nå er heller ikke sammenligningen umiddelbart rettferdig, siden vi med dagens tjenester og infrastruktur trygt kan si at ressursbruken per besøk gjennomsnittlig er langt høyere i en arkivinstitusjon enn den er for et bibliotek eller et museum. Men vi kan jo også justere tilbud og tjenester slik at vi legger til rette for høyere besøkstall innenfor de ressursrammer vi må forholde oss til. Over alt i kulturfeltet ellers er høye brukertall et suksesskriterium, mens vi i arkivfeltet fortsatt diskuterer om det er et mål med mange brukere eller ei. Jeg mener at det helt opplagt må være et mål med vekst, slik det er for en hver annen kulturinstitusjon. Hvorfor? ABM-meldingen var tydelig på svaret: arkivene er kollektiv eiendom, og arkivinstitusjonene forvalter dem på vegne av folket. Når så få bruker de verdiene vi er satt til å forvalte, og som samfunnet bruker ressurser på at vi

forvalter, har vi en forpliktelse til å gjøre oss selv, våre tjenester og vårt materiale bedre kjent, slik at samfunnet og den enkelte får nytte av det vi forvalter.

Noen vil kanskje spørre seg om potensialet er der. Er vi ikke for spesielt interesserte? Interessen for arkivsektorens digitalt tilgjengelige materiale viser at det ikke er tilfelle. Det er stor interesse for det vi kan tilby, hvis tjenester og tilbud er tilrettelagt. Arkivverkets nettsted Digitalarkivet.no er det aller mest besøkte nettstedet i hele kulturfeltet, og Byarkivet har selv over 300.000 brukere i året på vår egen plattform Oslobilder.no Dette tydeliggjør et potensial, og understreker dessuten nødvendigheten av å satse tyngre på digital tilstedeværelse enn de fleste arkivinstitusjoner gjør. Men er det bare på nettet brukertallene kan og skal vokse? Igjen tror jeg det handler om tilrettelegging. Etter noen få år med satsing for å øke brukertallet, er vår søsterinstitusjon i Stockholm, Stockholm Stadsarkiv, Nordens mest besøkte arkivinstitusjon, med 44 000 (fysisk) besøkende årlig. Jeg er helt enig i formuleringene i ABM-meldingen om at ambisjonene har vært og er for svake, og at vi har behov for utvikling på området.

1. Tilgang til arkiv skal ikke være avhengig av forhåndskunnskap eller tilpasningsbehov. Arkivmeldinga slår fast at dersom arkivet skal trekke til seg nye brukergrupper, må det skapes tilbud som når fram til dem. Her fra Oslo byarkivs opplegg for skolebarn «Detektiv i arkivet». Foto: Heidi Voss-Nielsen

2. Aktiv, aktuell og relevant er stikkord knyttet til formidlingsrollen. Her fra Oslo byarkivs opplegg for skolebarn «Detektiv i arkivet». Foto: Heidi Voss-Nielsen

***Byarkivets lesesal** trekker mange brukere og utgjør en stor del av Byarkivets mellom 2500 og 3000 besøkende i året, noe som er et av arkivsektorens høyeste brukertall. Foto: Cecilie Lintoft, 2013.*

Inkludering og medvirkning

Politiske signaler har vært tydelige på at vi ikke bare har en forpliktelse til å nå mange, men til at alle skal finne noe av relevans for seg når de besøker oss. Den absolutt største delen av Byarkivets samlinger blir til ved at kommunens virksomheter overlater sitt historiske arkivmateriale til oss når det har gått ut av bruk i virksomhetene. Å ta imot slikt materiale er en av våre kjerneoppgaver, og langt på vei vil samlingene vokse av seg selv uten initiativ fra oss. Men vil alle kjenne seg igjen eller finne noe av interesse i det materialet vi får på denne måten?

Det er min påstand at slett ikke alle historier kommer til oss av seg selv, og at vi derfor må arbeide systematisk for at samlinger og tilbud skal være av relevans for alle. Og for å vite hva som oppleves som relevant, må vi samarbeide med dem det gjelder. Inkludering forutsetter medvirkning. Byarkivet har gjennom mange år hatt fokus nettopp på inkludering og medvirkning i formidlingsarbeidet, og har hatt prosjekter i samarbeid med blant annet innvandrersamlinger, Fattighuset og =Oslo og representanter for romanifolket.

Oslo er Norges største innvandrersamling. Dette var for få år siden svært lite synlig i samlingene i Byarkivet. Derfor ble prosjektet «Oslos multikulturelle arkiver» etablert. Formålet var å gi nye minoriteter en rettmessig plass i samlingene, utvikle et bedre tilbud til innvandrere som brukere av institusjonen og formidle innvandreres historie til resten av befolkningen. For å få til dette, ble det etablert tett samarbeid med ulike grupper og organisasjoner som representerer disse minoritetsmiljøene, og det ble samlet inn materiale som kunne komplettere det kommunale materialet når det gjelder

1. Etterspørselen etter arkiv blant et bredt publikum øker, særlig på grunn av økt interesse for slektsforskning.

Sigbjørn Elvebakken, leder i Byarkivets samarbeidspartner slektsforeningen Slegt og Data Oslo/Akershus i samtale med Østlandssendingen på Byarkivets lesesal. Foto: Johanne Bergkvist, 2017

2. Byarkivet har fokus på inkludering og medvirkning i både innsamlingen av arkiv og formidlingen av arkiv.

De siste årene har arbeidet med romanifolket/taternes historie ført til flere privatarkiv og skoleopplegg. Her viser Kai-Samuel Vigardt fram en digital fortelling om sin families møte med norsk assimileringspolitik. Foto: Johanne Bergkvist, 2014

gruppens aktiviteter, selvforståelse, opplevelser, behov og utfordringer. Innsamlingen forutsatte samarbeid og medvirkning basert på gjensidig tillit og respekt. Dette materialet ville ikke ha kommet til Byarkivet av seg selv, og mye av materialet fra den tidligste tiden på 1970-tallet stod i fare for å forsvinne da prosjektet ble satt i gang.

Byarkivet forvalter arkivene etter Fattigvesenet i Kristiania og Aker. I prosjektet «Når endene ikke møtes.

Fattigdom i Oslo før og nå», er dette unike arkivet løftet frem og gjort bedre tilgjengelig. Samtidig har prosjektet samlet inn og formidlet historier om fattigdom i dag. Opplysninger og fortellinger om fattigdom kommer til Byarkivet av seg selv for eksempel gjennom avlevering av arkiver fra sosialkontorene. Men da får vi fortellinger som har sitt utgangspunkt i kommunens møte med fattige som klienter. De gir ikke noe godt inntrykk

for eksempel av den enkeltes opplevelse av, og følelser for, det å være fattig. For å supplere det bildet de offentlige arkivene gir, har Byarkivet samarbeidet med Fattighuset og =Oslo. Brukere av Fattighuset har laget digitale fortellinger om sine opplevelser av egen fattigdom, og selgere av =Oslo har, utstyrt med engangskamera, dokumentert sin hverdag på gata i Oslo. Dette materialet inngår nå i Byarkivets samlinger.

Nordic Black Theatre er også 25 år i år.

Arkivene finnes i Oslo byarkiv som et verdifullt bidrag fra minoritetsoslo. Her en samling plakater fra forestillingene Mr. Bojangles 1992, A-10419/Ya/0001/0003/003, Mordernes natt 1998, A-10419/Ya/0001/0006/017, A night against racism 2001, A-10419/Ya/0002/0001/003. ►

Ta stilling om nødvendig

Arkivmeldingen gjør tydelig at det er en forpliktelse for arkivinstitusjonene å kjempe for visse verdier der det er nødvendig, og å gi en stemme til grupper som ikke evner å gjøre seg gjeldende i samfunnsdebatten eller som ikke er synlige. For mange står dette i sterk kontrast til en tradisjonell forståelse av institusjonene som nøytrale mottakere av det materiale som måtte komme vår vei og mest mulig objektive formidlere av det vi forvalter. Jeg har allerede pekt på ulike grunner til at dette ikke er tilstrekkelig som strategi. Men finnes det virkelig situasjoner hvor det er nødvendig at vi tar stilling i konflikter eller «kjemper for visse verdier»? Oslo kommune har som mange andre kommuner hatt en vederlagsordning for barnevernsbarn som ble utsatt for overgrep eller omsorgssvikt. Det var åpent for søknader om erstatning til ordningen i periodene 2006-2008 og 2014-2016, og mange hundre millioner har vært utbetalt gjennom ordningen. Dokumentasjon avlevert til Byarkivet har vært avgjørende grunnlag for å utløse erstatning i mange saker, og vår innsats i den enkelte saken kunne være avgjørende for utfallet.

Det er alltid opp til oss å avgjøre hvor langt vi skal strekke oss med ressursbruk i de henvendelsene vi får om å fremskaffe dokumentasjon for ulike formål. I disse sakene gjør vi ofte tidkrevende og dype søk etter den minste opplysning som kan dokumentere og støtte oppunder erstatningskravet. Fordi vi oppfatter at vi har en rolle i å støtte individer i en gruppe som har lidd overlast og som følge av opplevelser og overgrep ofte ikke gjør seg selv så sterkt gjeldende. Med andre ord: vi har tatt stilling i saken mellom barnevernsbarna og Oslo kommune.

Oslo kommune ønsker gjennom etablering av ordningen i seg selv å gi en uforbeholden unnskyldning til alle som ble utsatt for overgrep og omsorgssvikt mens de var plassert av barnevernet. Slik sett er det neppe noen i kommunen som ville gjøre noe annet enn å oppmuntre den praksisen Byarkivet har hatt i disse sakene. Eksempelet illustrerer likevel et viktig poeng, nemlig betydningen av at institusjonene kan opererer selvstendig når det gjelder det faglige arbeidet med innhold og tilgang. Det kan tenkes interessekonflikter mellom kommunen som oppdragsgiver for institusjonen og ulike grupper som brukere av Byarkivet. Da kan muligheten til å

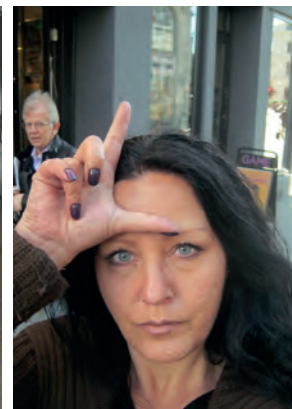
opptre selvstendig og altså «ta stilling» være av avgjørende betydning. ABM-meldingen er tydelig på dette poenget: «Utforming og fastsetjing av rammevilkår vil alltid vera gjenstand for drøfting institusjonar og styresmakter imellom, men den endelege avgjerda er til sjuande og sist eit politisk ansvar. Men det faglege innhaldet i det arbeidet som institusjonane utfører innanfor gjeldande rammer og regelverk, skal vera eit eineansvar for institusjonane sjølve.»

Helhetlig samfunnsdokumentasjon

Både ABM-meldingen og Arkivmeldingen er tydelige på nødvendigheten av å supplere offentlig skapt dokumentasjon med privat skapt arkivmateriale. Byarkivets samlinger blir som sagt stort sett til ved at de kommunale virksomhetene i byen overfører sitt materiale til oss. Hvorfor skulle vi bry oss med materiale skapt av andre enn vår oppdragsgiver, kommunen? Fordi kommunens arkivmateriale alene ikke gir noe fullverdig bilde av byens historie og utvikling, eller forteller alle fortellingene om folk som har bodd i byen. Og fordi også arkivmateriale skapt av private bedrifter, organisasjoner eller personer kan inneholde

I prosjektet «Når endene ikke møtes. Fattigdom i Oslo før og nå» har Byarkivet jobbet med aktiv samtidsdokumentasjon for å gi de som ellers ikke kommer i arkivene en stemme. Selgere av =Oslo har tatt foto fra sitt liv på gata i Oslo. Foto: Anita, Hans Jostein, Merete og Ruben, 2012.

materiale som er viktig for dokumentasjon av rettigheter. Nesten 3000 skoleelever i Oslo går på privat grunnskole. I tillegg kommer private, videregående skoler. I Byarkivet bevarer vi selvfølgelig elevmapper fra den offentlige grunnskolen i Oslo. Fordi vi anser dem som potensielt viktig rettighetsdokumentasjon. Så da burde vi vel ha elevmapper fra privatskolene også da? Som private aktører gjelder ikke arkivloven for dem, og materialet kommer folgelig ikke til oss av seg selv.

Foreldre har valgt å sende barna sine til en privat skole, og arkivlovens virkeområde gjør at vi ikke får avlevert materiale fra disse skolene. Er det vårt problem at vi ikke kan hjelpe disse elevene med dokumentasjon? Burde ikke det være en sak mellom eleven og skolen? Vi har vel ikke noe ansvar når elevene ikke har gått på skole hos Byarkivets eier og oppdragsgiver, Oslo kommune? På den andre siden: Er det ikke en del av vårt samfunnsansvar å sørge for en helhetlig dokumentasjon av samfunnet? Og sørge for at rettigheter også kan dokumenteres for dem som gjorde valg de ikke ante at hadde konsekvenser for deres anledning til nettopp å kunne dokumentere sine rettigheter? Skal vi da gå i gang med en offensiv overfor privatskoler i Oslo

for å få inn elevmappene før de går tapt? Når vi ikke en gang rår med å få inn elevmappene fra kommunens egne skoler? Egentlig synes jeg at vi burde det. Det er et ressurs- og prioriterings-spørsmål.

Makten i valgene

Diskusjonen om hva arkivinstitusjonenes rolle i samfunnet bør være er relativt ny og umoden. Noen vil kanskje spørre seg om den er viktig. Jeg mener det er nødvendig at vi har sterk bevissthet om rolle og ansvar, fordi den posisjonen vi har innebærer stor makt. Vi gjør valg av stor betydning. Vi velger hva som skal samles inn og bevares, hva som skal regnes som kulturarv, hva som er interessant som grunnlag for forskning eller hva vi mener kan dokumentere rettigheter. Vi velger hvilke fortellinger som skal regnes som interessante, relevante eller underholdende. Og når materialet har kommet i vår varetekt, er det vi som velger hva som løftes frem. Det er vi som bestemmer hvordan materialet beskrives og formidles, hvilket materiale publikum lettest skal få øye på. Og vår innsats med veiledning eller avgjørelser i henvendelser om partsinnsyn avgjør om enkeltpersoner får fatt på den dokumentasjonen de trenger. Derfor

Litteratur og trykte kilder

ABM-skrift #62:

Jo fleire kokkar, jo betre søl.
Oslo 2010

Holmesland, Hilde (2013):
Museenes samfunnsrolle. [Lest på:]
<http://www.kulturradet.no/documents/10157/239d827f-0d57-4cfd-a0cf-fe8cc8eba7e3>

Meld. St. 10 (2011-2012):
Kultur, deltaking og inkludering
(Inkluderingsmeldinga)

Meld. St. 7 (2012-2013):
Arkiv (Arkivmeldinga)

St. meld. 22 (1999-2000):
Kjelder til kunnskap og oppleving.
Om arkiv, bibliotek og museum i ei IKT-tid (ABM-meldinga)

St. meld. 48 (2002-2003):
Kulturpolitikk fram mot 2014.
(Kulturmeldinga)

St. Meld. 49 (2008-2009):
Framtidas museum
(Museumsmeldinga)

er det viktig at vi diskuterer, bevisstgjør og signaliserer hvem vi er til for og hvilken rolle vi skal ha. ABM-meldingen uttrykker det nesten poetisk: «Å velja ut inneber òg å velja bort; ein avgjer kva røyster som skal få sleppa til, og kva røyster som må finna seg i å verta tagale i den historiske songen.» Det er et stort ansvar og det krever bevissthet om rolle. ●

A portrait of Aina Basso, a woman with blonde hair, smiling and sitting at a white table with her hands clasped. She is wearing a dark blue long-sleeved top. The background is a light blue wall.

Lukta av historie

*I romanane mine har eg skrive fram lukta av
heksebålet og stanken inne på ein tett og ulufta
sovesal på tukthuset, men alt dette er
naturlegvis rein diktning, for korleis kan
vi egentleg vite korleis noko som helst
lukta for fleire hundre år sidan?
Og korleis kan arkivmateriale ha noko
å gjere med lukta av historie?*

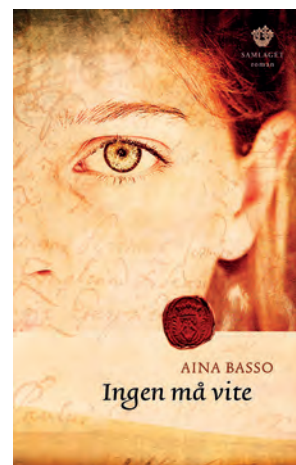
Tekst: Aina Basso, historikar og forfattar

**Forfattar og
historikar Aina Basso**

*let seg inspirere av
arkivkjelder for å mane
fram lukta av historie.*

Foto: Marius Viken

Finne ly (2014)
Inn i elden (2012)
Fange 59. Taterpige (2010)
Ingen må vite (2008)

VI KAN LÆRE MYKJE OM FORTIDA.

Vi kan lære korleis folk tenkte, kva dei sa og song, korleis dei levde, kva dei kledde seg i, kva dei åt, korleis dei budde og korleis samfunna deira var oppbygde.

Vi kan lære av bevarte dokument i arkiv og gjenstandar i museum, nedteikna viser og folkeeventyr, arkeologiske avsetningar frå matavfall og latriner, hustuffer, ruinar og historiske bygningar.

Men der er ein ting vi aldri får vite sikkert. Vi får aldri vite korleis det lukta.

Då eg studerte historie på byrjinga av tusenåret hadde eg ein førelesar som snakka om akkurat dette, om lukta av historie:

– Lukt er noko av det einaste vi ikkje kan bevare gjennom tidene, sa han.

For korleis lukta det eigentleg for hundre år sidan, to hundre år sidan, for fem hundre år sidan eller tusen år sidan – i det landområdet vi i dag kallar Oslo?

Den gongen byen låg der Gamlebyen ligg i dag, med bispeborg, kloster,

kyrkjer og kongsgard? Eller den gongen byen blei flytta til området kring Akershus festning og det kom murtvang og vasspostar for å få bukt med dei evinnelege bybrannane?

Eller kva med dei områda som låg rett utom bygrensa og som i dag er innlemma i hovudstaden: Den tettbygde slummen i Pipervika eller dei sumpaktige våtområda på Vaterland? Korleis lukta det der?

«Om luktene var grufulle i streif på avstand, var dei motbydelege når ein kom tett på og stod midt i røykdrivet. Lukta av brent hår kunne ein halde ut, lukta av steikt kjøt og flesk det same. Men negler og galle og tarmar som brenn, gir ein uuthaldeleg stank, det var så ein ville kaste seg i havet for å kome unna.»

FRÅ INN I ELDEN (2012)

Skrelle vekk og legge til

Oftast må ein skrelle vekk mykje når ein skal prøve å gjenskape fortida slik ho kan ha vore, anten det gjeld bygningar i byen eller granplantinga på Vestlandet. Og det er ein del moderne lukter vi kan fjerne med det same:

Den spisse stanken av eksos eller eimen av kebab og pommestruer frå gatekjøken, anget av nykverna espressobønner frå tallause kaffibarar, den nydusja, parfymerte dufta av dei aller fleste kroppar, vaskemiddellukta av dei fabrikk laga klæda våre, tannkremdunsten frå dei stort sett sunne munnane – med stort sett beine og eigne tenner. Og ein heil del andre lukter som vi er så vande med at vi ikkje eingong tenker over dei, som lukta av varm asfalt, lukta av beisa treverk, lukta av ting som er laga i plast.

Tilset så ein del lukter som ikkje er så vanlege lenger, som lukta av uvaska kroppar og munnar med byllar og ubørsta tenner som rotnar. Men

hugs at du sjølv er så van med lukta av kropp og dårleg ande at du ikkje tenker over det før det blir ekstremt ille. Legg til lukta av klæde som blir vaska berre ein gong i året – om dei i det heile rekk å bli vaska før dei er så utslitne at dei må bytast ut med nye – og den skarpe, røykaktige lukta av tjærebreidd treverk.

Legg til lukta av ved som brenn, overalt rundt deg; tørr ved, våt ved, bjørkeved, furu, gran eller noko som har kome rekande med bølgiene, og røyk som aldri blir lufta skikkeleg ut av ei stove.

Legg til lukta av eit hardtrampa jordgolv, ein halmmadrass, eit åkle eller skinn til å breie over deg, fjøs med stort og smått fe og kanskje ei geit inne i stova, samt gamle matrestar, utømde pissepotter og surna mjølk.

Om du er i fabrikkbyen Kristiania for omlag hundre år sidan må du legge til lukta av røyken som veltar ut av fabrikkpipene «som dyner», som Knut

Hamsun skildra det, av kolfyring og dungar med hestepærer i gatene, av Akerselva misfarga av utslepp frå fabrikkar og kloakk og lukta i skeive, små trehus fulle av mugg og råte, av steinkjellarar som står under vatn, av daude rotter og sjølvdaude dyr.

Snus i deg dunsten frå kutorget på Grønland, med kveghandelen i full sving, stanken av skitvatn som blir tømt ut i gatene og ligg att i rennesteinane, og dei sanitære kjøthallane, bland det med lukta av rosar og grønaker på Stortorget og ei kone som sel kjøtkaker med ertestuing frå ei vogn.

Sniff deg fram til matosen frå dampkjøken og snus litt på dei som står i kø utanfor med kvart sitt spann, hald deg for nasen i tette sovesalar på tukthuset eller tronge, tettbudde husvære utan innlagd vatn.

For kva gjer dårleg og einsidig kost med luktene omkring deg? Roten, mygla og bederva mat er ein ting, men kva med lukta når ho har gått gjennom kroppen og kome ut att?

1. Den tørre, lett brende lukta av støv og gammalt klutepapir, kanskje eit aldri så lite hint av muggsopp, som finst i dokumenta og protokollane som arkivarane hentar opp til lesesalen. Aina Basso og Unn Hovdhaugen ordnar arkivet etter Kristiania fattigvesen. Foto: Johanne Bergkvist **2. Lukta av hyllemeter** på hyllemeter med gamle arkivsaker, den søtlege lukta av folketeljingar på glatt papir, den skarpe av protokollane frå Fattigvesenet. Foto: Johanne Bergkvist

Førestill deg stanken på eit tett sovekammer når alle som ligg der har ete ertesuppe med harskt fleisk både dagen før og dagen før der igjen.

Innlevingsevna

Når eg skriv romanar frå andre historiske tider enn mi eiga er nettopp luktene noko av det eg freistar gjen-skape og skildre, nettopp fordi lukt er ein så stor del av vår sansing og oppleving av verda.

Hadde eg skrive om mi eiga tid, utifrå mitt eige erfaringsrom, ville eg skrive om den stikkande lukta av eksos ein bitande kald vinterdag langs ei trafikkert gate, den støvete lukta av regn mot varm asfalt, den kvalmande lukta av altfor sterk parfyme eller det

spisse stinget av klorin når ein reiser utanlands på ferie.

Men eg ville også skrive om lukta av blomstrar og gras etter ein kraftig regnskyl om sommaren, den søte lukta som faldar seg ut idet syrnar og hegg byrjar blomstre om våren, den salte lukta av sjøsprøyt ved kysten, lukta av blåbærlyng og moltemyr når hausten byrjar å nærme seg eller lukta av vedfyring dagen den første snøen fell.

Den viktigaste eigenskapen ein har som forfattar er innlevingsevna. Når eg skal skrive om nokon andre enn meg sjølv, anten det er nokon som lever på same tid som meg eller i ei heilt anna tid, på ein heilt annan stad, må eg leve meg inn i korleis det er å vere eit anna

menneske enn eg er sjølv. Eg må bruke mine kjennskapar til det menneskelege, anten gjennom eigne erfaringar, observasjonar eller andre sine forteljingar, til å leve meg inn i korleis det er å vere nettopp dette mennesket, under nett desse føresetnadene, på nett denne tida og staden på jorda.

På same måte bruker eg kjennskapen min til ulike historiske samfunn og tider til å førestille meg korleis det kan ha vore å leve akkurat der, akkurat då – for akkurat det spesifikke mennesket eg har valt å skrive om.

Medan eg enkelt kan bruke mykje av det eg sjølv veit om å vere menneske til å skrive fram eit heilt anna menneske enn meg sjølv, må eg gjere mykje research for å klare å gjere ei kvalifisert

1. Snus i deg dunsten frå kutorget på Grønland, med kveghandelen i full sving, stanken av skitvatn som blir tømt ut i rennesteinane og dei usanitære kjøthallane. Her Slakterhallen på Grønland, A-20156/Ua/0001/025

2. Slakterhallen Grønland, elevøvelse. A-20141/Ua/0003/029

gjetting om dei historiske samfunna og forholda eg skal skrive om.

Mykje av grunnlaget er lagd gjennom årelange historiestudier og seinare arbeid som historikar og arkivar i Oslo byarkiv, men det er stadig mangt eg må finne ut etter kvart som eg går.

Sjølv om eg hadde spesialisert meg på blodskamsbrotsverket på 1700-talet i masteroppgåva mi i historie visste eg lite om korleis vanlege folk levde på den tida, kva dei åt, kva dei hadde på seg, korleis dei budde. Alt dette måtte eg lære då eg skulle bruke funna mine frå masteroppgåva til å skrive ein roman.

Det heldt ikkje at eg visste forskjellen på incestuøs blodskam mellom

fedrar og døtrer eller to som var søsken, og det vi i dag knapt ville heva eit augebryn over, som ho som fekk barn med to menn som var brør – eller innleidde eit forhold til svogeren sin.

Det heldt ikkje at eg visste kva konge som eksekverte dødsstraffa lova påla i desse sakene og kven som benåda delinkventane til straffarbeid i tukthus og på slaveri, eller korfor dei gjorde det, korleis dei tenkte og kven rådgjevarane deira var.

Eg måtte vite korleis folk flest levde på den tida, i 1734, eg måtte ned på jorda, inn i husa og fjøsane, ned i sengene og opp i matfata.

Då var museum, arkiv og andre si forsking og historieformidling god å ha. Men om ein tek ein tur innom dei

gamle husa samla av eit norsk museum luktar alt stort sett det same; gammalt, tjærebreidd og støvete.

Korleis lukta det då det var nytt? Då tømmeret var nyhogge, huset nybygd, då åkleda var nyvovne og grautsleivene nyspikka, då grauten rauk ifrå grytene?

Slikt må forfattaren førestille seg.

Lukter i bøkene

Med den første boka mi, *Ingen må vite*, redda eg meg inn ved å skrive fram eit landskap eg kjende til, ei fjordbygd med grøne marker og ein gard med fjøs, lukt av dyr og tørt høg, lukt av kokt graut og røyk frå eit bål. Alt slikt eg kjende, slik mange av oss kjenner.

3. Korleis var angan på Kristiania kommunale fiskematkjøkken?

Kristiania kommunale fiskematkjøkken 1919 i Gamlebyen. Foto: Narve Skarpmoen, A-20156/Ua/0001/051

4. Førestill deg at du står midt i arbeidsstokken frå Nydalen Compagnie. Korleis luktar det og kva høyrer du?

Arbeidsstokken ca. 1900, A-10093/Ua/0001/109

Eg skreiv ikkje så mykje om lukt i den boka, ser eg når eg byrjar bla meg gjennom henne. Og dei gongene eg gjorde det skreiv eg mest om lukter eg kjende frå før, kanskje var eg redd for å skrive om dei historiske og dermed ukjende luktene, redd for å skrive om noko eg ikkje kunne vite sikkert, for å ta feil:

Om kvelden ligg disen over markene. Ho bøyer seg framover, løyser opp flettene. Det snik ein vind langsmed bakken. Løftar med seg lukta av gras. Den reine lukta av gras og sommar og vind.

Då var eg hakket modigare i den andre boka mi, *Fange 59. Taterpige*, der eg skreiv om Maria Andersdotter som hamnar i tukthuset i Trondheim i 1749 berre fordi ho er «tatter».

Her måtte eg både setje meg inn i ei anna tid og ein annan kultur, men ein like stor del av arbeidet med boka gjekk ut på å skrelle vekk det velkjende; den gamle studiebyen min slik han var det første tiåret av 2000-talet.

Eg sat på kafé rett ved Nidarosdomen og det gamle Waisenhuset, heimen for foreldrelause barn, og kika ut på Prinsens gate og kinoen.

Eg tenkte på korleis det såg ut der før; før alle desse asfalterte gatene og husa kom opp, då Kalvskinnet hadde grønne løkker der byens borgarar

dyrka frukt og grønt til hushalda sine, Nidarosdomen mangla både det berømte spiret og rosevindauget, og Stiftsgården ikkje var påtenkt eingong. Eg måtte rive ned både 1900- og 1800-talet for å kome tilbake til 1749, og eg innsåg kor mykje av vår førestilling om «gamle dagar» som stammar frå nettopp det 19. hundreåret. 1700-talet var noko heilt anna.

I boka følgjer vi Maria som rømmer gjennom gater og veiter i stiftsbyen, blir fakka av vektaren og hamnar i tukthuset. Her skildrar eg korleis det er då verkssveinen fører henne inn i den felles sovesalen for kvinner den første gongen:

«Dagen er på det varmaste, heit og tett, luktar skog og myr, luktar møkk, og flugene surrar.» (Finne ly, 2014) Bildetittel «Siste reis», Skogsvirke, tynningsvirke – lagt i reis for tørking 1919. Foto: Narve Skarpmoen, A-20156/Ua/0001/056

To voksne menn og ein unggut kokar kaffi på svarthjelen. Snø på bakken, fint vintervær, 1919. Bilettittel «Siesta». Matpause for tømmerhoggarar på vedhogst i skogen, Nordmarka.

På loftet opnar han ei dør. Stanken slår mot henne. Ho klir og tek seg til munnen.

– Her søv de. Det er ikkje nok senger til alle, de må dele. Du kan jo sjå om nokon vil dele med deg. Vi er ferdige med måltida for i dag. Dei andre lemmene skal til aftanbøn no. I morgon skal du arbeide.

Han dreg til seg døra. Ho høyrer nøkkelen bli vridd om frå utsida, nokre fuktige snufs, stega hans som knakar ned trappa.

Soveloftet er smalt. Det står senger tett i tett langs veggane med fillete ullteppe over halmen. Ho held handa over nasen og set seg forsiktig ned på den næraste. Ein sur dunst slår opp frå

senga. Ho skjer ein grimase og reiser seg fort opp att. Ho prøver å puste gjennom nasen, byrjar saumfare rommet.

Kontrasten er stor til luktene ho møter i huset til prosten ho etter eit års tid blir «frigjeven» for å kome i teneste hos; lukt av parfymerte kroppar og pudra parykkar, krydder, spekepølser og ostar, søtleg piperøyk og eksklusiv kaffi servert i sølvkanner.

I *Finne ly* skriv eg fram luktene på ein gard djupt inne i Finnskogen på midten 1800-talet, men trur ikkje dei er så forskjellige frå luktene i dei djupe skogane av i dag og nøyer meg med slikt som:

Dagen er på det varmaste, heit og tett, luktar skog og myr, luktar møkk, og flugene surrar.

Den boka eg verkeleg har fått bryne meg på når det kjem til lukter er *Inn i elden* som handlar om ei heksejakt i Finnmark på 1600-talet.

Lyset, luktene og lydane i landskapet kjenner eg frå dagens Finnmark, der mykje er som det alltid har vore, men lukta frå heksebålet var noko eg måtte gå inn i med all den innlevingsevna eg kunne mønstre.

Eg brukte mine eigne erfaringar blanda med ein god porsjon fantasi og brokkar av ting eg hadde lese, for å førestille meg korleis menneskekjøt kan tenkast å lukte når det blir brent.

1. Kokshenting på Hammersborg 1919, A-20156/Ua/0001/072 **2. Sniff deg fram til matosen frå dampkjøkene** og snus litt på dei som står i kø utanfor med kvart sitt spann. Matutdeling i Calmeyers gate 1. Oslo Museum OB.Y1972nb

Men eg lét også den eine hovudpersonen Elen få skildre det slik ho opplever det, med sine eigne, subjektive tolkingar og fantasiar om kva som føregår når eit menneske står i brann:

Om luktene var grufulle i streif på avstand, var dei motbydelege når ein kom tett på og stod midt i røykdrivet. Lukta av brent hår kunne ein halde ut, lukta av steikt kjøt og flesk det same. Men negler og galle og tarmar som brenn, gir ein uuthaldeleg stank, det var så ein ville kaste seg i havet for å kome unna.

Lukta av bøkene

Vi kan ikkje konservere eller på anna måte bringe med oss luktene slik dei var i fortida; lukta på eit mellomalder-torg, av kjøt og grønsaker, fisk og høns, korn og kyr og skit og menneske, eller lukta i eit barokkslott, av ein gammal pudderparykk, av gammal sveitte og kropp maskert med parfyme, eller lukta på rettarstaden, blod og sveitte og naken frykt, eller kva med lukta av ei verd heilt utan oljeproduksjon?

Men historia har likevel ei lukt. Eg oppdaga det første gongen eg var i eit arkiv.

Den tørre, lett brende lukta av støv og gammalt klutepapir, kanskje eit aldri så lite hint av muggsopp, som finst i dokumenta og protokollane som arkivarane hentar opp til lesesalen.

Første gongen var eg mellom-fagsstudent i historie. Eg skulle skrive semesteroppgåve utifrå ei original-kjelde frå 1700-talet, den eldste bevarte fangeprotokollen frå tukthuset i Trondheim som fanst på Statsarkivet i Trondheim.

Oppgåva var «Dei kriminelle på 1700-talet: Kvinner eller menn?»

1. Tenk deg lukta av roser og grønnsaker på Stortorget og ei kone midt på plassen som sel kjøtkaker frå ei vogn ca. 1905, Oslo Museum OB.F02975b **2. Tenk deg Akerselva** misfarga av utslepp frå fabrikkar og kloakk og lukta i skeive, små trehus fulle av mugg og råte, av steinkjellarar som står under vatn, av daude rotter og sjølvdaude dyr. Oslo Museum OB.OT351

Det kribla i magen, alt var nytt og ukjent og frykteleg spennande. Ville eg klare å lese det som stod der? Innskriftene i fangeprotokollen var hand-skrivne i gotisk skrift, som eg ikkje hadde lært enno, men eg hadde med meg ein kopi av alfabetet med gotiske bokstavformer. Og eg fekk uvurderleg hjelp av arkivaren som var på vakt den dagen; akkurat han skulle hjelpe meg svært mykje i åra som kom, då eg skulle bli ein fast gjest på lesesalen med 1700-talskjeldene mine.

Då eg var ferdig utdanna og kom ut i arbeid fekk eg sjølv høve til å kjenne lukta nede i djupet, i arkivmagasina.

Eg hugsar korleis den kom mot meg då eg var nyttilsett arkivmedarbeid-

dar med eige nøkkelkort, eg kan framleis framkalle den lukta når som helst, kor som helst, lukta av hyllemeter på hyllemeter med gamle arkivsaker, den søtlege lukta av folketeljingar på glatt papir, den skarpe av protokollane frå Fattigvesenet, med hundreårgammal støv og skit.

Dette er også lukta av historie, av tid som har gått og av menneske som har levd her.

Men kva med lydane?

Før lydopptaket blei oppfunne kunne vi heller ikkje ta vare på lydane frå fortida, så det er ikkje berre luktene vi manglar.

Korleis snakka dei som levde før oss? Korleis høyrdest stemmene deira ut? Ville vi forstått orda dei sa? Kor langt tilbake i historia ville nordmenn og – kvinner vere forståelege for oss?

Korleis snakka dei som framleis brukte norrønt, til dømes Gyda som sende runepinne til ein eller annan i på 1200-talet der det stod at «Gyda seier at du skal gå heim»/ «gya:sæhir:atqu:kakhæim»?

Korleis høyrdest Gyda ut då ho uttalte desse orda? Korleis lydde knakinga frå dei store skipa i hamna og skrålet frå kneipene den gongen pinnen blei levert?

Korleis var lydane inne i fabrikkane og kor høgt ringde stilla i øyra til arbeidarane når alle maskinene brått blei slått av? Fabrikbygningar som speglar seg i Akerseleva, *Nydalens Compagnie. A-10093/Ua/0001/200*

For tida arbeider eg med ein roman frå det gamle Kristiania, frå ulike delar av byen rundt år 1900. Eg går ofte langs elva, ser på dei gamle fabrikkbygningane og lurar:

Korleis høyrdest det ut inne i vevsalen på Hjula veveri når alle vevstolane dura på for fullt, og korleis høyrdest det ut frå utsida? Kor høgt ringde stilla i øyra til arbeidarane når alle maskinene brått blei slått av?

Og korleis opplevde folk lyden av den første elektrikken eller den første automobilen som byrja køyre rundt i gatene?

Korleis lydde sorlet på Grand café eller Tivoli ein dag med mykje folk, korleis var stemmene til varietearti-

stane som stod på scena på Eldorado eller Alhambra?

Korleis var lydane i gatene, av gutane som delte ut flygeblad eller selde aviser, lirekassemannen på torget, latter, rop og teppebanking som small mellom husveggene?

Eg prøver å førestille meg alt dette når eg går inn i dei historiske romma eg vil skrive om, eg sjaltar ut det stendige suset frå elektriske apparat og motorisert trafikk, eg lét att auga og strekker ut hendene, eg spissar øyra og lyttar, innover, bakover, eg rynkar nasen og sniffer og føler meg fram, så opnar eg auga. Og skriv. ●

Kjelder

Statsarkivet i Trondheim,
Trondhjem Tugt- og Verks-Huus,
Fangeprotokoll nr. 1 1737–1814.

Litteratur

Basso, Aina (2008):
Ingen må vite. Oslo: Samlaget

Basso, Aina (2010):
Fange 59. Taterpige. Oslo: Samlaget

Basso, Aina (2012):
Inn i elden. Oslo: Samlaget

Basso, Aina (2014):
Finne ly. Oslo: Samlaget

Språkprat: «Middelalderkvinner og runekunnskap» av Kristel Zilmer, førsteamanuensis ved Høgskulen på Vestlandet, 22. juni 2017
<https://sprakprat.no/2017/06/22/middelalderkvinner-og-rune-kunnskap/> [lesedato 14. august 2017]

ARKIVBYGNINGER – ikoniske signalbygninger for enhver tid

Alle bygninger sender ut et budskap med sin arkitektur, de er en tilstedeværelse som sender ut signaler som tolkes av oss. Denne tilstedeværelsen består av budskapet i eksteriøret og plasseringen. Disse spiller gjerne verdsettingen i samfunnet og hos eiere og beslutningstagere.

Tekst: Kirsti Gulowsen, kunsthistoriker ved Oslo byarkiv
UNESCO's web-side og BENY Architecture's siterte tekster er oversatt fra engelsk av forfatteren.

useer, bibliotek og arkiv er identitetsskapende landemerker, og var viktige for de europeiske

landenes nasjonsbygging på 1800-tallet. Bygningene har utviklet seg i takt med endringene i samfunnet, fra templer for kunnskap og makt til åpne møteplasser som inviterer folk inn. Vår tids museer og bibliotek utformes som attraktivt beliggende kultur- og kunnskapsarenaer, som samtidig sikrer og lagrer den verdifulle historiske arven. Planlegges moderne arkivbygninger like ambisiøst?

Nasjonsbygging i vår samtid

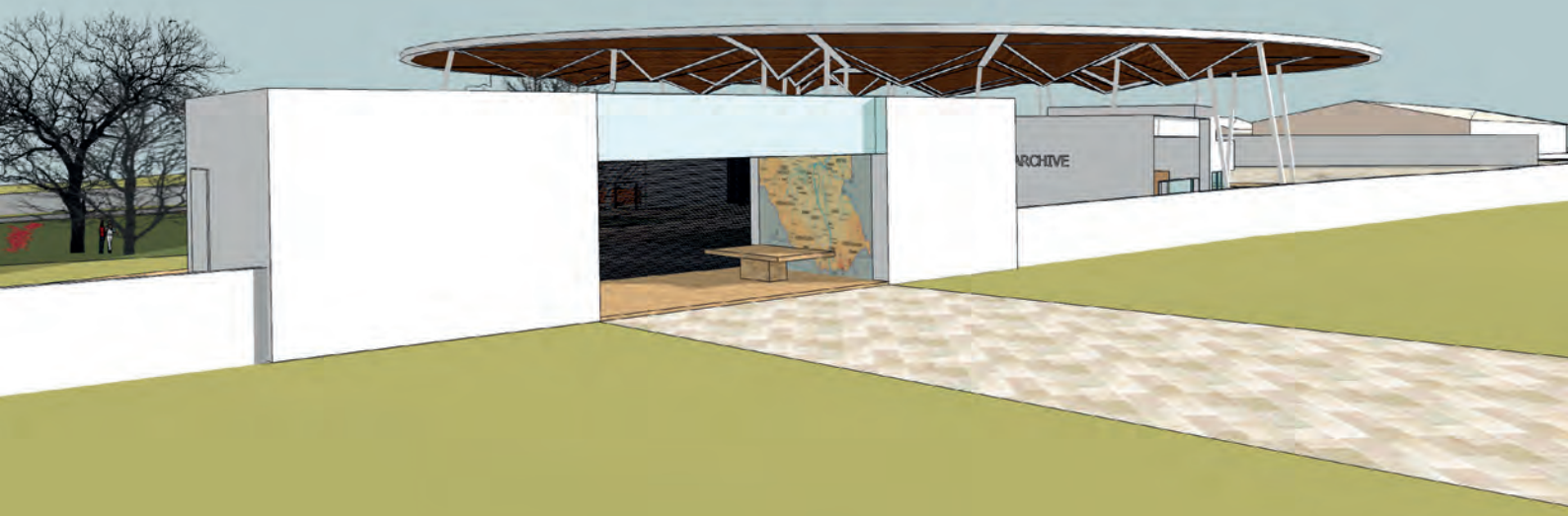
Den 9. juli 2011 ble Sør-Sudan offisielt et selvstendig land. Samme dag sendte Statsministerens kontor i Norge ut en pressemelding (Nr. 109–11), der det blant annet står:

«Norges gave til den nye nasjonen er et nasjonalarkiv. – Det er et viktig bidrag for å bygge felles identitet og historie for den nye staten, sier miljø- og utviklingsminister Erik Solheim.»

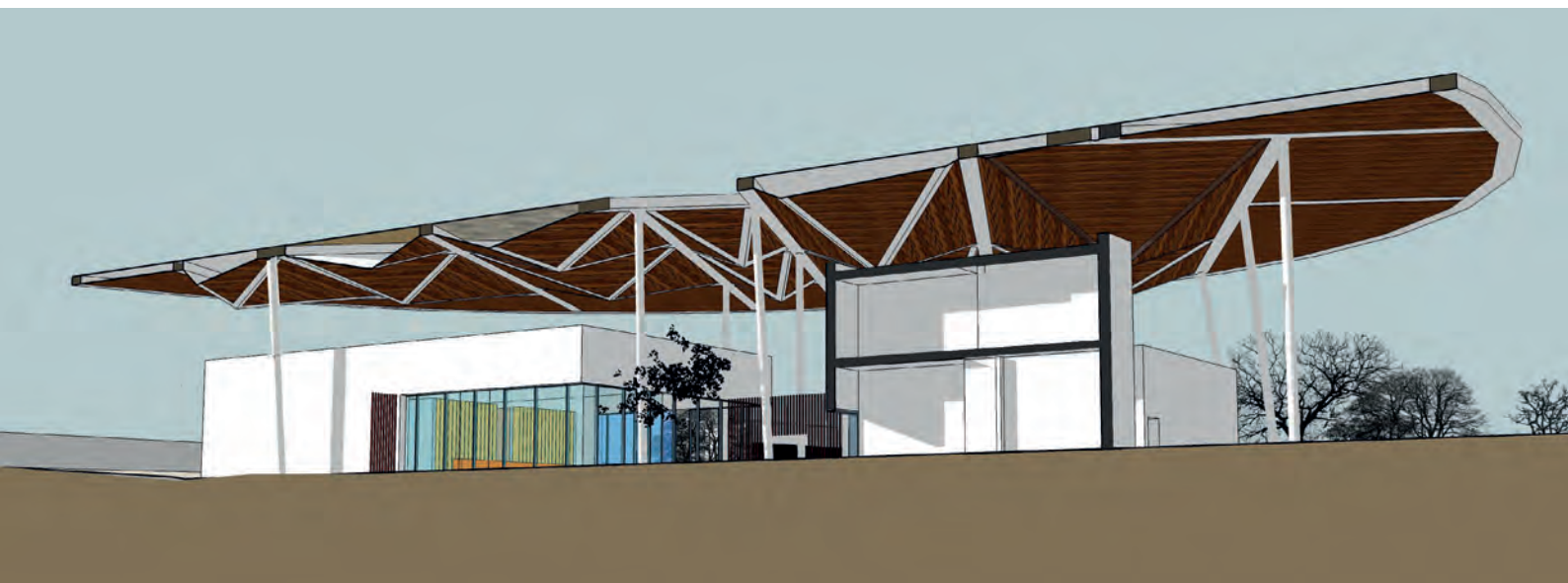
Umiddelbart igangsatte UNESCO et prosjekt for å skape både riksarkiv og nasjonalmuseum. I presentasjonen betones viktigheten av å ta vare på

dokumentasjon av myndighetenes handlinger over tid, samt å redde den resterende dokumentarven etter borgerkrigens slutt. UNESCO skriver:

«Alle land trenger å bevare sine arkiver, og vi støtter Sør-Sudan i å etablere sin arkivsamling, og også bygge et nasjonalt landemerke. Å tegne en betydningsfull nasjonalbygning for et nytt land er en viktig rolle. For å sikre at Sør-Sudans nye riksarkivbygning virkelig skal speile folket og kulturen i den nye nasjonen har UNESCO gjennomført en internasjonal arkitektkonkurranse for den nye bygningen.»

Vinnerutkast for nytt riksarkiv i Juba, Sør-Sudan. BENY Architecture & Sitios e Formas. Gjengitt etter tillatelse fra BENY Architecture.

Tabularium i dag. Sokkeletasjen hadde bare en liten inngang. Andre etasje hadde en sammenhengende, åpen buegang, hvorav tre buer er åpne i dag. Over dette har det vært en etasje til med buegang. Foto: Kirsti Gulowsen

Tomten som ble utpekt for arkivet og det nye nasjonalmuseet, ligger over gaten for parlamentet, i tilknytning til minneparken for lederen av frihetsbevegelsen. Vinnerutkastet av Beny Architecture & Sitios e Formas presenterte seg blant annet med nøkkelordene *et sted av stor symbolsk verdi, ikonisk landemerke, byutvikling, bevaring og kultur, Jubas symbolske byrom, moderne tolkning av tradisjonell estetikk, forsterke den nye statens identitet, samlende følelse av identitet og autoritet, naturlig møteplass, lykke i kultur.*

Dette prosjektet forener altså ideene om dokumentasjon av myndighetsutøvelse, nasjonsbygging, demokratisk garantist og kulturell møteplass. Slik sett rommer det også alle historiske lag av arkivenes funksjon. Det ene laget fortrenger ikke det andre, men legger seg utenpå som et

nytt lag. Peker prosjektet i Sør-Sudan mot idealet for arkivbygningene i fremtiden, både historisk og fremtidsrettet på en gang?

Den sterke stat

Viktigheten av arkivbygningen som et landemerke er ingen ny idé. *Tabularium* i det antikke, republikanske Roma var det viktigste av alle tabularier, altså arkiv for tavler. Det var bygget omkring år 100 f.Kr., og har vært ombygget og videreført frem til i dag. I dag tjener bygningen som grunnmur for borgermesterens kontor, og rommer en del av de tradisjonsrike Kapitolumseene. Det romerske riksarkivet lå helt sentralt plassert bak folkeforsamlingens plass og talestol og senatsbygningen på Forum Romanum, ved foten av Kapitolhøyden. Den mektige bygningen dannet et dominerende bakteppe for hele det romerske samfunnslivet. Bygningen var streng og lukket, med adgangs-kontroll. Den ble bygget for å huse offentlige arkiver av betydning for den romerske republikken; senatsdekreter, offentlige kontrakter, offentlige eder, gjeld til det offentlige og fødsler av romerske borgere. Bygningen tjente altså statsmakten og skulle uttrykke makt, soliditet, og hadde en symbolsk, sentral plassering.

Nasjonalromantikk og nasjonsbygging

1800-tallet var nasjonsbyggingens store århundre i Europa og USA. Nasjonalstater ble opprettet, og måtte gi en historisk legitimitet. Det ble systematisk bygget nasjonal identitet som ga folk tilhørighet og historie. Forut for, og som en del av denne utviklingen, sprengte demokratiske ideer seg vei og skapte nye styresett og utviklet de gamle, og enevælde vek for demokratisk utvikling. For å gi nasjonalstatene et visuelt uttrykk, grep de unge statene tilbake til antikke, romerske, republikanske ideer, og tilbake til romersk, republikansk arkitekturuttrykk i offentlige bygninger. Stjerneeksempelet er Washington D.C., der de hvite, søylekleddede bygningene har hentet sin inspirasjon fra ideen om den romerske republikk. Senaten er oppkalt etter det romerske overhuset og Kongressen har fått plass på Capitol Hill, oppkalt etter Kapitolhøyden i det antikke Roma. Rundt det langstrakte grøntområdet National Mall ligger Høyesterett, de nasjonale museene, Library of Congress og etter hvert kom også National Archives.

Å skape en historie krever kildestudier, og det var historieskrivningen som var opphavet til opprettelsen av nasjonalarkiver i løpet av 1800-tallet.

1. Gamle Riksarkivbygningen i Stockholm i nyromansk stil, tegnet av Axel F. Nyström. Foto Arild Vågen, Wikimedia Commons

2. National Archives Building, Washington, ferdig i 1937. Foto: David Samuel, Wikimedia Commons

Arkivene var et skattkammer som inneholdt nasjonens uskrevne historie, de konstituerte nasjonalkulturen. Arkivstykkene kunne også stilles ut og beundres, snarere enn leses. *Selskabet for Norges Vel* opprettet *Norsk antiquarisk Musæum* i 1811, en egen samling av norske oldsaker. De oppfordret befolkningen til å levere funn dit istedenfor til København, slik man var forpliktet til. Samlingen ble tilknyttet universitetet i 1817, men ble først overført til universitetsgården og åpnet sin første utstilling for et alminnelig publikum i 1829. I 1817 ble Riksarkivet opprettet, og dokumenter i store mengder kom fra 1820 av fra København til Christiania. Norge kom i besittelse av kildene til sin egen historie.

Dokumentsamlingene til eneveldige statsadministrasjoner og lensarkiver ute i Europa ble til offentlige arkivsamlinger i de unge nasjonalstatene. Samlingene kunne ligge litt spredt om i byene, og den dyre byggingen av arkivbygninger med magasinplass og lesesaler kom sent i gang, iallfall i land der man ikke hadde eldre slott å innrede til formålet, som f.eks. i Paris eller Roma. Men Helsingfors fikk sitt antikkinnspirerte, monumentale riksarkiv ferdigstilt i 1890, og Stockholms middelalderinspirerte riksarkivbygning på Riddarholmen sto ferdig i 1891. Stockholms gamle riksarkivbygning er nå fraflyttet. I København har staten valgt å bygge fjernmagasiner, men har beholdt beliggenheten og kontaktflaten mot publikum med

lesesal på Slotsholmen, tett på Folketinget, Høyesterett og flere sentrale museer. Der har den danske og dansk-norske statens dokumenter ligget siden 1663.

På begynnelsen av 1800-tallet var de norske arkivene, som ikke måtte finne seg i København, stuet inn på Akershus slott og i departementsgården. Christiania hadde sitt depot i rådstuen og på magistratens loft.

Dersom Norge og Christiania hadde fått en riksarkivbygning slik den var planlagt rundt 1850, ville denne ligget i tilknytning til universitetsbygningene i sentrum. Slik sett ville kvartalene her virkelig stått frem som den kildebaserte historieskrivningens høyborg, nasjonsbyggingens hjerte. Riksarkivprosjektet ble skrinlagt på

1 2

1. Statsarkivet i Bergen, tegnet av Egil Reimers, ferdigstilt i 1921. Bergen byarkiv.

2. Norges Bank, ca 1890. Hit flyttet Riksarkivet i 1914. Foto: Severin Worm-Petersen, Oslo Museum OB.F00961

grunn av manglende økonomi, og Riksarkivet fikk lokaler inne i den nye stortingsbygningen fra 1866. Derimot sto første byggetrinn av Nasjonalgalleriet ferdig i 1882 i tilknytning til Universitetet, og i 1892 var de første tegningene klare for et samlet Historisk Museum på den andre siden av Tullinløkka. Idéen om historiens og kulturens høyborg levde videre i kvar-talet fra Karl Johans gate til Kristian Augusts gate.

Den demokratiske statens bygninger

Arkivene har en viktig posisjon som garantister for borgernes rettigheter og forvaltningens rettskaffenhet. Prinsippet om publikums rett til tilgang til materialet ble stadfestet første gang i Frankrike, i revolusjons-åndens lovverk av 1794. Siden har den offentlige tilgangen til arkivene utviklet seg i de aller fleste land.

National Archives i Washington ble vedtatt bygget så sent som i 1926, og bygningen sto ferdig i 1937. Den er preget av ideen om det høytidelige tempel til fortid, borgerrettigheter, nasjonsdanning og felles hukommelse. Innskriften som løper rundt bygningen hyller historien og statsdannelsen, og videre arkivbygningen som ivaretar nedtegnelsene av nasjonens liv og symboliserer folkets enhet og bestandigheten i de nasjonale institusjonene. Og beliggenheten er helt sentral, til grøntområdet National Mall, rett bak Kongressen og ved siden av Høyesterett. Det er ingen tvil om at USA er stolt av sin historie og sin administrasjon.

Den første nytegnede arkivbygningen i Norge er Statsarkivet i Bergen, tegnet av Egil Reimers i 1918. Han vant pris fra A.C. Houens fond i 1924, en av de høyeste utmerkelsene som norsk arkitektur kan få. Dette er typisk Bergensk nybarokk klassisisme fra sin

tid. Den uttrykker soliditet og ærverdighet. Magasiner og tekniske rom er bakenforstilte, men på ingen måte usynliggjort. Bygningen var selvfølgelig utstyrt med lesesal og publikumsområde. Plasseringen av bygningen er overraskende usentral, i Årstad som nettopp var slått sammen med Bergen kommune i 1915. Det kan ligge tydelige byutviklingsgrep bak en slik plassering.

Den nesten identiske søsterbygningen, Statsarkivet i Trondheim av Hagbarth Schytte-Berg, sto ferdig i 1927, og lå betraktelig nærmere sentrum, på Elgeseter mellom den da nybygde Norges Tekniske Høyskole og Nidaros Domkirke.

Etter separasjonen fra Sverige i 1905 var det en selvfølge å flytte Riksarkivet inn i en aktverdig, sentral bygning. Ikke minst var kapasiteten til lokalene i Stortinget allerede for lengst sprengt, så noe måtte gjøres. Norges Banks bygning av Christian Heinrich

3 4

3. Riksarkivbygningen på Sognsvann i 1982. Dette inngangspartiet vender bort fra Sognsvann stasjon. Foto: Solly Sannerud, Riksarkivet.

4. Oslo byarkiv sto ferdig i 1999, tegnet av arkitektfirmaet Telje-Torp-Aasen. Foto: Kirsti Gulowsen, 2017

Grosch, som sto ferdig 1830, var beleilig blitt ledig i 1906 på grunn av den nye Norges Bank-bygningen, i dag Nasjonalmuseet, Avdeling for samtidskunst. Det ble bygget et anstendig magasin-tilbygg, tegnet av arkitekt Henry Bucher, påbegynt i 1910. Riksarkivet hadde hovedsete her lenge, fra 1914 til 1978.

Endelig hadde Norges riksarkiv en egen, verdig bygning, et tempel til historien og en garanti for demokratiet i den nå helt selvstendige nasjonen.

I 1978 ble Riksarkivet flyttet ut av byen og opp på Sognsvann. I følge Statsbyggs hjemmeside ble tomten valgt ut fra kriterier som sikkerhet for arkivet samt muligheter for videre utvidelser av bygningen. Bygningen var tegnet av Carlsen & Moestue, i tidens brutalistiske modernismestil. Inngangen og fasaden var vendt mot Folke Bernadottes vei, og bygningen var knapt synlig fra Sognsvann stasjon.

Det politiske bakteppet var nå den kalde krigen og sikring av materialet. I denne sammenhengen ble bygnings demokratiske symbolverdi og hensyn til publikum helt underordnet.

Moderne mer-demokrati og åpne møteplasser

Et arkiv i dag er, som bibliotekene og museene, en møteplass og en aktiv formidlingsarena. Når arkiv nå skal åpne seg mer og mer mot publikum, må arkivene også bli signalbygninger i moderne, demokratisk forstand – altså bygninger som skiller seg ut og kommer folk i møte.

Kommunearkivet i Oslo ble i 1992 til Oslo byarkiv. Og i 1996 vedtok Bystyret endelig at Byarkivet skulle få en egen bygning. I juni 1999 flyttet Oslo byarkiv inn i en tidsmessig spesialbygning tegnet av Telje-Torp-Aasen, med publikumssoner, lesesal og foredragssaler. Magasinene i under-

etasjene er et gjenbrukt industrilokale, etter Nora mineralvannsfabrikk. Bygningen speiler det mer-demokratiske skiftet i nyere tid. Arkivene er ikke bare tilgjengelige for publikum, men formidles aktivt. Arkivet er en aktiv kulturarena som åpner seg mot publikum i et innbydende lokale.

Riksarkivet fikk påbygg og ny fasade ferdigstilt i 2005. Her er det helt tydelig et totalt skifte i hva bygningen uttrykker. Fasaden er snudd mot Sognsvann stasjon, og er kledd i glass med et tydelig og innbydende inngangsparti. I dag oppleves bygningen som åpen og gjestmild, i sterk kontrast til den eldre, lukkede bygningen fra 1978. Distansen til nasjonens og byens kulturelle møteplasser øker nå som museer og bibliotek flytter i klynge fra sentrum og ned mot sjøen, der det bygges monumentale møteplasser mellom publikum og kulturobjektene.

◀ Riksarkivbygningen

foto t.v. er Bård Alsvik,
Riksarkivet. Foto under
(lille bilde) er foto Jaro Hollan,
Riksarkivet.

▲ London City Metropolitan Archives.

Foto: GrindtXX, Wikimedia commons

▶ Kuben i Arendal

rommer Aust-Agder
museum og arkiv.

Foto: Karl Ragnar Gjertsen,
wikimedia commons

Et annet grep er valgt i Arendal, der utviskes forskjellen mellom arkiv og museum. Kuben i Arendal er et sambyggsprosjekt mellom Aust-Agder museum og fylkesarkivet. De profilerer seg sammen på hjemmesiden, og arkivet nyter godt av samlokaliseringen under slagordet «Vel bevart, godt fortalt». Kuben er tegnet av Salvesen, Diva arkitekter, og sto ferdig i 2014. Her skapes nå integrert formidling der arkiv og gjenstander spiller bevisst sammen.

Gjenbruk – lavterskelens høyborg

En tiltagende trend er gjenbruk av industribygninger. Det er bærekraftig og de er ofte store skall som kan omformes etter behov. Gjenbruken trekker samtidig ofte kulturinstitusjonene ut av byens sentrum.

London City Metropolitan Archives ligger i en nedlagt trykkeri-bygning ikke så veldig langt fra City University. Der har det holdt til siden 1982, med et senere magasinpåbygg. Arkivet presenterer seg på nettet som et kultursenter med fokus på lesesaler, og med veiledningstjeneste og utstillinger. Det gir inntrykk av lav terskel for kulturkonsumenter, slektsgranskere, forskere og andre.

Både Londons fremste museum for samtidskunst, Tate Modern, og deler av antikkksamlingene til Kapitol-museene i Roma er flyttet inn i kraftstasjoner, henholdsvis 1999 og 1997. I Tate Modern er maskinhallene tømt, og skallet står igjen, mens i Romas

Centrale Montemartini er den antikke marmoren utstilt sammen med de voldsomme maskinene, i et særegent estetisk uttrykk. Begge disse kraftstasjonene var i sin tid templer til teknikken og fremskrittet.

Tilgjengelighet og lav terskel er den moderne tilnærmingen til ideen om liten avstand mellom offentlige organer og befolkningen. Dette reflekteres i bygninger som tidligere har vært brukt til industrielt formål. Mer «alminnelig» kan det ikke bli.

Avslutning – tilbake til Juba

Arkivenes posisjon i samfunnet har avspeilet samfunnets utvikling siden det moderne skiftet på 1700-tallet. Dagens krav til et arkiv, og for den saks skyld også et museum eller bibliotek, er stadig stigende når det gjelder tilgjengelighet, formidling og åpenhet. Likevel synes det fremdeles som om museer og bibliotek er vinnere når det gjelder fasiliteter og beliggenhet. Slik sett er det verdt å gjenta verdenssamfunnets visjon for Sør-Sudans nye riksarkiv:

«et sted av stor symbolsk verdi, ikonisk landemerke, byutvikling, bevaring og kultur, Jubas symbolske byrom, moderne tolkning av tradisjonell estetikk, forsterke den nye statens identitet, samlende følelse av identitet og autoritet, naturlig møteplass, lykke i kultur.» ●

Litteratur og trykte kilder

Alsvik, Bård (2007): «Byens eldste arkiver» I: *Tobias* 1/2007

BENY: «Winning Entry: National Archives, Republic of South Sudan» [Lest på:] <https://youtu.be/s6h2srQG0jc>

Blouin, Francis X. og William G. Rosenberg (2011): *Processing the Past: Contesting Authority in History and the Archives*. Oxford University Press

Eriksen, Anne (2009): *Museum. En kulturhistorie*, Oslo

Mogensen, Margit (2001): *Rigsarkivet. Husene på Slotsholmen*. Statens arkiver/København

Norberg-Schulz, Christian (1996): *Stedskunst*, Oslo

Svendsen, Åsmund (2017): *Arkivet – En beretning om det norske riksarkivet 1817-2017*, Oslo

Swensen, Grete (2014): *Bruk av eldre industri- og næringsbygg som kulturarenaer*, NIKU Oppdragsrapport 178/2014

UNESCO: «Unesco office in Juba» [Lest på:] <http://www.unesco.org/new/en/juba/thematic-areas-of-action/protecting-our-heritage-and-fostering-creativity/national-archives-and-museums/>

Verschaffel, Tom (2012): «Something more than a Storage Warehouse: The Creation of National Archives» I: Porciani, Ilaria og Jo Tollebeek, red. *Setting the Standards. Institutions and Communities of National Historiography*. European Science Foundation/Palgrave Macmillan

Framtidas hukommelse?

Vi er midt i en teknologisk revolusjon. Vi har tidligere gått fra leirtavler til pergament og fra pergament til papir. Nå er vi over i en tid med digitalt skapte dokumenter og systemer som utfordrer både dokumentbegrepet, forståelse for hva som er et arkiv og organiseringen av arkivmaterialet. Dette gir store utfordringer for hvordan vi skal ivareta framtidas hukommelse.

Tekst: Siri Mæhlum, leder moderne seksjon i Oslo byarkiv

PÅ SLUTTEN AV 1990-TALLET OG STARTEN AV 2000-TALLET SKJEDDE DET EN REVOLUSJON I OFFENTLIGE VIRKSOMHETER.

Arkivloven kom i 1999 og åpnet for elektronisk saksbehandling og arkivering. Hele prosessen med opprettelse av dokumentet, saksbehandlingen og arkiveringen av dokumentet kunne nå bli gjort elektronisk i et system. Det ble greit i norsk offentlig forvaltning å ta vare på digitale versjoner av dokumentene, ikke papiret. Elektronisk arkivering ble regulert i arkivloven med forskrifter, og skal bare skje i saksbehandlings- og arkiveringssystemer som er godkjent av Riksarkivet, og slike systemer skal følge Norsk arkivstandard, bedre kjent som Noark-standarden.

Oslo byarkiv ble etablert i 1992 som et depot for historisk arkivmateriale og en sentral fagenhet for arkiv

i kommunen. Bystyret vedtok 22.06.1999 et nytt arkivreglement for å sikre korrekt arkivering i Oslo kommunes virksomheter. Reglementet heter Arkivinstruksen og gjelder fortsatt. Arkivinstruksen ble laget for å utfylle det sentrale arkivlovverket og sette det i en kommunal kontekst. I 1999 var det enda ingen virksomheter i Oslo kommune som hadde innført fullstendig elektronisk arkivering, men med arkivinstruksen så ble det lagt til rette for denne overgangen. Det tok likevel sju år før byrådsavdelingene ble de første i Oslo kommune med elektronisk arkiv.

I dag arbeider saksbehandlere i både kommune og stat hovedsakelig digitalt. Elektronisk arkiv innebærer i praksis at brevene som kommer inn til kommunen på papir blir skannet inn i arkivsystemet for videre saksbehand-

ling og etter hvert bevaring. Saksbehandlere skriver brevene sine direkte inn i systemet og brevene kan bli sendt elektronisk til mottakeren ved bruk av e-post eller nye digitale løsninger som postens digitale postkasse Digipost. Etter hvert har det blitt vanligere og vanligere at saksbehandlere kommuniserer uformelt per e-post. Disse e-postene kan registreres inn i sak-/arkivsystemene av saksbehandler selv og arkiveres der, det er ikke behov for å ta utskrift på papir til arkivering.

Likevel har bare omtrent halvparten av Oslos 52 virksomheter gjennomført overgangen til elektronisk arkiv. Resterende virksomheter har elektronisk saksbehandling med manuell papirarkivering. I 2016 inngikk Oslo kommune en konsernovergripende avtale om nytt elektronisk saksbehandlings- og arkivsystem.

Målet er at alle virksomhetene i Oslo kommune skal ha elektronisk arkiv innen få år.

Papir kan være veldig bestandig og krever ikke mye pleie så lenge du sikrer at det ikke blir vannskadet, spist opp av skadedyr, brent opp eller kastet. Den digitale utviklingen skjer fort og det er hele tiden store endringer i filformater, maskinvare og programvare. Dette stiller langt større krav til hvordan vi skal ta vare på de digitalt skapte dokumentene for senere bruk og gjenfinning.

Arkivets utvikling

Arkiv inneholder ofte store mengder dokumentasjon som må organiseres på en måte som sikrer bevaring, gjenfinning og videre bruk. I følge den kanadiske arkivaren Terry Cook vokste den klassiske arkivistikkens metoder

frem på grunnlag av erfaringer med et begrenset antall middelalderdokumenter og papirdokumenter fra 1800-tallet. I 1898 ble det publisert en manual kalt «*Manual for the Arrangement and Description of Archives*» skrevet av de tre nederlandske arkivarene Samuel Muller, Johan Feith og Robert Fruin. Denne manualen inneholdt 100 regler for arkiv og har vært førende for arkivarens arbeid også her i Norge. Manualens regler er sett på som grunnpilaren i arkivfaget og ble i følge den norske arkivaren Gudmund Valderhaug, Høy-skolen i Oslo og Akershus, lenge regnet som arkivarenes bibel. Den inneholder blant annet det franske prinsippet respect des fonds, som innebærer at arkivet etter en virksomhet skal bevares som et arkiv fra den virksomheten og ikke blandes sammen med arkiver fra andre virksomheter. Det innebærer

Oslo byarkiv ble etablert i 1992 som et depot for historisk arkivmateriale og en sentral fagenhet for arkiv i kommunen. Her fra Byarkivets arkivmagasiner i Maridalsveien 3.

også at man ikke skal ta arkivdokumentene ut av en serie og samle det på for eksempel tema, noe som var vanligere i tidligere tider. Av hensyn til arkivmaterialets kontekstinformasjon og autentisitet skal man bevare arkivets opprinnelige orden. Dokumentets autentisitet styrkes ved å bevare viktig kontekstinformasjon og sammenhengen mellom dokumentasjonen. Siden den gang har arkivfaget med både metodeverk, teori og praksis utviklet seg i takt med tiden, samtidig som respect de fonds – eller proveniesprinsippet, som det har blitt hetende på norsk – fortsatt står sterkt i norsk arkivlovverk og praksis.

I dag arbeider saksbehandlere i både kommune og stat hovedsakelig digitalt. Foto: Mostphotos

Bare omtrent halvparten av Oslo kommunes 52 virksomheter har gjennomført overgangen til elektronisk arkiv. Målet er at alle virksomheter i Oslo kommune om få har elektronisk arkiv. Foto: Mostphotos

Ifølge arkivar Philip C. Bantin, Indiana University, har arkivfaget vært dominert av livssyklus-modellen. Modellen går ut på at arkivet har flere stadier av sitt liv, slik du og jeg har forskjellige faser av vårt liv. Arkivmaterialet fødes, lever og dør. I tillegg til å være en modell over hva som skjer med arkivmaterialet, er dette en modell som definerer hvem som skal gjøre hva med materialet. Bantin opererer med fire faser. Den første er skapelsen av arkivet, hvor arkivet først og fremst er i bruk av den som har opprettet arkivobjektet. Dette etterfølges av et stadium hvor arkivmaterialet er i stadig, aktiv bruk og bestyres av dokumenta-

sjonsansvarlige i den virksomheten som har skapt det. Etterhvert er ikke arkivmaterialet lenger i daglig bruk. Det overføres dermed til et fjernarkiv for videre oppbevaring. I det neste stadiet vil det bli vurdert om arkivmaterialet skal kasseres eller videreføres til permanent bevaring i et arkivdepot, som er objektets siste hvilested. I dette stadiet vil arkivarene bevare, beskrive og tilgjengeliggjøre arkivmaterialet. Denne modellen har også vært gjeldende i Norge og sentral for inndelingen av det norske systemet med dagligarkiv hos arkivskaper og eldre arkiv i arkivdepot. Denne oppdelingen finner man også i Oslo kommune hvor Byarkivet er sentralt arkivdepot for historisk arkivmateriale, mens selve skapingen av arkivet skjer ute i virk-

somhetene. Virksomhetene har også ansvar for arkivmaterialet mens det er i daglig bruk.

En kritiker av livssyklusmodellen er arkivar Jay Atherton som mener at endringen av medium i vår tids teknologiske utvikling gjør at stegene i livssyklusen ikke kan skilles fra hverandre. I kontinuitetsmodellen, utarbeidet av akademikeren Frank Upward i Monash University, vil utterpunktene ha store forskjeller, men de forskjellige periodene i arkivets liv glir over i hverandre uten skarpe skiller. Det kan sammenlignes med årstiden som endres gradvis. Arkivdanning, bortsetting og avlevering kan ikke sees på som tre separate perioder fordi danningen påvirker bevaringen i større grad enn tidligere på grunn av den

Klassiske arkivfag har basert seg på middelalderdokumenter og papirodokumenter fra 1800-tallet, slik som dette privilegiebrevet fra kong Fredrik til Foss mølle år 1651, et av de eldste dokumentene i Oslo byarkivs samling, arkivet etter Bjølsen valsemølle A/S

teknologiske utviklingens nye arbeidsverktøy og tilhørende prosedyrer. Arkivaren må ifølge kontinuitetstanken påvirke arkivdanningen og bevaringen gjennom hele arkivets levetid for å kunne bevare arkivmaterialet på en god måte.

Digitalt født

Utviklingen har ført til at vi i større grad ikke lenger må bevare arkivmateriale på papir. Det blir stadig mer utbredt bare å bevare digital data, og i Oslo kommune er det en uttalt målsetting. Det er viktig å merke seg at det finnes flere typer digital dokumentasjon. Digitalt født dokumentasjon er dokumentasjon som er skapt digitalt og som aldri har og aldri kommer til å være på papir. Digitalisert papirmateriale er en annen type dokumentasjon som har blitt arkivert på papir, men som senere blir digitalisert for å forenkle tilgjengeliggjøring og minske behovet for arkivlokale til oppbevaring. Digital fødte data trenger ikke ligne på papirdokumenter, men kan for eksempel være en kombinasjon av tabeller og rader i en database. Selve definisjonen av arkivet endres dermed fra en fysisk og håndgripelig medieorientert definisjon til å bli et nytt konseptuelt rammeverk. Det foreslås nye definisjoner på etablerte begrep. Det etableres nye forklaringsmodeller og teorier rundt hva som er et dokument, arkivets verdi og hvordan vi skal ta vare på digitalt født dokumentasjon.

Arkiv fødes, lever og dør ifølge livssyklusmodellen for arkiv.

Her protokoll fra arkiv etter Fattigvesenet over bortsatte barn for perioden 1897-1910, hvor innførsel, bruk og avslutning av materialet passer godt med en slik arkivtanke.

Foto: Anne Marit Noraker

Ifølge Luciana Duranti, professor i arkivistikk ved University of British Columbia, Canada består både papir og digitale dokumenter av medium, innhold, form og handling, samt informasjon som forteller oss om konteksten dokumentet er opprettet under, hvem som har opprettet det og forholdet til andre dokumenter. Offentleg-lova fra 2009 og Arkivloven definerer et dokument som «...logisk avgrensa informasjonsmengd som er lagra på eit medium for seinare lesing, lytting, framsyning, overføring eller liknande». Det vil si at det er to forutsetninger for at informasjon kan regnes som et dokument; det må være logisk avgrenset og lagret for gjenbruk på en eller annen måte.

De digitalt fødte dokumentene kan altså ha en helt annen form enn de tradisjonelle brevene eller protokollene. Det kan være et elektronisk register eller det kan være andre typer

data som er logisk avgrenset i et system og som ikke kan leses av mennesker uten oversettelse fra datamaskiner. En elektronisk database vil ikke nødvendigvis tas vare på av seg selv. Det krever at pluggen er i og at noen vedlikeholder og ivaretar dataene. Programvaren vil bli utdatert og leverandøren av programvaren vil oppdatere denne til nye versjoner eller kanskje nedlegge hele programvaren med den konsekvens at dataene ikke lenger er tilgjengelige. For å bevare dataene må man arbeide aktivt med vedlikehold på en annen måte enn med papirarkiv. Dette fører til at arkivene har måtte utarbeide metoder for å bevare digitalt arkivmateriale.

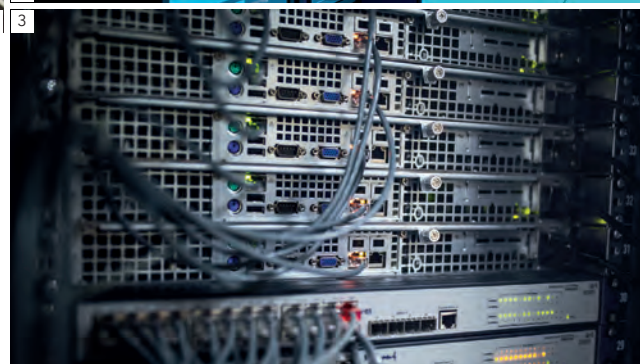
En av disse metodene er migrering og konvertering av data fra et system til et annet, fra et filformat til et annet eller fra et lagringsmedium til et annet. Dette er nødvendig for å holde materialet lesbart og tilgjengelig over tid. En annen metode er å ta uttrekk av utvalgte data fra systemene og bevare det som bestandige filer. Arkivloven med forskrifter gir detaljerte krav til hvordan arkivskaperen skal overføre digitalt arkivmateriale til arkivdepot ved å ta slike arkivuttrekk. Dette er basert på at arkivmaterialet finnes i databaser og forutsetter en

stor jobb med å velge ut og systematisere dataene i et egnet og definert uttrekksformat. Systemene som følger den tidligere nevnte Noark-standarden og er godkjente som arkivsystem av Riksarkivet har allerede en mal for hvordan disse arkivuttrekkene skal være. Etter at arkivmaterialet kommer til arkivdepotet så blir disse arkivuttrekkene testet og bevart for senere bruk og gjenfinning. Uttrekkene må regelmessig vedlikeholdes og aktivt holdes i live for at de ikke skal forvitte og dataene gå tapt. Dette er arbeidet til IKT-arkivaren i digitalt depot. Det er også slik at disse metodene ikke nødvendigvis gjør materialet så veldig tilgjengelig for brukerne. Det er fysisk og teknisk mulig å ta vare på og tilgjengeliggjøre digitalt skapt arkivmateriale, men det er ressurskrevende. Her er det et stort potensiale som ikke enda er fullt utforsket eller utnyttet. Jeg vil påstå at det er en stor utfordring for arkivinstitusjonene å følge med i den teknologiske utviklingen og ha både digital kompetanse, infrastruktur og ressurser til å håndtere digitalt skapt arkivmateriale. Det er nødvendig både med tilførsel av ressurser men også med omprioriteringer dersom arkivsektoren og den enkelte institusjon skal lykkes med dette.

Endringen av medium i vår tids teknologiske utvikling

gjør at de forskjellige periodene i arkivets liv glir over i hverandre uten skiller. Foto: Mostphotos

1. Digitalt født dokumentasjon er skapt digitalt og kommer aldri til å være på papir. Foto: Mostphotos

2. Framtidas arkiv vil kreve stor omlegging for å kunne ta vare på digitalt skapt materiale. Både ressurser og rammebetingelser er i dag store utfordringer. Foto: Mostphotos

3. En elektronisk database vil ikke ta vare på seg selv, men krever at pluggen er i og at noen vedlikeholder og ivaretar dataene. Foto: Mostphotos

Fremtidens arkiv – fra elektronisk til digital

I 2012 kom regjeringens digitaliseringsstrategi «På nett med innbyggeren» med et prinsipp om innføring av digitalt førstevalg for innbyggerne. Dette innebærer at innbyggerens kontakt med det offentlige som hovedregel skal skje digitalt, ikke på papir. Dette har ført til en tilrettelegging av digital forsendelse, både teknisk og juridisk. Denne digitaliseringen fører også med seg en automatisering av tidligere manuelle prosesser. Et eksempel på dette er prosessen med å sende inn søknader til kommunen. I Oslo kommune og mange andre kommuner jobber man nå for å

erstatte gamle søknadsskjemaer med digitale veiledede dialoger som skal forenkle søknadsprosesser ved å hente inn informasjon fra forskjellige kilder slik at brukeren skal slippe å melde inn på nytt det kommunen allerede vet. Dette fører til et helt annet behov for lagring og tilgjengeliggjøring av dokumentasjon for å få disse tjenestene til å fungere sammen. Det handler om å dele informasjon og tjenester på tvers mellom virksomheter i kommunen og mellom kommunen og staten, samt mellom systemer. I tillegg til å skape nye muligheter i samtiden, skaper denne teknologien nye muligheter og utfordringer ved senere bevaring og bruk.

Når et system går ut av administrativ bruk må det være vurdert om dokumentasjonen i systemet skal bevares avhengig av om det er har historisk-, kulturell eller forretningsmessig verdi eller er viktig rettighetsdokumentasjon for enkeltpersoner eller virksomheter. Har systemet dokumentasjon med bevaringsverdi, må det bevares av noen på lik linje med et tradisjonelt papirarkiv. Ideelt sett er dette avgjort allerede før systemet er tatt i bruk slik at man har en plan for bevaring av dataene før de er skapt. I henhold til regelverk og tradisjon har det vært et ansvar for den enkelte virksomhet i samarbeid med arkivdepotet å sørge for at slik bevaring skjer, men

nå brukes systemene på tvers av virksomheter og forvaltningsnivå, og data skapes på en måte som gjør at eierskapet til dem ikke er like tydelig som tidligere. Det vil være utfordrende for arkivskaperen å ta vare på dokumentasjon i system som eies og driftes av en annen virksomhet. Det er ikke sikkert strukturene i systemet muliggjør et skille på virksomhetsnivå, slik både arkivtradisjon med det tidligere nevnte proveniensprinsippet og regelverket er lagt opp til. I Oslo kommune har vi slike sektorovergripende system som brukes av flere virksomheter, spesielt utbredt er dette hos bydelene som ofte har fellessystemer innen helse og sosial som forvaltes av Helseetaten. Et eksempel på dette er fagsystemet til sosialtjenesten i Oslo, FASIT. Det er selvfølgelig hensiktsmessig for brukeren og kommunen at det brukes et system i alle bydelene, spesielt når innbyggere flytter mellom bydeler. En utfordring er likevel at det ikke er samsvar mellom eierskap og ansvar for arkivmaterialet og det systemet som arkivmaterialet er en del av. Dette er selvfølgelig utfordringer som kan løses ved godt samarbeid, men det krever ressurser og at kommunen utarbeider gode retningslinjer for hvordan vi skal håndtere dette slik at det ikke fører til ansvarspulverisering.

Fører disse utfordringene til et dement samfunn eller klarer vi å ta vare på fremtidens hukommelse? Som vi ser er det en utfordring at den teknologiske utviklingen går raskere enn utviklingen av lover og regler, og prak-

siser i arkivfeltet henger etter praksis i resten av forvaltningens bruk av nye teknologiske muligheter. Teknologien legger til rette for nye måter å jobbe på og løsninger som ikke var tatt hensyn til ved utarbeidelse av både lovverket og sentralt fagteori og metodeverk. Det er nå varslet at arkivloven skal revideres, samtidig så har endringer i arkivforskriften og Riksarkivarens forskrift nylig vært på høring. I Oslo kommune settes det nå i gang et arbeid med å revidere arkivinstruksen fra 1999 for å kunne møte de nye kravene til en digital virkelighet.

Utfordringer innen bevaring av digitalt skapt materiale er det som vi har sett definitivt mange av, men jeg vil påstå at de fleste er løsbare med gode rammebetingelser og nok ressurser. Det krever en stor innsats med å ta vare på det digitale materialet som allerede er skapt før det går tapt, men det krever også at man tilrettelegger for god dokumentasjonsforvaltning i hele arkivdokumentets liv slik at man sørger for gode vilkår for dokumentasjonsforvaltningen. Det krever en innsats både med metodeutvikling og regelverksendring for å tilrettelegge for både en god forvaltning av digital dokumentasjon i offentlige virksomheter og bevaring av digitalt skapt materiale slik at vi bevarer viktig dokumentasjon for samtid og ettertid. Dette krever en bevissthet rundt viktigheten av at dokumentasjonen som skapes digitalt også bevares som arkiv, samt arkivets og arkivinstitusjonens rolle i samfunnet vårt. ●

Litteratur og trykte kilder

Aktstykker Oslo kommune, bystyresak 407/1999, *Arkivinstruks for Oslo kommune*

Arkivloven (1999):
Lov om arkiv.
Oslo, Kulturdepartementet

Arkiverket (2017): *Noark*

Atherton, Jay (1986):
From Life Cycle to Continuum: Some Thoughts on the Records Management – Archives Relationship. Archivaria

Bantin, Philip (2008):
Understanding data and information systems for recordkeeping.
London, Facet

Byarkivet (2017):
Oversikt over elektronisk arkiv

Cook, T. (1997):
What is Past is Prologue: A History of Archival Ideas Since 1898, and the Future Paradigm Shift. Archivaria

Departementene (2012):
På nett med innbyggeren. Regjeringens digitaliseringsprogram

Duranti, Luciana. (2001):
Concept, principles and methods for the management of electronic records. The Information Society

Valderhaug, Gudmund (2011):
Fotnote eller tekst? Arkiv og arkivarar i det 21. hundreåret. Oslo: ABM-media

Zombie Nation – en arkivstudie

Zombie Nation er en eksistensiell zombieroman der arkivet og arkivaren har en sentral rolle. I en følelsesløs verden befolket av levende døde, er arkivet selve garantien for samfunnets hukommelse.

Tekst: Johanne Bergkvist og Cecilie Lintoft, Oslo byarkiv. Teksten er en redigert versjon av bokomtale trykket i Arkheion 1/2016.

«Hvis du vil inn i minnet til en by, inn i selve hukommelsen, må du finne byens arkiv: Her arkiveres hver eneste lille avgjørelse som angår byens ve og vel, små og store endringer lagres, bygninger som reiser seg nevnes, de som rives noteres – utredninger og registreringer som foretas blir dokumentert, vurderinger og redegjørelser som blir gjort, men aldri ender med iverksettelse, eksisterer fremdeles. Hva byen var, er og kunne blitt, finnes her; de tilbakelagte aldre, det slumrende potensialet, alle tap og seire. Historien til de fleste byer kan rekonstrueres fra deres arkiver. Så også med Labofnia.

Men selv en relativt ny by vil inneholde tonnevis av dokumenter og adskillige kvadratkilometer med papirflater. Det skal mengder av tid og tålmodighet til for å lære seg å navigere i etasje på etasje, rom etter rom, mellom reoler og rader, mapper og dokumenter. Man er avhengig av et usedvanlig lykketreff for å finne interessant og adekvat informasjon i et byarkiv. Med mindre man vet hvor og hvordan man skal søke. Og kommer man til de rette dokumenter i Labofnias byarkiv, er det mulig å tråkle seg gjennom byen og landets historie. Sømmene er riktignok løse, tidvis skjulte, tidvis overkastede, men har man tålmodighet til å følge dem hele veien, vil det hele henge sammen til slutt.»

(Utdrag fra Zombie Nation, s. 10)

Johannes van der Linden våkner opp på øya Labofnia, en øy midt i Atlanterhavet som amerikansk og europeisk etterretning har forsøkt å skjule over lang tid. Innbyggerne er levende døde, zombier, uten minne eller følelser. Men Zombie Nation er ingen skrekkroman.

Johannes ansettes ved Labofnias byarkiv og gjennom arbeidet i arkivet rekonstruerer han øyas og sin egen historie. I arbeidet med romanen besøkte forfatter Øystein Stene Oslo byarkiv hvor han fulgte oss i arbeid. Vi har tatt en prat med Øystein Stene om arkiv, arkivarer og fascinasjonen for zombier.

– Hovedpersonen i romanen jobber i et byarkiv. Arkivet og arkivaren har en sentral plass i romanen. Hvor kom denne ideen fra?

Forfatter Øystein Stene.

Foto: Julie Pike

Arkiver har alltid fascinert meg! Overflaten kan framstå som kjedelig: fullt av byråkratiske dokumenter, lange utgreiinger og sakspapirer opp og ned i mente. Men ser du ordentlig etter, forsøker å forstå hva som har foregått bak der, er jo arkivet proppfullt av fortellinger. Og for en som jobber med fortellinger, er sånt gull.

▲ **Øystein Stene besøkte Oslo byarkiv** i forbindelse med researchen til romanen *Zombie Nation*.

– Du beskriver, slik vi leser det, arkivet som en garanti for samfunnets kollektive hukommelse. Er samfunnet hukommelsesløst uten arkivet? Hva skjer med et samfunn som mister tilknytningen til sin historie?

Jeg tenker nok at alle samfunn har en form for arkiv, en slags kollektiv hukommelse. Enten det er sjamanens beretninger eller byarkivets papirer, så tror jeg alle kulturer kontinuerlig bearbeider fortiden. Der denne bearbeidelsen dør, opphører noe vesentlig menneskelig. For det er alltid ekstrem vold knyttet til forsøkene på å fjerne historien – tenk bare på fascistenes bokbål eller islamister som knuser oldtidsminner. Man dreper ikke bare mennesker, men også sporene av dem.

– I romanen skriver du «Inne i en reol ved hjørnet, lengst unna inngangsdøra, fant jeg til og med igjen arkivboksen på

samme sted som sist. Arkivboksen med Instituttet for menings sluttrapport. Arkivboksen som kunne fortelle meg hvor den var blitt av, min egen barndom.» Hvilken betydning kan dokumentasjon som befinner seg i arkivene ha for enkeltpersoners livskvalitet og rettigheter? Hva skjer med oss mennesker hvis vi går glipp av slik informasjon?

Det er et tricky spørsmål, fordi dokumentasjon er ingenting verdt hvis den ikke verdsettes. Mange urbefolkninger har for eksempel ikke dokumentert sine rettigheter knyttet til land slik vi gjør i en moderne kultur. Det betyr jo ikke at de ikke har noe forhold til det, men at deres dokumentering – som sjamanens beretninger – ikke har autoritet i en moderne kultur. Så én ting er dokumentasjon, en annen ting evnen til forstå den, oversette den. Hvis vi mister dokumentasjon eller forståelsen av den, mister vi opplagt identitet, selvforståelse – og rettigheter.

– Hva er det som fascinerer deg med zombiefortellingen?

Jeg tenkte at det må være en grunn til at det er så masse zombier i mainstreamkultur, og jeg ville finne ut hvorfor. Zombier ble for meg et symbol på noe mer enn bare ravende dødninger. De blir et bilde på ikke bare døden, men på det døde i oss selv, mellom oss, i samfunnet. Det vi ikke greier å forholde oss til, det som er avspaltet, «den andre». Det er den inngangen jeg synes er mest interessant med zombier.

– Forlaget skriver i sin presentasjon: «*Zombie Nation* er en alternativ konspirasjonsteori, en gotisk thriller og en eksistensiell zombieroman. Det handler om lammelsen i oss, om likegyldigheten til hverandre, om det døde i kulturen. Men først og fremst om muligheten for liv, selv for de døde». Hva mener du med det døde i kulturen? Er historie og minne slik du ser det en medisin mot denne lammelsen du beskriver? Og hvilken rolle spiller arkivet her?

I alle kulturer finnes det ubearbejdede traumer, smerte som ikke erfares. Da er noe dødt, lammet. Et eksempel: Knut Rød ble i 1948 stilt for retten som

◀ Foto: Mostphotos

Litteratur

Øystein Stene (2014):
Zombie Nation,
Gyldendal forlag.

ansvarlig for deportasjonen av norske jøder under krigen. Han ble trolig av taktiske hensyn frikjent. Først i senere år har forskere sett på rettsaken og det dobbelte traume: Jøder sendes til konsentrasjonsleire, deretter frikjennes de ansvarlige. Uten rettspapirene i Riksarkivet, ville det vært umulig å påpeke dette. Jeg bruker eksempelet fordi jeg selv også har jobbet med papirene, da jeg i 2011 skrev en forestilling for Black Box teater om rettsaken. Jeg erfarte hvor avgjørende sånt materiale er for bearbeidelse av fortiden. Mange steder, som tidligere østblokkland, er bearbeidelse mye vanskeligere, fordi arkivmateriale er forsvunnet eller manipulert.

– *Hvordan vil du beskrive forholdet mellom smerte og minne i romanen? Er det slik at hukommelse smerter?*

Den franske oversettelsen har fått den glimrende tittelen «Zombie Nostalgie», som understreker lengselen etter minner som ikke finnes. Problemet med zombier er at de ikke har noe forhold til fortiden, de har ingen historie, eller

ingen personlig erindring av den iallfall. For meg er dette også en påminnelse om hvor selektivt vi utformer historien om oss selv, hvordan vi tilpasser den for å unngå ubehag. I en vitalistisk kultur – hvor skam, død, skyld, sinne og sorg blir betraktet som negative affekter – vil hukommelse smerte, ja.

– *Zombie eller arkivar – hva var utgangspunktet? Hvorfor valgte du å skrive en roman der arkivet har en så sentral rolle?*

Jeg likte tanken på å gjøre en byarkivar til romanhelt! Men etter hvert fikk selve arkivet større og større plass. Jeg ble også fascinert av ideen om å bygge opp en konspirasjonsteori fra bunnen, med holdepunkter fra eksisterende materiale. Mange av de hårreisende påstandene har jo historisk belegg, og det fingerte byarkivet ga resten. Sånn sett snylter fortellinga på autoriteten et arkiv kan gi. Jeg ble nesten overbevist om konspirasjonsteorien min selv der jeg satt! Det viste meg med hvilken ydmykhet man må nærme seg arkivmateriale.

– *Du besøkte Oslo byarkiv i 2012 i forbindelse med research til romanen. Hvordan opplevde du dette og andre arkivbesøk?*

Besøket i Oslo byarkiv, og all den villige hjelpen jeg fikk derfra, var helt avgjørende for skrivinga av romanen. Det var først da fortellinga fikk form og sanselighet. Ellers har min viktigste erfaring vært på Riksarkivet, i stykket om Knut Rød jeg nevnte. Der opplevde jeg hvor sterkt og ladet et arkivmateriale kan være: Da jeg kom til navnelisten politiet trolig brukte til å krysse av da jødene ble jaget ned i lasteskipet Donau, greide jeg ikke lengre holde meg. Jeg måtte forlate lesesalen og arkivet, for jeg kunne ikke slutte å gråte. Det var akkurat som jeg ble dratt ut av researchen, ut av analysene, og menneskene ble virkelige for meg. Ingen studier kunne gitt den innsikten jeg fikk gjennom å holde i det papiret, den fysiske berøringen. Et arkiv er noe organisk, virkelig og sanselig, akkurat som minnene hos mennesker. ●

Driftige damer

Kvinnelige jødiske innvandrere i de første tiårene på 1900-tallet

*«Da båten la til, sto onkel Isak på bryggen, og mor ved rekken [...].
Min onkel hadde den gang en fruktforretning, og neste dag sto min mor i butikken
og solgte appelsiner og bananer og druer med prisene oppskrevet på et stykke papir.»*

Tekst: Vibeke Kieding Banik, førsteamanuensis i historie ved høyskolen i Sørøst-Norge

◀ **Robert Levin med sin mor Marie og søstrene Fanny og Jenny.**

Bildet er trolig tatt i Sverige under krigen. Foto: Jødisk Museum i Oslo

▲ **Synagogen i Bergstien 15 på St. Hanshaugen, ca. 1920.**

Foto: Anders B. Wilse, Oslo Museum OB. Y5520

Slik beskriver den kjente pianisten Robert Levin sin mor Marie Scheers ankomst til Norge helt på begynnelsen av 1900-tallet i sine memoarer. Anekdoten illustrerer arbeidsvilje, og viser hvordan den jødiske befolkningen i Norge, kvinner som menn, aktivt bestrebet seg på å tilpasse seg forholdene i sitt nye hjemland, og at arbeidsmarkedet ble et viktig redskap.

Innvandring fra Øst-Europa

Marie Scheer og jødiske innbyggere i Oslo i første halvdel av 1900-tallet var innvandrere fra Øst-Europa. Der hadde de flyktet fra forfølgelse, dårlige økonomiske forhold, og restriksjoner i hvor de kunne bo og hvilke yrker de kunne utøve. Flyttingen kjennetegnes av å være en familiemigrasjon, hvor ett familiemedlem kom først, og andre, gjerne flere generasjoner, kom etter. Mange hadde nok USA som endelig mål, men forble av ulike årsaker i Norge, og da særlig Oslo og Trondheim. Det var også et migrasjonsmønster preget av bekjentskaper, mange i miljøet kom fra de samme områdene i Øst-Europa og hadde kjent hverandre før de migrerte.

Den første jødiske menigheten, Det Mosaiske Trossamfund, ble dannet i 1892. I kortere perioder fantes det

andre religiøse forsamlinger, og i 1917 ble en konkurrerende menighet, Den Israelitiske Menighed, etablert i Oslo. Begge forsamlingene reiste sine egne synagoger, og hadde aktive medlemmer og tilhørende religiøse organisasjoner. I tillegg kunne hovedstadens jøder engasjere seg i en ungdomsforening, en jødisk hjelpeforening, kvinneforeninger, en sionistorganisasjon, samt idretts- og teaterforeninger.

I 1920 viste folketellingen at det befant seg knappe 1500 jøder i Norge, og organisasjonsetableringen viser med tydelighet at de var opptatt av å beholde sin jødiske identitet. Samtidig er det ikke tvil om at de tok til seg det de definerte som norske væremåter. Det finnes utallige bilder fra fjellvandring og skitur, aktiviteter som var ukjente i fødelandet, og ungdomsforeningene i Oslo og Trondheim konkurrerte i både langrenn og skihopp ved anledninger. Oppfatningene av hva

1. Den jødiske minoriteten var liten og opptatt av å beholde sin jødiske identitet, samtidig som de tok til seg det de definerte som norske væremåter og friluftsliv. Her tar Mary Koritzinsky med flere et aftenbad i 1925. Fra Harry Koritzinskys privatarkiv

2. På badetur 1925. Til høyre Mary Koritzinsky. Fra Harry Koritzinskys privatarkiv

NB. Følg reglerne paa 1ste side!

Personliste over folketallet den 1. februar 1910 i Osterhausgø gate, nr. 1; II etage ^{tilhøre} Wenstock; (opgang nr. 1).

N ^r .	Fuldt navn. Samtlige døpenavn og tilnavn. Det døpenavn, som bruges til daglig, understrøkes.	Fødsels-		Fødested. (Byens eller herre- dets navn).	Erhverv og livsstilling. (Hvord erærer De Dem?)	Om ugift, gift, enke(m.), lovlig separert eller fraskilt.	Hvor bodde De den 1. februar 1909? (Nøjagtig adresse anføres).	Hvis flytning har fundet sted efter 1. februar 1909, opføres her for sidste flytning:	
		aar.	datum.					Datum for flyt- ningen.	Hvorfra De flyttet? (Nøjagtig adresse?)
	Skriv tydeligt!	(Skriv ikke fejlagtige tal!)							
1	Isak Weinstock	✓	1869 23/2	Kristian	Handelsmand	Gift	Osterhausgø		
2	Jenny Marie Weinstock		1872 21/1	Kristian	Hustru	Gift	Osterhausgø		
3	Fanny Weinstock		1893 11/9	Kristian	Skolebarn	Ugift	Osterhausgø		
4	Berthe Weinstock		1885 3/4	Kristian	Skolebarn	Ugift	Osterhausgø		
5	Labori Weinstock	✓	1899 9/8	Kristian	Barn	Ugift	Osterhausgø		
6	Meier Weinstock	✓	1901 6/1	Kristian	Barn	Ugift	Osterhausgø		
7	Eskher Weinstock		1903 25/1	Kristian	Barn	Ugift	Osterhausgø		
8	Josef Weinstock	✓	1909 21/10	Kristian	Barn	Ugift	Osterhausgø		
9	Klause Pingdahl		1892 22/3	Landsby	Pige	Ugift	Osterhausgø		
10	Karen Hansen		1882 21-4	Kristian	Ugift	Ugift	Osterhausgø		

Wegger, J. E., arb.vognmd., Mossegt.
Weggum, Sigurd, tekniker (A. E. G.) N.B.
Wegner, Hedda, frk., Pilestr. 95¹
—Henriette, enkefru, Pilestr. 95¹
—Leannette, frk., musiklærerinde, Pilestr.
—Nanny, frk., Pilestr. 95¹
Wego, J., reisende (Kværner Ovnstøperi)
nesgt. 20²
Dagmy, frk., kontorist (Conr. L.
56¹
n, ekspeditor (Conr. Langaard) Pilestr.
Aug., skuespiller (Nationalt)
esgt. 51²
Herm. J., platearb. (Akers V.) Dovre
egner (Thunes mek. V.) Dovre
respond. (Norsk Hydro) Dovre
Kr., korrespond. (Norsk Hydro)
15³
khusformd. (Vestb.) K. Adelsersgt.
Livius, ekspeditor (Holter & B.
igt. 7³
Brolægningsvæsen. Kr.a, Aker

Isak og Jenny Marie Weinstock med familien i den kommunale folketellingen fra 1910.

De bodde da i Osterhausgata 1. Selv om Jenny Marie er oppført som hustru, drev hun også forretning.

som utgjorde jødiskhet var i endring generasjonene i mellom, og definisjonen endret seg fra å være religiøst basert til å få betydelige innslag av kultur og tradisjon før utbruddet av andre verdenskrig.

Sett med dagens øyne er deltakelse i arbeidsmarkedet en viktig integrasjonsarena for nyankomne, og for over hundre år siden var lønnet arbeid viktig også for nyinnvandrede jøder, som ofte kom fra svært fattige

kår. Men de kom til et land som var i ferd med å bli industrialisert, og hvor etterspørselen etter kunnskap som jødene hadde var i vekst. Oslo var ved forrige århundreskifte en by i vekst, både territorielt, i antall innbyggere og med hensyn til arbeidsplasser. Arbeid på fabrikker, som håndverkere og annet medførte at de ikke kunne være selvforsynte, og etterspørselen etter detaljvarer, og dermed etter utvalg som førte dette, økte.

Historiker Marta Gjernes har vist at hos den mannlige delen av den jødiske befolkningen fantes det et mønster for hvordan de etablerte seg i arbeidsmarkedet. Mange begynte første som omførselshandlere, kalt *hoisirer* blant de jiddishtalende jødene, hvor de gikk rundt i distriktene med store bytter på ryggen og solgte varer på dørene. Noen var borte i lengre perioder, andre sørget for å komme hjem slik at familien kunne feire sabbaten

Weinberg, Chr. M. Hansen, indeh. av Landmands-
 hotellet, L.Strandgt. 21³, bor Pilestr. 48 B²
 „Veilederen“, eksped., W.Thranesgt. 20¹
 Weinmoth, Kristiane, lærerinde (Bjølens) Sporv.-
 gt. 29¹
 Weinberg, B. J., indeh. av Christiania Bazar, Teatergt. 19¹
 Weinbrecht, Bertha, emaljerske (Aksel Holmsen) Eugeniesgt. 3 B²
 Weiner, Nathan, reisende, Toftesgt. 50¹
 Weinholdt, Aslaug, frk., Steenstrupsgt. 7²
 —Karen, enkefru, f. Eriksen, Steenstrupsgt. 7²
 Weinstock, Isak, frugthdl., Brogt. 8¹, bor Trondh.-
 hj.vn. 8²
 —Marie, frugt- & tobakthdl., Brogt. 4¹, bor Trondh.-
 vn. 8²
 Veis, And., Sarpsborggt. 16³, opg. A
 Weisert, A. F., agentur, Toldbodgt. 3³, bor Hallingsgt. 4⁴
 —Fredrikke, frk., Hallingsgt. 4⁴
 Weiseth, Ida, frk., Tostrupsgt. 27¹
 Weisner, Heinrich, lakerm., Grønl. 24²
 Weiss, Ernst, væverimester (Lidsefabr.) Gøtebg.-
 40⁴

Weinholdt, Alf, kontorh., (kont.) Steenstrupsgt. 7²
 —Erling, typograf (Stenersen) A Grøndablg.
 —Karen, enkefru, f. Eriksen, Steenstrupsgt. 7²
 Weinstock, Esther, frk., Trondh.-v. 8²
 —Glenny, frk., teleg.inde, Røsteds. 13²
 —Isak, frugthdl., Brogt. 8¹, bor Trondh.-v. 8²
 —Marie, fru, Trondh.-v. 8²
 —Meyer, eksp., Trondh.-v. 8²
 Weisert, A. F., agentur, Tollb.g. 3², bor Hallingsgt. 4⁴
 —Fredrikke, frk., Hallingsgt. 4⁴
 Weiseth, Anna, enkefru, Presidentg. 6²
 —Ida, frk., Tostrupsgt. 27¹
 Weiss, Ernst, væverim. (Lidsefabr.) Gøtebg.-
 40⁴
 —Gunnar, arb., Bergst. 3 B²
 —Hans R. bødker, Motzlg. 8¹, verkst. 8²

I adressebok for Kristiania for 1917 er Isak og Marie Weinstock oppført med hver sin forretning i Brugata. I adresseboka for 1927 skjuler Marie Weinstocks forretningsdrift seg bak tittelen husmor.

sammen. Etter en slik periode hadde de opparbeidet seg tilstrekkelig kapital til å kunne etablere en liten forretning. Grønland, Grünerløkka og området rundt Hausmannskvartalene var områder som hadde flere jødisk-eide forretninger.

Handlende hustruer

Det var ikke bare menn som etablerte butikker. Ett eksempel finnes i folketellingen fra 1910. Da den ble avholdt, befant Isak Weinstock seg i Kristiansand sammen med Leopold Rothschild, en annen jødisk «handelsreisende». Hans kone, Marie Weinstock, bodde i Osterhaugsgata, hvor hun i tillegg til seks barn også administrerte to slektninger som leieboere. I tillegg drev hun en liten tobakksforretning i Brugata.

Ektefellene er oppført som eiere sammen, men siden Isak også reiste rundt med varer, er det naturlig å anta at det var hustruen som drev forretningen alene i praksis. Og det gjorde hun fram til han sluttet som omførsels-

handler i 1917 og tok over driften. I de påfølgende årene er hun «hjemmeverende» dersom vi skal tro oppføringene i adressebøkene for Oslo, før hun igjen tar over driften ved ektefellens bortgang i 1928. Samtidig er det trolig at hun hjalp til med driften, i hvert fall i travle perioder. Det var bare de som arbeidet full tid som ble registrert med lønnet arbeid i de fleste oversikter i samtiden, noe som blant annet Hege Roll-Hansen og Randi Skotheim har vist ga svært skjeve utslag.

Da barna ble voksne, etablerte den eldste datteren en skoforretning på Torshov. Hun hjalp imidlertid moren med driften av tobakksforretningen etter hvert, og overtok virksomheten da moren døde i 1938. En søster tok da over hennes skoforretning, og hun fikk hjelp av en bror til driften fram til de ble deportert til Auschwitz i 1942.

Marie Weinstocks historie er på ingen måter unik blant hovedstadens kvinnelige befolkning. Kvinnelige entreprenørskap var en del av samtiden. Det var bare unntaksvis at de

bygget opp større virksomheter, slik som Benedicte Lyng, som etablerte Fru Lyng helt på slutten av 1800-tallet eller Sidsel Aanrud, som drev et hotell med 33 rom på Egertorget.

Eirinn Larsen og Vibeke Kieding Banik har funnet at den store majoriteten drev virksomheter som ikke krevde særlig kapitalinnskudd, etableringstilatelser fra myndighetene og hvor arbeidstidene i liten grad var regulerte. Noen solgte kioskvarer, andre solgte klær og trikotasje. Dette ga fleksibilitet på mange plan. Familien fikk et høyst nødvendig økonomisk tilskudd, og ikke minst en fleksibilitet i forhold til barnepass og andre sysler som tilfallet kvinnene på den tiden, og som for eksempel fabrikkarbeid ikke kunne dekke på samme måte. I tillegg unngikk de alle oppfordringer til at gifte kvinner ikke skulle ta menns arbeid ved å underby dem lønnsmessig i perioder med høy arbeidsløshet.

Samtidig var ikke Weinstocks historie unik i en jødisk sammenheng. Kvinnelige jøder tok med seg lang

Anna Kure er et eksempel på en driftig dame. Faksimile fra Aftenposten 12. april 1887 viser annonsen for hotellet til Anne Kure i sentrum av Kristiania, på hjørnet av Karl Johans gate og Kirkegata, med adresse Kirkegata 36. Hotellet ble opprettet samme år. I 1899 etablerte Anne Kure et nytt hotell ved Voksenkollen, Anne Kures Hotel som hun drev fram til sin død i 1914.

arbeidserfaring fra Øst-Europa, hvor de ofte hadde hatt en plass på det lokale torget og hadde solgt varer fra bøndene til folk i nærmeste større by. Faktisk var det slik at fordi det eksisterte et ideal om at menn skulle vie seg til religiøse studier, var det i mange tilfeller kvinnene som sørget for at familien fikk en inntekt. Selv om virkeligheten nok var langt mer nyanisert, viser dette at kvinnene, til tross for at det å leve i en shtetl i Øst-Europa i stor grad betød å bo i et miljø med svært mange andre jøder, faktisk hadde en erfaring i å omgås ikke-jøder som deres ektemenn noen ganger manglet. De hadde lært seg storsamfunnets normer, språk og tradisjoner. De hadde altså en handelskunnskap som var etterspurt i Norge, og særlig i byene, og de hadde opparbeidet seg en fleksibilitet til å håndtere dette. I en slik sammenheng var det ikke så underlig at Marie Levin kunne stå bak en disk like etter at hun bosatte seg i hovedstaden.

Ideal og virkelighet

Imidlertid var ikke lønnet arbeid for gifte kvinner forbundet med prestisje i jødiske miljøer – som i samfunnet generelt. Innen tradisjonelle jødiske miljøer var imidlertid det å drive for seg selv en respektabel løsning dersom man først måtte ta lønnet arbeid fordi hun da slapp å adlyde ordre fra fremmede og fra menn. Det er derfor ikke overraskende at hovedstadens gifte jødiske kvinner i all hovedsak livnærte seg som forretningsdrivende. Det er bare unntaksvis at vi kan finne at de var ansatt hos andre. Det å drive en forretning ble ansett som en utvidelse av hjemmesfæren, og respektabiliteten ble opprettholdt utad. En annen løsning var å ta inn leieboere, slik Weinstocks og andre også gjorde.

Sannsynligvis sto økonomiske motiver sterkt når gifte kvinner tok arbeid. Mens noen i det jødiske miljøet gjorde det godt økonomisk, hadde majoriteten i snitt en ganske beskjeden inntekt. En hustrus inntekt kunne utgjøre forskjellen mellom dyp og mer moderat fattigdom, eller gi barna en oppvekst og framtid de selv ikke hadde vært forunt. Robert Levin forteller i

sine erindringer at diskusjonene om hvordan de skulle klare seg økonomisk preget barndomshjemmet hans i perioder. Men samtidig hadde Marie Levin bestemt seg for at han skulle bli pianist, og mye ble ofret for at han fikk den opplæringen som trengtes. Imidlertid jobbet ikke moren etter at hun giftet seg, isteden var det søstrene til Robert som bidro økonomisk ved at de tok lønnet arbeid etter at obligatorisk skolegang var avsluttet.

Samtidig er det ikke urimelig å anta at en del kvinner faktisk likte å arbeide ute, men slike motiver er generelt vanskelig å spore i kilder. Men det at Marie Weinstock tok opp igjen forretningsdriften etter at mannen var gått bort kan tolkes i en slik retning. Det var ikke helt uvanlig at eldre enker ble forsørget av sine barn, mens fru Weinstock valgte altså ikke denne løsningen selv om barna var blitt voksne og livnærte seg selv. Idealet i samtiden var at mannen skulle forsørge familien, men kvinnen skulle ta seg av hjem og barn. Dette kommer blant annet klart fram i nekrologer og omtaler når jødiske personer fyller runde år – en sjanger

Tora Londin mistet sin ektefelle mens barna var små, og drev en liten frukt- og tobakkskiosk på St. Olavs plass nesten hele sitt voksne liv. Tidvis jobbet også slektninger der. Foto fra 1920-tallet. Kvinnen til venstre for Thora er Olga Schacht. Hun ble deportert og drept i Auschwitz sammen med sine tre sønner. Foto: Jødisk Museum i Oslo

som er velegnet til å studere gjeldende normer i samfunnet. Da Marie Weinstock gikk bort i 1938 ble hun minnet i det jødiske tidsskriftet *Hatikvah*. Mens hun ble anerkjent for at hun var «det driftige og dyktige forretningsmennesket» og hadde bragt «forretningen til å bli et velrennomert og kjent firma innen bransjen», sammenfattet i en setning, var det andre egenskaper som var viktigere: hun var et generøst menneske som hjalp andre som hadde behov for det og hun hadde gitt Det Mosaiske Trossamfund store økonomiske bidrag. Og ikke minst hadde hun «ofret alt» for hjemmet og barna; i forfatterens øyne var forretningsdriften et middel til å sikre neste generasjon en god framtid.

Og det er formuleringer som forteller om kvinnens kvaliteter som nettopp kvinne, hustru, mor og, dersom det var en kvinne godt plassert i middelklassen, en god vertinne, som er slående når man leser omtalene av kvinnene i tiårene før andre verdenskrig. Superlativer som «hjerter varme», «vennlighet» og «lutter smil» er eksempler på hvordan en kvinne blir omtalt. Beskjeden, from og ydmyk er

andre eksempler. Dette ble sett på som viktige egenskaper som jødiske kvinner burde inneha, og som var med på å definere dem som jøder.

I denne sammenhengen er historien om Dora P. en annen jødisk kvinne bosatt i Oslo, et illustrerende eksempel: Hun begynte med å selge undertøy på dagtid fra spisestuen, men på ettermiddagen var middagen klar på kjøkkenet, varene satt bort og spisestuen var blitt en del av hjemmet igjen. Underliggende kan vi ane at Doras forretningsvirksomhet aldri gikk utover hennes egenskaper som hjemmets kvinne. Og ved å velge hjemmet som forretningslokale understrekes også at hun ikke trådte over de usynlige grensene mellom det private og offentlige som fantes i samtiden. Det var et krevende farvann å manøvrere i, men Dora P. var løsningsorientert.

Dynamiske døtre

Et viktig motiv bak lovgivningen som ga kvinner gradvis like rettigheter som menn på arbeids- og utdanningsmarkedet var kostnadene forbundet med å ha dem uvirksomme hjemme. Ikke alle kunne regne med å bli gift, og de

måtte være i stand til å forsørge seg selv. I det jødiske miljøet i hovedstaden var det, i motsetning til hva som var tilfelle med de gifte kvinnene, også sosialt akseptert at ugifte døtre forsørget seg selv.

Folketellingen i 1910 viser at et flertall av de ugifte jødiske kvinnene hadde egen inntekt, og i motsetning til sine mødre, kunne de i langt større grad velge hva de ville gjøre. De fleste arbeidet for andre, både i forretninger og på fabrikker. Handelsutdanning, som varierte fra noen få måneder til ett år, var ikke uvanlig, men det var

også mange kvinner begynte å arbeide rett etter obligatorisk skolegang, slik som Robert Levins søstre. Og som i tilfellet med familien Levin, kunne døtres inntekter medvirke til at moren ikke behøvde å tjene penger og dermed til at en form for respektabilitet ble opprettholdt utad.

Dersom vi studerer døtrenes yrkesvalg nærmere, finner vi også et annet mønster. Fordi de ofte hadde gått på skole i Norge, hadde ikke-jødiske venner og kjente språket og majoritetskulturen, kunne de også velge arbeid som generasjonen tidligere i praksis hadde vært utestengt fra. Derfor ser vi at døtrene i større grad får jobber på

kontorer og liknende type arbeid. En opptelling fra helt på begynnelsen av 1940-tallet viser at om lag en tredjedel av jødiske kvinner jobbet innen dette, en tredjedel innen detaljhandel og den siste andelen i andre yrker. Det var også ganske vanlig at de som jobbet som ansatt i en forretning som ugift kunne etablere egen virksomhet sammen med ektefellen når hun giftet seg.

Konsentrasjonen om arbeid innen handel eller på et kontor var trekk jødiske kvinner delte med den kvinnelige majoritetsbefolkningen. I tillegg, selv om slike anslag er heftet med mange usikkerheter, ser det ut til at de jødiske kvinnene deltok like ofte

i arbeidslivet som sine ikke-jødiske søstre. Imidlertid var det ett trekk som de jødiske kvinnene ikke delte med majoritetsbefolkningen; de arbeidet, med noen svært få unntak, ikke som tjenere for andre. Dette var den vanligste formen for sysselsetting for kvinner generelt i perioden, men amerikansk forskning viser at dette var et lite ønskelig yrke og rangert bare litt over prostitusjon i et lønnet arbeidshierarki blant jøder.

Vi vet ikke om dette også var holdningen blant jødene i Norge, men det kan være at mulighetene til å få respektable yrker var en av grunnene til at jøder forble her istedenfor å reise

videre til USA. Mange hadde slektninger eller bekjente i USA, og hadde nok hørt om vanskeligheter med å skaffe seg jobb, arbeidstakere som underbøye hverandre lønnsmessig og med elendige boforhold.

Døtrenes valg, mødrenes bifall, integrasjon som resultat

Det finnes mange eksempler på at det jødiske miljøet hjalp hverandre med å få arbeid og annet. I en tid hvor velferdstilbudene var i sin spede begynnelse, var dette naturlig for en gruppe som delvis var i slekt, delvis var fra samme sted og i det minste delte jødisk tro og opprinnelse.

Samtidig ser vi hvordan familie-båndene også spilte en viktig rolle innad. Marie Weinstock, født Marie Oster, kom fra en familie hvor kvinner bidro til inntektene på mange måter. Flere av Maries søstre, og noen ganger også deres familie igjen, drev egen forretning i perioder. Faren hadde handelsbrev. Mens moren ikke ser ut til å ha jobbet fulltid ut fra eksisterende kilder, hadde hun i folketellingene i 1900 og 1910 to personer boende hos seg, noe som antyder at dette var en regelmessig inntekt. Andre gifte kvinner skjult i kategorien «hjemmeværende hustruer» kunne, som tidligere nevnt, hjelpe til i familiens forretning

1. Den jødiskeide M. Glotts tobakksfabrikk i Torggata 33 var en stor kvinnearbeidsgiver, og også et sted hvor jødiske kvinner kunne regne med å få jobb, blant annet som «sigaretrullersker». Glotts tobakksfabrikk ca. 1930.
Foto: Anders B. Wilse, Oslo Museum OB. Y6404

2. Kvinner i produksjonslokalet til M. Glotts tobakksfabrikk ca. 1930.
Foto: Anders B. Wilse, Oslo Museum OB. Y6407

3. M. Glotts tobakksfabrikk ca. 1930.
Foto: Anders B. Wilse, Oslo Museum OB. Y6469.

Elektrolyse

FANNY OSTER

Gørbitzgt. 4
Kontortid kl. 9—12

Generende hårvekst fjernes for *alltid* med elektrolyse (elektrisk nål). *Eneste effektive middel*, anbefalt av læger.

Forespørsel pr. brev eller direkte. Timeavtale også efter kontortid.

▲ **Fanny Oster** valgte utenom det vanlige i en norsk-jødisk sammenheng da hun gikk inn i skjønnhetsbransjen. For også å nå kvinner som ikke kunne komme i ordinær åpningstid, kunne kvinnelige lønnstakere også få timer etter kontortid. Fanny Oster var Marie Weinstocks kusine. Faksimile fra Hatikwoh 7/1933.

◀ **Det som skulle bli til Bernsteins Magasin** i Markveien på Grünerløkka, ble grunnlagt av Lise Kazerginski. Da hun giftet seg med Mendel Bernstein, drev de den videre sammen. Foto fra 1936, Oslo Museum OB.Z10682

uten at det syntes i noen folketellinger eller statistikker. En sønn kan huske hvordan faren, som jobbet på en tobakksfabrikk, tok med sigarettbokser hjem, som hele familien brettet på kvelden. Arbeidet var stykkprisbetalt, og familien fikk en litt bedre inntekt. Man lærte av hverandre mens man holdt seg innenfor rammene av det respektable. Samtidig bekrefter dette kulturhistorikeren Liv Emma Thorsens påstand om at blant annet holdningene til mødrene var viktige i hvilke valg ugifte kvinner faktisk hadde i arbeidslivet. Dersom en mor bidro til familiens økonomi, var det enklere å

hevde at de selv kunne gjøre det samme. For blant hovedstadens jøder gikk døtrenes inntekt i all hovedsak inn i familiepotten, og mindre til personlig forbruk.

Imidlertid var det å være hjemmeverende en fulltidsjobb i seg selv. På begynnelsen av 1900-tallet kunne både innlagt strøm og vann være mangelvare i Oslo-boliger. Med en ektefelle som kunne være fraværende i dager og noen ganger uker på grunn av jobb, falt alt av det daglige på de jødiske kvinnene. I tillegg hadde den jødiske befolkningen andre utfordringer fordi det store flertallet ønsket å holde

koscher. Det fantes nok ulike tolkninger av hvordan dette skulle gjøres, men for noen familier var det såpass strengt at de hadde kontakt med en bonde på Grünerløkka som solgte dem melk, slik at de kunne være sikre på melken ikke hadde vært i kontakt med kjøtt som ikke var kosher. Fra 1930 av ble det forbudt å slakte dyr på rituell jødisk vis i Norge. Det var dessuten bare et par av byens slaktere som solgte slikt kjøtt, slik at matlaging ble mer tidskrevende.

I tillegg var mødrene kulturbærere, slik Mona Levin framholder i biografien om sin mor. Det lå i forestil-

lingen om den jødiske kvinnen at hun var ansvarlig for oppdragelsen av barna, både den daglige og det religiøse og kulturelle. Det var hun som lagde *gefilte fisch* og *challah* andre jødiske retter til sabbaten, og som sørget for at huset var rensset for gjæret mat til *pesach*.

Avslutningsvis er det naturlig å peke på at ved å studere kvinners deltakelse i arbeidslivet er det enkelt å se at både jødiske kvinner og menn bidro til at denne ganske innvandrede gruppen ble integrert i det norske storsamfunnet. Siden det jødiske samfunnet etter europeisk målestokk var svært lite, er det klart at forretningsdriften som jødiske individer sto bak ikke hadde det jødiske samfunnet som hovedmålgruppe. I Adressebok for Oslo fra 1936 har jeg identifisert om lag 120 bedrifter eid av personer med jødisk opprinnelse, og Marie Weinstock drev en av nitten jødiskeide kiosker. Kundegruppen var, slik som eksemplet Dora P. viser, ofte lokale beboere, og kioskdirften ble dermed en mulighet til å bli kjent med naboer på. Det at jødiske barn gikk på den lokale skolen medvirket også til integrasjon, og mange forteller hvordan vennskap for livet ble lagt i skoleårene. Samtidig som vi ikke skal underslå at antisemittisme eksisterte og tid- og stedvis blomstret, viser deltakelsen i det lønnede arbeidsmarkedet at en vilje og evne til å bli integrert var til stede, også blant den kvinnelige delen av jødene i Norge. ●

Litteratur og trykte kilder

Banik, Vibeke Kieding (2016): «The faith of the fathers, the future of the youth», I: *Scripta Instituti Donneriani Aboensis*, Åbo, Donnerska Institutet.

Banik, Vibeke Kieding (2015): «A gendered integration revisited: Work and integration of Jews in Norway, 1900-1942», I: *Modern Judaism*, nr 2, Oxford.

Gjernes, Marta (2012): «Uldjøder, tøyjøder og klesjøder: Jødar i norsk varehandel 1851–1940», I: *Heimen*, nr 2, Oslo.

Glenn, Susan A (1990): *Daughters of the Shtetl. Life and Labor in the Immigrant Generation*. Ithaca: Cornell University Press.

Kristiania adressebok

Larsen, Eirinn og Banik, Vibeke Kieding (2016): «Mixed Feelings. Women, Jews and Business around 1900», I: *Scandinavian Journal of History*, nr 3/2016.

Levin, Mona (2015): *Mors historie*, Oslo: Kagge forlag.

Levin, Robert (1992): *Med livet i hendene*, Oslo: Cappelen.

Roll-Hansen, Hege (2012): *Kjønn, arbeid og forsørgelse i norske folketellinger-1860-1940*, Ph.D.-avhandling i historie, Oslo: Universitetet i Oslo.

Skotheim Randi (1986): «Trædersker, Kippersker, Læggersker. Kvinner i hermetikkindustrien i Stavanger rundt århundreskiftet», I: *Stavanger Museums Årbok*, Stavanger.

Thorsen, Liv Emma (1979): *Kvinnene på Kampen: En undersøkelse av arbeiderkvinner levekår 1890-1930*, magisteroppgave i sosiologi, Universitetet i Oslo.

Kilder

Arkivverket, Folketelling for Kristiania 1910

Oslo byarkiv, Folkeregisteret, kommunale folketellinger

«DET VAR SOM OM JEG DRO PÅ EN TIDSREISE»

Ingrid Gjessing Linhaves søk etter morfar Rolf

I TV-serien «Hvem tror du at du er?» graver Ingrid Gjessing Linhave i sin morfar Rolfs barndom. Det blir en følelsesmessig og krevende reise med både tårer og sinne når Ingrid møter sine forfedres skjebner: «– Jeg hadde klikka hvis jeg hadde levd på den tiden der.»

Tekst: Johanne Bergkvist, historiker i Oslo byarkiv og Unn Hovdhaugen, kulturhistoriker i Oslo byarkiv

**Ingrid Gjessing Linhave
og Johanne Bergkvist**
i Kampen kirke under opptak
av «Hvem tror du at du er?»

**I FIRE SESONGER AV «HVEM TROR DU
AT DU ER?» HAR NORSKE KJENDISER
VÆRT PÅ OPPDAGELSESFERD I SIN
SLEKT.**

I siste sesong er fattigdom og bortsatte barn noe av det NRK-programleder Ingrid Gjessing Linhave møter i sin ferd gjennom familiehistorien. Ingrid fikk sitt gjennombrudd som programleder for Idol i 2004. Siden har hun arbeidet med både radio og tv. Vi kjenner henne fra Sommeråpent, Nytt på nytt og MGP jr.

«Hvem tror du at du er?» har trigget en enorm interesse for slektsforskning – og ikke minst tro på at det finnes svar der ute – i arkivene eller de nedstøvete og glemte familiealbumene. Men hva venter slektsforskerne å finne? I slektsforskningen får en bred skare av vanlige folk liv i møte med kildene. Hvem var våre forfedre?

Ingrid med dokke i handa sammen med morfar som hun var svært knyttet til i oppveksten. Likevel visste hun lite om hans oppvekst. Privat foto

Hvorfor gikk det som det gjorde med dem og deres etterkommere? Har de satt spor i meg – utseende, personlighet eller enda viktigere; hadde deres valg og muligheter konsekvenser for det livet jeg lever i dag?

Slektsforskning er på mange måter å se historien nedenfra. Mens «finere» familier, adel, embetsmenn, borgere og storbønder kanskje allerede har slektstreet trukket langt tilbake, kjenner mange ikke til navn lenger tilbake enn besteforeldrene. Det er derfor ingen overraskelse at deltakerne i «Hvem tror du at du er?» kjenner så lite til sin nære og fjerne familiehistorie. Ofte blir det lagt lokk på vanskelige og vonde tema og for mange har hverdagens slit, og drømmer om framtida, vært viktigere enn fortida.

Et ikke-tema

Ingrid vokste opp de første fem årene i Bergen ved siden av mormor og morfar. Ingrid var svært knyttet til sin morfar. Likevel visste hun lite om hans oppvekst. Hun hadde fått inntrykk at det var et ikke-tema.

Byarkivet møter Ingrid i en sofasamtale om hvordan hun opplevde å være med på «Hvem tror du at du er?», og hennes møte med morfar Rolfs historie.

HVA VISSTE DU OM DIN MORFARS HISTORIE FØR PROGRAMMET?

Ingrid: Jeg visste at han hadde en trist oppveksthistorie. At han ble forlatt av moren da han var seks uker gammel og at han vokste opp uten sine biologiske foreldre. Jeg visste også at slektinger i USA hadde dukket opp, men alt dette har vært ting jeg har hørt, men vært for ung til å

forstå. Som 14-åring tror jeg at jeg følte at det var så uendelig lenge siden og at min morfars liv i all hovedsak handlet om den delen av livet hans som jeg selv visste om. Som nittenåring dro jeg med min storesøster til Kampen kirke og vi så svart på hvitt at han i kirkeboken omtales

som «uke», og det gjorde inntrykk. Jeg hadde et svært godt forhold til ham og fikk ekstremt vondt av ham, men det er først med tv programmet at jeg ble sugd inn i livet hans og fikk inn under huden hvordan Norge var da han vokste opp. Hvor nådeløst man delte opp mennesker i forskjellige kategorier.

Ingrids morfar Rolf Frank Karsten Sundin ble født i arbeiderforstaden Kampen i Kristiania 7. juli 1910. Mor var ugift pensjonateier, Marie Tessem. Ingen far er oppgitt. På fødselsmeldingen fra Helserådet står det at Rolf ble født i Aurskoggata 9. Det var en privat leilighet hvor mor Marie bare var innlosjert for en kort periode. Hun hadde kommet til Kristiania bare for å føde, før hun dro tilbake til hvor hun bodde med sin fem år gamle sønn Egil Paul fra et tidligere ekteskap. Jordmora som tok imot Rolf, Therese Stubberud, signerte nederst på skjemaet og leverte det til Helserådet innen 24 timer. Hun bodde i Hølandsgata 4, som nabo til hans framtidige pleieførelde i Hølandsgata 3. Hun formidlet mest sannsynlig spedbarnet Rolf til dem og ble senere kjent for sitt arbeid med føde- og mødre hjem i Gamlebyen. Seks uker gammel ble Rolf døpt i Kampen kirke med pleieførelde som faddere. Her er far oppgitt som gullsmed Carl Sundin i Bergen. Navnet Sundin skulle følge Rolf hele livet og være formende for hans identitet.

Lille Rolf hos fotografen. Privat foto

1. Kampen kirke hvor Rolf Sundin ble døpt seks uker gammel. Mor Marie hadde da allerede reist tilbake til Bergen. Fotograf Per Adolf Thorén, ca. 1895, Oslo Museum OB.Z06094

2. Rolf vokste opp i Hølandsgata 3 på Kampen, jordmora som tok imot han bodde rett over gata og formidlet mest sannsynlig kontakt med pleieforeldrene. Her Hølandsgata 6, 8–7, 11 ca. 1910, samme år som Rolf kom hit seks uker gammel. Ukjent fotograf, Oslo Museum OB.F15885x

HVORDAN OPPLEVDE DU SELV JAKTEN PÅ MORFAR ROLFS HISTORIE?

Ingrid: Det har vært så sterkt og viktig at det nesten markerte et slags veiskille. Plutselig kom det jeg har tenkt på som fjerne gamledager, en tid i sort/hvitt, rett inn i min egen hverdag og alt ble så nært. Jeg ble totalt oppslukt og fikk virkelig øynene opp for hva generasjoner har kjempet for, kontrastene mellom da og nå, hvor mye som har blitt bedre, hvor mye vi burde ha lært og ikke gjort igjen. Jeg føler at mitt eget liv fikk en ny innramming, og at min morfar kom nærmere. Og jeg ble så uendelig stolt av ham og takknemlig for de gode kreftene som fantes i all elendigheten. Takket være

enkeltmennesker, ildsjeler, mennesker som turde å ta opp kampen mot fattigdom og dobbeltmoral reddet nok hans liv, og særlig samholdet blant Kampen-innbyggerne.

Ved hjelp av jordmoren plasserte moren Marie Rolf i pleiehjem da han var seks uker gammel. Pleieforeldrene var et eldre ektepar, støperiarbeider og fyrbøter Kristian Kristoffersen og kona Kristine.

Folketellingene fra Hølandsgata 3 viser at Rolf noen år var oppført som sønn, andre år som pleiesønn. De hadde flere pleiebarn, og for en fattig arbeiderfamilie kunne pleiebarn være en kjærkommen inntekt. Mange pleiebarn ble kasteballer mellom ulike

NB. Følg reglerne paa 1ste side!

Personliste over folketallet den 1. februar 1912 i Helands gate, nr. 3; 1 etage stue (opgang nr. 1).

1	2	3		4	5	6	7	8	9	
		Fødsels-							Fødested.	Erhverv og livsstilling.
Nr.	Fuldt navn. Samtlige døpenavn og tilnavn. Det døpenavn, som bruges til daglig, understrekes.	aar.	datum.	(Byens eller herredets navn).	(Hvorved ernærer De Dem?)				Datum for flytningen.	Hvortra De flyttet? (Nødagtig adresse!)
1	Kristian Kristoffersen	1842	29/12	Tjønn	Tyrstater	gift	Helands			
2	Eugen Kristine Johanne	1868	8/9	Skarvund	Skarvund	gift	do			
3	Harald Kristoffersen	1876	2/1	Kristiania	Pleiebarn	ugift	do			
4	Rolf Stark, Carlsson Sundin	1910	4/4	Kristiania	Pleiebarn		do			
5	Helene Eugenie Kristoffersen	1911	20/12	Kristiania	Datter		do			
6										
7										
8										
9										

6 uker gammel kom Rolf til pleieforeldrene Kristian og Kristine Kristoffersen på Kampen. Her bodde han til dagen etter konfirmasjonen sin i 1926

pleieforeldre, men Rolf bodde med sine pleieforeldre fram til konfirmasjonen. Forholdene i pleiehjemmene var ikke alltid gode. På grunn av den store dødeligheten blant pleiebarn satt bort til private, begynte Helserådet med tilsyn fra 1893. Her finner vi Rolf oppført som nyfødt både som *gutt Sundin* og *gutt Tessem*.

Pleiebarnas historie er et mørkt kapittel i norsk historie. Kun noen få år etter at Rolf ble født kom store lovendringer som skulle bedre forholdene for barna født utenfor ekteskap. I 1915 vedtok Stortinget *De Castbergske barnelover* som skulle sikre alle barn

arverett etter far og gjorde faren bidragspliktig, uavhengig av om mor trengte fattigstøtte eller ikke. Far-skapet og bidragsplikten var nå en offentlig sak. Loven hadde ikke tilbakevirkende kraft, og ettersom Rolfs mor Marie satte bort Rolf mot private midler, er det eneste sporet vi finner etter ham i forbindelse med bortsettelsen fortegnelsen i Helserådets tilsynsprotokoll. Mor Marie betalte pleieforeldrene selv, men om det var noen kontakt etter at hun forlot Rolf etter seks uker kan vi ikke spore. Kanskje betalte hun pleieforeldrene en engangssum. Siden det ikke var en

offentlig sak, finnes lite informasjon om far, kun navn, fødselsår og yrke som gjentas uendret i ulike kilder.

HVA VET DU OM ROLFS FORHOLD TIL PLEIEFORELDRENE?

Ingrid: Han har beskrevet sin pleiemor som et godt menneske. Men sin pleiefar som hard, og som nok var ganske tøff med ham. Men pleiemoren var nok ekte glad i ham og han i henne.

HVA FORTALTE HAN SELV?

1 2

Ingrid: Det over fortalte han min mor. Han sa ikke mye om sin oppvekst, men desto mer bor det jo i de få ordene han brukte for å skildre sin oppvekst.

Rolf ble konfirmert i Kampen kirke 9. mai 1926. Men i folketellingen i desember 1926 er han ikke å finne i pleiefamilien. Pleiemor Kristine Kristoffersen står nå oppført som enke. Men hvor er Rolf?

HVA VISSTE DU OM HANS LIV FRA HAN VAR PLEIEBARN OG TIL HAN DUKKER OPP I I 1933?

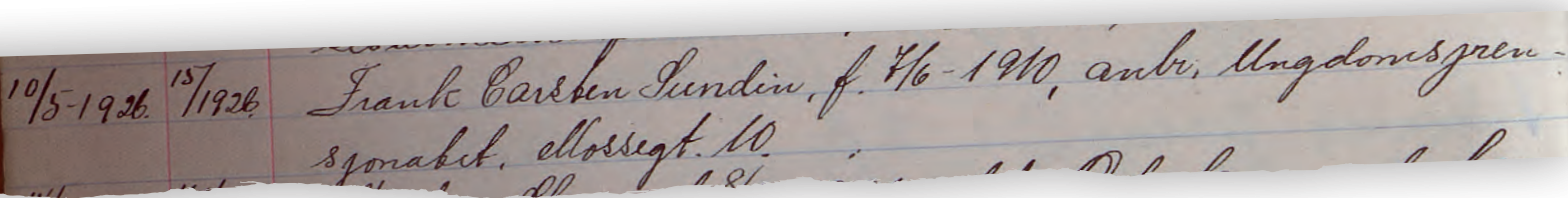
Ingrid: Jeg visste lite, men hadde forsåvidt sikkert blitt fortalt endel i små drypp gjennom oppveksten. Men noe er nok også min egen fantasi. Jeg trodde for eksempel han ble lagt i en kurv foran kirken og så forlatt. Det var nok en filmscene jeg har vevet inn som en del av hans historie.

Arkivene viser at det hadde vært noen dramatiske dager rundt Rolfs konfirmasjon. Bare dagen etter, 10. mai 1926, ble det gjort et vergerådsvedtak. Pleiefar Kristian Kristoffersen hadde nylig dødd, og like etter ble pleiemor Kristine innlagt på sykehus med et

1. Rolf fikk strålende karakterer, best i sin klasse på folkeskolen på Kampen. Kampen skole 1902. Ukjent fotograf, Oslo Museum OB.F15681

2. Rolf Sundin fortalte lite til familien om sin oppvekst. Her er han 14 år. Privat foto

psykisk sammenbrudd med søvnløshet, nervøsitet og utmattelse. Familien var fattig og med tap av forsørgeren falt livsgrunnlaget bort. For Kristine ble det dramatisk og Rolf kunne ikke bo hos henne mer.

▲ Dagen etter Rolfs konfirmasjon, den 10. mai 1926 ble det gjort et vergerådsvedtak

Fra konfirmasjonsalderen var det vanlig at pleiebarna måtte klare seg selv. Det er likevel ikke slik at Rolf ble satt på gata. Han ble sendt videre til ungdomspensjonat på Sagene, i Mossegata 10. I Vergerådsprotokoll for Vergerådet, Østre krets er han oppført med vedtak 10.05.1926 «anbragt i Ungdomspensjonat, Mossegt. 10». Dette ungdomspensjonatet ble opprettet i 1924 og huset 16 gutter, plassert av Vergerådet eller Fattigvesenet. Ungdomspensjonatene var for ungdom som var i utdanning, i lære eller hadde jobb.

Det kan tenkes at Rolf kom på Ungdomspensjonatet i Mossegata 10 fordi han var skoleflink. Han sparte stolt på karakterer og vitnemål, han hadde gjort det strålende på Kampen folkeskole og Hammersborg middelskole, mye bedre enn noen annen i sin klasse.

Ungdomspensjonatet var en ganske fri ungdomsinstitusjon. Her fikk Rolf sannsynligvis muligheten til litt ungdomsliv – og en utdanning han ikke hadde hatt råd til om han måtte klare seg selv. Ungdom kunne være på insti-

tusjonen til de ble 21 år. Rolf var her fram til 1927, da han var 17 år. Etter det tok han Handelsskolen i Oslo før han dukker opp som avelingsleder ved British Petroleum i 1933.

Resten kjenner familien.

HVA TENKER DU OM INFORMASJONEN DU HAR FÅTT GJENNOM ARKIV-KILDENE?

Ingrid: Helt utrolig! All informasjonen har gjort at det som før var en skisse av «Moffens» oppvekst, plutselig ble både fargelagt og detaljert. Vi i familien fikk mange flere opplysninger pluss det historiske perspektivet. Takket være arkiv og kyndige mennesker ble tiden den gang sprell levende for meg. Det var som om jeg dro på en tidsreise. Nåtid opphørte. Det var som om jeg hørte barnelatteren i gatene i året 1910 og hørte hestene vrinske utenfor leiligheten han bodde i.

«Hvem tror du at du er?» har i tillegg til å ha trigget en enorm interesse for slektsforskning, vært en unik mulighet for arkivinstitusjonene til å vise fram hvilke kilder og fortellinger som ligger

i arkivene bare man leter, og at det faktisk er mulig å lete i arkivene. Det handler om historiens spor og tilgang til selv å studere den. Arkivene er et kikkhull inn i historien.

Slektsforskning er mer enn slektstrær og anetavler, det er samfunnshistorie og personbiografi. For mange handler det om søk etter en identitet.

HAR DENNE SLEKTSREISEN DU HAR VÆRT MED PÅ FORANDRET DITT SYN PÅ MORFAR ROLF ELLER OLDEMOR MARIE?

Ingrid: Ja! Absolutt! Jeg ble så stolt av dem begge. De var begge mennesker som måtte stå på og jobbe i motvind mot datidens strikte idealer og behov for å dysse ned umoral. Alt skulle skjules og gjemmes bort og skammen skulle få alle til å opptre korrekt. Og når de begge da likevel står på og gjør alt de kan for å få penger til mat, og klarer å overleve, da blir jeg så stolt. Men også sint! At et samfunn kan ønske sine innbyggere så vondt. At de med lite og ingenting skal få svi, at de som opplever kjærighet skal føle

*skam om de ikke er gift, at et lite barn skal føle seg uvelkommen fordi det er født utenfor ekteskap, det er for-
tvilende! Min oldemor Marie var på
forhånd et mysterium. Jeg tilla henne
holdninger. Nå vet jeg at det ikke
hadde noe med det å gjøre. Hun måtte
forholde seg til samfunnets holdninger
og ble sånn sett presset til å ta avgjør-
elser for å ikke være en skam for de
rundt seg. Hun har nok elsket sine
barn, men måtte likevel gi dem fra
seg, og enhver med hjertet på riktig
sted skjønner at det må være den
største sorg i livet.*

For ugifte mødre var det et press på å
sette bort barna. Enten ble dette gjort
gjennom Fattigvesenet, eller til pleie-
foreldre i privat forpleining slik som
Rolf.

HVA TENKER DU OM DET LIVET DE LEVDE, OPP MOT DITT LIV I DAG?

*Ingrid: Jeg har tenkt mye på det! Mye
idag er jo så mye bedre. Ordningene
i samfunnet er ikke hovedsakelig til de
rikes beste, og fattige og kvinner har
jo stemmerett. Men likevel, det slår
meg igjen og igjen, at vi burde ha
kommet enda lenger. Hadde vi virkelig
lært hadde vi ikke sett eksempel på
eksempel der noen tror de er bedre
enn andre. Vi burde sett utvandringen
opp mot flyktningkrisen. Homofiles
rettigheter og likestilthet burde være
en selvfølge for lenge siden. Jeg synes
det er synd at vi ikke har tatt enda*

*mer innover oss hvor fattige vi var og
vært mer takknemlige over det vi har
istedenfor å stadig hige etter mer. Og
jeg synes også vi burde satt enda mer
pris på mulighetene vi har idag. Selv
var jeg tidvis skolelei, tenk om jeg
hadde klart da jeg satt søvnig i
åttende klasse og døde ved pulten;
å innse at jeg var heldig. At for 100 år
siden fikk du ikke gå på skolen uten
sko. Og mange hadde ikke sko. At det
faktisk er et gode og ikke et pålagt
ork. Men det skal vel litt til å klare å
lære alt det generasjonene før har
opparbeidet seg av erfaring. Til
syvende og sist lever man i den tiden
man befinner seg i. Men jeg har ihvert-
fall kjent at historieinteressen har blitt
vekket på en ny måte og at jeg liker å
kjenne engasjementet bruse!! Vi må jo
ikke bli bedøvet fordi om vi lever i en
tid hvor ting er bedre enn det var. Det
vil alltid være de som ikke har det bra
og de føler jeg vi har et felles ansvar
for å ta vare på!!*

Gjennom «Hvem tror du at du er?» har
mange seere blitt berørt av dramatiske
historier tilbake i tid, men arkivene
viser at Rolfs historie ikke er unik. Han
deler mange opplevelser med tusenvis
av andre kristianiabarn som også har
satt spor etter seg i arkivene. ●

Litteratur og trykte kilder

NRK «Hvem tror du at du er?»
sesong 4, Ingrid Gjessing Linhave,
8. januar 2017

Kilder

Intervju med Ingrid Gjessing Linhave

Oslo byarkiv, *Helserådet,
Avdeling for mor og barn,*
Register over barn født 1908–1926

Oslo byarkiv, *Folkeregisteret,*
Folketellinger 1910–1933

Oslo byarkiv, *Vergerådet,*
Østre vergeråd

Oslo byarkiv, *Kampen skole*

Oslo byarkiv, *Hammersborg
middelskole*

Fattig og forargerlig

Marie Ulrikke levde et liv med fattigdom, tvangsarbeid og ulykkelig kjærlighet i siste halvdel av 1800-tallet. Hvorfor ble en gravid og utslitt kvinne satt på tvangsarbeid isteden for å få fattighjelp? Forklaringen ligger i den strenge fattiglovgivningen, med et moralsk fordømmende syn på fattige gjennom hele 1800-tallet.

Tekst: Johanne Bergkvist, historiker ved Oslo byarkiv. En stor takk til Sonja Serina Johansson ved Statsarkivet i Kongsberg og Knut Jordheim og Bjørn Ole Hovda ved Interkommunalt arkiv i Kongsberg for research.

mai 1881 sto Marie Ulrikke Larsdatter Ørvald innenfor porten til tvangsarbeidsanstalten Prinds Christian Augusts Minde «Prindsen»

i Storgata 36. Hun var sendt til arbeidsanstalten i Kristiania fra Drammen fattigvesen som hjelpesløs. Hun var gravid, seks måneder på vei, og i forkommen tilstand: «Man maa derfor tage sig af hende» skrev Fattigvesenet i Stokke. Marie Ulrikke var 1,62 høy med lyst hår og blå øyne, og ble beskrevet som forvoksen, litt kraftig. Sterk, snarere enn tykk. Nå hadde kraften gått ut av henne.

Marie Ulrikke var på tvangsarbeidsanstalten i Kristiania i 24 dager i mai, før hun ble transportert til hjemkommunen Stokke. Innskrivningen er tapt i arkivet etter Prindsen, men i arkivet etter Fattigvesenet i Stokke og Tønsberg og i en rekke rettskilder finnes hennes historie.

Hennes dramatiske liv ble kjent gjennom TV-serien «Hvem tror du at du er?» våren 2017 hvor hun ble presentert som tippoldemor til sangeren Bertine Zetlitz.

Arven etter tukthuset

På Prindsen måtte de innsatte arbeide 11 timer hver dag, seks dager i uka. Marie Ulrikke var ikke alene om å settes til tvangsarbeid. I 1881 var det i alt 1899 tvangsarbeidere i Storgata 36, under 20 prosent var kvinner. Denne måneden var det gjennomsnittlige dagbelegget på 249 personer. Et mindretall var født i Kristiania. Fra Drammen var det sendt inn hele 105 personer. De aller fleste ble sendt hit på grunn av Fattiglovens bestemmelser mot ørkesløshet eller drukkenenskap. I mai var kun 12 personer satt inn av fattigkommisjonen som hjelpesløse, fire var kvinner. Marie Ulrikke var en av dem.

De arbeidsføre tvangsarbeiderne ga Fattigkommisjonen inntekt gjennom en rekke arbeidsvirksomheter: spinning, veving, karding, vask og farging, maler- snekker- og blikkenslagerarbeid og produksjon av fyrstikker. Arbeidsanstalten hadde utsalg og forsynte kommunens institusjoner med både mat og tekstiler. Målet var å oppdra de arbeidsføre, likevel var 20 prosent av arbeidsdagene i 1881 utført av de som ble kategorisert som mindre arbeidsføre. Mens de sterkeste mennene ble satt til steinpukking, som en menneskelig gruskvern, eller til veiarbeid ute i byen, ble de svakeste satt til drevplukking, å rive opp gammelt tauverk for å lage isolasjon og møbelstopping. Kanskje var det her ved taustumpene Marie ble plassert med sin store mage og forkomne tilstand, for her skulle alle settes til arbeid. Mens hendene brant av arbeidets smerte, skulle kinnene brenne av skam.

Tvangsarbeidsanstalten Prinds Christian Augusts Minde i Storgata 36, 1890.

Her hovedhuset med kvinneavdelingen i bakgrunnen. Anlegget er i dag totalfredet og står slik det gjorde i 1900. Foto: Olaf Martin Peder Væring, Oslo Museum OB.F01165

Sangeren Bertine Zetlitz

gikk i sin tippoldemor Marie Ulrikkes fotspor i «Hvem tror du at du er?» våren 2017. Her foran Prindsen.

Foto: Frank Michaelsen

Fattigloven skilte skarpt mellom de verdige og uverdige fattige, mellom de som fortjente hjelp og de som fortjente straff, mellom de uføre og de arbeidsføre, mellom de hjemlige og de fremmede, mellom de lydige og de ulydige. Virkelighetens skiller var derimot vanskelige å stadfeste. Strukturelle årsaker til fattigdom, som arbeidsløshet eller husmannsklassens og arbeiderstandens problemer med å forsørge seg på lav lønn, ble gitt moral-

ske forklaringsmodeller: Latskap førte til lediggang, og lediggang førte til usedelig utskielse. Derfor måtte befolkningen oppdras og tuktes. Botemiddelet var hardt arbeid, helt uavhengig av arbeidsmarkedets konjunkturer eller personlig evne.

Fattigvesenet og arbeidsanstalten kan karakteriseres som en siamesisk tvilling der omsorg og tvang ble fordelt om hverandre. Røttene lå i den merkantilistiske tukthusanordningen

Historiker Caroline Juterud fra Byarkivet forteller Bertine Zetlitz om livet på arbeidsanstalten. Her på trappa foran kvinneavdelingen. Foto: Monster

fra 1741, som skulle temme den ulydige fattige på Kristiania tukthus i Storgata 33. Fra 1819 overtok Arbeidsanstalten Prinds Christian Augusts Minde i Storgata 36 oppgaven, og tukthuset – kun et steinkast unna – fortsatte som fengsel. Fattiglovene av 1845 og 1863 videreførte tukthustanken. Ifølge historiker Anne-Lise Seip var loven av 1863 renset for humane drag og kommunenes frihet kjøpt med de fattiges rettsvern.

Livet på fattigbrakka

Starten på Marie Ulrikkes liv har et dystert og dickenssk skjær av fattighus og utslåtte mennesker. Charles Dickens *Oliver Twist* var et bitende angrep på den engelske fattiglovens prinsipp om at all offentlig støtte skulle være avskrekkende, det vil si dårligere enn hvilket som helst tilbud på arbeidsmarkedet. Tanken var at fattigdom var selvforskyldt og at med et slikt prinsipp ville bare den totalt utslåtte søke seg dit. Følgende var groteske. Roma-

nens *Oliver Twist* var basert på en ekte person, født på fattighus og solgt til en arbeidsgiver, men som rømte og endte opp som lommetyv. Var Marie Ulrikke en kvinnelig *Oliver Twist*, gutten som krevde mer å spise på fattighuset? Dickens blandet sosialrealisme med satire og eventyr, og for *Oliver* gikk det bra til slutt, men hva med Marie Ulrikke?

Marie Ulrikke ble født i 1857 av ugifte foreldre, Karen Anne Pedersdatter og den 25 år eldre svenske snekkersvennen Lars Ferdinandsen Ørvald. De giftet seg året etter og fikk flere barn, men da Marie Ulrikke var åtte år, i 1865, kom familien på fattighus i Stokke, Sundbyeiet. Her vokste Marie Ulrikke opp med foreldrene, tre brødre, en annen familie med to barn og en eldre mann. Årsaken finnes i understøttelsesprotokoll fra Stokke fattigvesen, faren Lars ble understøttet fordi han hadde «fordervet sitt helbred med spirituosa». Kanskje var han alkoholiker, men siden drukkenskap ikke er nevnt, er det vel så sannsynlig at han var skadet av dårlig sprit. Ved Marie Ulrikkes konfirmasjon ble hun beskrevet som forsømt, men flittig og sædelig. Bakgrunnen var dårlig, men evnene gode.

Fattigbrakka går inn i tradisjonen om billig understøttelse under dårlige forhold. Ifølge Fattigloven av 1863 skulle bare den syke og sengeliggende forsørges, samt barn under 15. Prinsippet var at støtten de fattige fikk skulle være billigst mulig. Helst skulle de

Marie Ulrikke ble født i ytterste fattigdom,
noe som skulle prege hennes voksne liv. Illustrasjonen av en tiggende
husmannsfamilie er hentet fra Metzger, H. Politinotiser. Smaabilleder af folkelivet.
Illustrert av A. Bloch og A. Bohr Olsen. København og Kristiania, 1912

understøttede ikke få penger til sitt eget hushold, men settes bort på landet. Det gjaldt barn og voksne. Familier kunne settes i fattighus drevet av private mot betaling fra fattigmyndighetene, slik som Marie Ulrikke og familien. I fattighusene var det krav om orden og disiplin, og hustukt mot de fattige ble benyttet. For et barn var dette er forrående oppvekstmiljø, noe ulike tilsyn med fattighusene i Stokke viser, om råtne bygg og dårlige forhold. I praksis var fattigpleien avskrekkende også i Norge.

Dømt for ørkesløshet

På sin egen 20 årsdag i 1877 ble Marie Ulrikke mor for første gang. Fødestedet var fattigbrakka på Sundby. Datteren Hilda Constance skulle bli Bertine Zetlitz oldemor. Hun var født utenfor ekteskap, faren var matros og selfanger i Nordishavet, Martin Hansen Øre fra Nøtterøy. Ifølge Marie Ulrikke var de forlovet, men giftermålet ble aldri noe av. Det ble født mange barn utenfor ekteskap på 1800-tallet og de ugifte mødrene og barna deres ble en utsatt gruppe. Marie Ulrikke var en av de ulykkelige mødrene og representerte slik symbolet på uretten mot de svake i samfunnet.

Marie Ulrikke ble satt bort på en gård med spedbarnet mot Fattigvesenets betaling. Etter tre måneder tok hun datteren og gikk hjem til mora, som nå var enke og bodde i en fattigbolig. Fattigvesenet mente hun hadde det godt, og kunne ikke forstå at hun hadde forlatt stedet. Kanskje hadde hun det ikke bra, kanskje savnet hun bare familien. I en tid der borgerskaps forestillinger om hjemmets lykke sto sentralt, hadde myndighetene ingen forståelse for underklassens behov, men krevde takknemlighet for sin forsørgelsesmodell som brøt opp mellommenneskelige bånd. Fordi Marie Ulrikke ikke kunne forsørge datteren, og var ulydig mot fattigvesenet, ble hun satt på seks måneders tvangsarbeid på Sems tvangsarbeids- hus for ørkesløshet etter Fattigloven. Innsettelsen skulle skje så snart datteren på seks måneder kunne settes bort til forpleining.

Ørkesløshet betydde uvirksomhet og lediggang, et synonym til løsgjengeri. Det var en vid og moralsk bestemmelse der det var mangel på arbeid

▲ **Fattigbrakka** i Stokke hvor Marie Ulrikke vokste opp går inn i tradisjonen om billig understøttelse under dårlige forhold. Familien hadde havnet her fordi faren var skadet av alkohol. Illustrasjonen «Fyllekalas» er hentet fra Metzger, H. Politinotiser. Smaabilleder af folkelivet. Illustrert av A. Bloch og A. Bohr Olsen. København og Kristiania, 1912

1 2

som ble straffet, selv om arbeidstvangen hadde blitt opphevet i 1854 med ordlyden «Ingen kan i nogen henseende behandles eller straffes som Løsgjænger, naar han ernærer sig uden at betle (tigge) eller falde det Offentlige til Byrde». Det var altså når den arbeidsføre gjennom sin nød trengte offentlig støtte at arbeidsløsheten ble straffbar. Tjeneste- og arbeidstvangen ble slik videreført for den som ikke klarte seg selv. Straffen var for Marie Ulrikkes tilstand, ikke handlinger. Mangelen på kategorisering følger det moralske perspektivet i Fattigloven.

Ett år gammel ble datteren Hilda Constance satt bort på gården Bærefjeld i Stokke, slik så mange andre fattige barn ble satt bort på gårder og husmannsplasser rundt om i landet. Her bodde hun til 1892, året hun ble konfirmert, kun to kilometer unna Sundby fattigbrakke hvor hun var født.

Navnet Bærefjeld tok hun med seg hele livet, og opprettet på begynnelsen av 1900-tallet Bærefjeld pensjonat på Kristianias beste vestkant. Bortsettningen gjennom Fattigvesenet var en smertefull klassereise for henne.

En bønn om frihet

Marie Ulrikke ble født i fattigdom og som voksen levde hun et urolig liv med dårlige tjenesteforhold, gjentatt tvangsarbeid for sin lediggang og hjelpesløshet. De fattigste ble tilbudt dårlige tjeneste- og arbeidsforhold. Det var overskudd på arbeidskraft på landet, men ikke alle klarte løpet mot industrien i byene eller utvandring. Marie Ulrikke var en av de sårbare i arbeidslivet. I 1878 ble hun utsatt for vold fra arbeidsgiveren og hans datter, i forbindelse med at hun ble oppsagt. Hun kom 12 dager på sykehus etter slag i hode og overkropp. Arbeidsgive-

ren ble dømt for legemsfornærmelse, men volden ble bortforklart i rettssaken med vekt på familiens gode stilling og skikkelighet. Men Fattigkommissjonen fikk erstatning for sine utlegg for sykehusoppholdet, et bevis på alvor.

Marie Ulrikke ble slått og sparket på tjeneste – og sparket fra tjeneste. Likevel ble hun samme år igjen dømt til nye seks måneders tvangsarbeid i tvangsarbeidsanstalten i Sems fengsel etter Fattigloven. Fattigkommissjonen ba om at hun ble satt inn så snart som mulig «da hun intet vil bidrage til sit uægte Barns Forsørgelse, fører et i flere Henseender saare forargeligt Levnet ved Natteløberi, og forstyrrer Huusfreden for sine Omgivelser.» Årsaken til at innsettelsen ikke hadde skjedd før, mente Fattigkommissjonen var at hun ofte hadde truet med selvmord og at de hadde ventet på hennes forbedring. Politi ble rekvirert til pågri-

1. Forvalter- og kassererkontoret ved tvangsarbeidsanstalten Prinds Christian Augusts Minde 1914.

Foto: Ludvig Forbech. Riksarkivet, S-1043/1/U/Ua/L0005/a002

2. Arbeidsanstalten produserte for kommunen og for salg.

Utsalget i tvangsarbeidsanstalten Prinds Christian Augusts Minde 1914.

Foto: Ludvig Forbech. Riksarkivet, S-1043/1/U/Ua/L0005/a003

3. Prindsens bygning ut mot Storgata.

Her lå store sovelokaler, vaskeri, farger, bad og smie, 1914. Foto: Ludvig Forbech. Riksarkivet, S-1043/1/U/Ua/L0005/a004

pelsen og hun ble transporten til Sem fengsel. Arbeidsstraffen tæret på Marie Ulrikke. Etter fire måneder sendte hun en søknad om benådning, en bønn om frihet:

«Gode Pastor!

Jeg vil nu tage Pen i Haand og af et ydmygt Hjerter bede Eder om at I af Eders Godhed vil afkorte en Tid af min Fængsels-Straf, da jeg af Hjerter ønsker min Frihed tilbage, og at fortjene mit Brød paa en bedre Maade, og jeg vil bede til Gud, at han vil forbedre mine Dage, saa jeg ikke kommer indenfor disse Porte mere da det er i denne Tid og i min bedste Ungdom, at jeg fra Vaaren af ønsker at faa mig en Condition. Og da jeg ingen har at holde mig til, da mit Hjerter ønsker efter Friheden, saa ønsker jeg Pastor vil høre min Bøn.
Ærbødigst
Marie Ulrikke Larsdatter»

I brevet får vi glimt av Marie Ulrikke som person. Det er frihetstrang heller enn anger som driver henne. Vaktmesteren mente hun hadde en «*mer end almindelig stridig Karakter*», men at hun hadde blitt mer føyelig og villig, og ikke dårlig til kvinnearbeid. Han anbefalte løslatelse på grunn av hennes unge alder, og fordi «*fortsat strængheid kan gaa over til Forherdelse*». Men ikke lenge etter ble hun transportert tilbake til Sem fengsel fra fattighuset på Sundbyeie av lensmannen og to vaktkarer.

Meget demoralisert

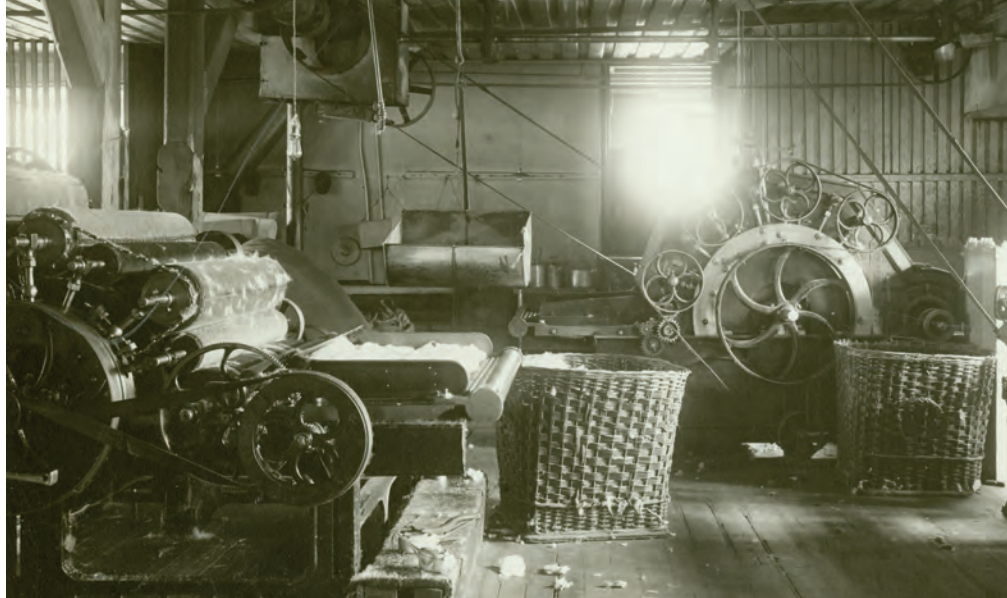
Samme år som Marie Ulrikke kom gravid på tvangsarbeidsanstalten i Kristiania i 1881, noterte Fattigvesenet at hun drev med løsgjengeri og natteløben. Natteløben ble av Eilert Sundt brukt om relasjoner mellom ungdom særlig blant arbeiderklassen på bygda.

Men natteløben kunne også beskrive prostitusjon. Til tross for strenge bestemmelser mot prostitusjon i Straffeloven av 1842, ble prostitusjon ofte kategorisert som løsgjengeri og Fattigloven benyttet. Det er derfor mulig at Marie Ulrikke forsørget seg som prostituert. Mens fattigloven kunne brukes administrativt eller med en enkel dom uten ankemuligheter, ville en straffesak kreve en helt annen rettssak med forhør og vitner. Derfor gir kildene kun et riss av Marie Ulrikkes vanskelig kvinneliv.

Barnet Marie Ulrikke hadde i magen på Prindsen ble født i august 1881 i Vardal, sønnen Even. Hun manglet klær, både til seg og til barnet og trengte stell etter fødselen. Hun visste ikke hva hun skulle gjøre. Fattigkommissjonen i Stokke skrev til Fattigkommissjonen i Vardal med en anmodning om å holde «den meget demoraliserte

På tvangsarbeid skulle de uverdige fattige settes til hardt og monotont arbeid. Her fra fabrikkbygningen i Prindsen med kardemaskiner, ullvalse og maskinvev, 1914. Foto: Ludvig Forbech. Riksarkivet, S-1043/1/U/Ua/L0005/a008-1

Pige» i sikker forvaring og at utgiftene skulle være så billige som mulige. De ønsket å sette henne på tvangsarbeid så snart hun og barnet var friske nok. Even ble satt bort til flere hele sin barndom. Faren ble først oppgitt som gift «omstreifer» og skredder Even Olsen Skjerveie med ukjent bopel, men Fattigvesenet søkte å få refundert sine utlegg. Slik kom det fram at den ekte faren var den 37 år eldre lensmannen Hans Helmer i Sandvika. I juni 1889 krevde Tønsberg fattigkommisjon 25 kroner årlig fra han etter at Marie Ulrikke hadde oppgitt at hun hadde «avlet drengebarnet» med ham da hun var i tjeneste på Høvik, og «løgnaaktigen» oppgitt feil barnefar. Fattigvesenet tok hensyn til ubehaget for lensmannen «for en Mand i deres stilning, forbundne ubehageligheder», og skrev at han kunne betale gjennom politikammeret eller fattigkommisjonen. Bare en uke senere kom svaret fra lensmannen: «Lensmand Helmer Sandvigen oversender Opfostringsbidrag Kr 25,00 for der af ham Med Pige Marie Larsdatter Ørvald avlede uægte Barn Eivind». Han erkjente farskapet, men i offisielle dokumenter ble det opprettholdt Even Olsen som barnefar.

I august 1882 ble det lyst til ekteskap, Marie Ulrikke skulle nå gifte seg, men det ble ikke noe av. Årene som kom ble dramatiske for Marie Ulrikke. I brev til Jarlsberg fogderi i mars 1882 klaget Fattigkommisjonen i Stokke igjen over henne, for at hun bidro til sønnen Evens forsørgelse «men har været Fattigvæsenet til megen Byrde og Besvær». For dette ble hun igjen satt på tvangsarbeid i seks måneder i Sem fengsel. Her møtte hun veggene – bokstavelig talt. Hun fikk et raseriutbrudd mot vaktmesteren og kona hans, og ble straffet med isolat i mørk celle. Ved løslatelsen i mai 1883 trengte hun klær fra Fattigvesenet og penger til medisiner. Samme året ble hun gravid på reise fra Danmark, men aborterte og fikk fattigstøtte fra Kristiansand. I juli 1884 ba Stokke fattigkommisjon om at hun ble innsatt på arbeidsanstalten i Kristiania for Stok-

kes regning, for ørkesløshet og utuktig liv. Hun var 27 år og ifølge Stokke fattigkommisjon frisk og arbeidsfør, men «fremdeles meget vrangvillig, overmaade doven og plages ofte af hæslig Vrede». De fikk ikke svar fra hovedstaden, og purret på plass i august samme år.

I 1884 fødte Marie Ulrikke sitt tredje barn, datteren Hulda Martine. Faren var en gift politibetjent i Kristiania, Anton Syversen. I rettspapirene kommer det fram at hun ble gravid i arresten: «hvormed hun alene var indpaa hans Contor hvor hun skulde gjøre Rede for sig som mistænkt for Tyverie, hvis hun forresten erkjendtes for uskyldig.» Det er den andre politimannen hun fikk barn med, maktmisbruket er til å ta og føle på. Bare to år etterpå, i 1886, kom Christian Krohg med romanen *Albertine*, om den unge sypiken som ble skjenket full av en

**Christian Krohgs
maleri Albertine**

*i politilegens venteværelse
sammen med romanen
Albertine fra 1887 var en
brannfakkel i debatten om
prostitusjon og nedverdiggende
behandling av kvinner.
Nasjonalmuseet, avfotografert
av Jacques Lathion*

politimann og voldtatt av han, noe som førte henne ut i prostitusjon. Boka ble totalforbudt, men rakk å sette den borgerlige dobbeltmoralen på dagsorden. Det er lett å se Marie Ulrikke som en av mange Albertiner, som ble rammet av urettferdigheten i samfunnet.

Marie Ulrikke var allerede fratatt to barn, og gjorde mye for å beholde det tredje. Hun rømte med datteren Hulda Martine til Kristiania og ble etterlyst i en rekke aviser, tre ganger i Dagbladet, Morgenbladet og Aftenposten: «Pige Marie Ulrikke Larsdatter Ørvold af Stokke Herred, 27 Aar, har undveget med sit udøpte Barn, hvilke i Antræffelsestilfælde bedes transportede paa billigste Maade til Stokke Fattigkom-

mission». Men mens de første barna utenfor ekteskap vakte moralsk forargelse, representerte barn nummer tre noe helt annet. I mars 1885 ble Marie Ulrikke dømt etter straffeloven for å ha fått «Børn med 3 forskjellige Mandspersoner uden med nogen af Disse at være kommet i Ægteskab». Dommen på 15 dagers vann og brød ble gjort om til 60 dagers fengsel fordi hun ammet datteren Hulda Martine.

En ny start?

28. februar 1887 giftet Marie Ulrikke seg med matros Johan Andersen fra Tønsberg og flyttet dit med han. I 1887 sto hun brud, høygravid på sorenskriverens kontor med en annen manns

barn. Barnefaren var farmasist ved Svaneapoteket Karl Ludvig Bruun. Bare 10 dager før bryllupet hadde hun blitt forhørt for at hun var gravid på nytt. Både forloveden og barnefaren måtte vitne. Johan var 19 år, ti år yngre enn Marie Ulrikke som nå snart var 30 år. Han arbeidet på koffardiskip og var nå hyret på dampskip på hvalfangst i Nordishavet. Johan og Marie Ulrikke skrev seg ut av statskirken og ble medlemmer av den Jarlsbergske frimenigheten i Tønsberg, en pietistisk vekkelse med tyngde i Vestfold. I dissentermenighetene kunne arbeiderklassen, som aldri hadde følt seg hjemme i kirken, komme som de var for frelse.

Marie Ulrikke ble dømt for å stjele blomster for salg. I mange år livnærte hun seg som kransebinderske. Her blomsterselgersker fra Domkirkebasarene ca. 1900. Foto: Johan Bernhard Carlsen Fjelle, Oslo Museum OB.FS1247

Hjemmets lykke ble kortvarig. Mindre enn en måned etter at hun sto brud, ble Marie Ulrikke dømt til seks måneders straffarbeid for ulovlig brennevinsalg. Hun hadde allerede året før fått 40 kroner i bøter, og dømt til fengsel i februar 1887, men straffen var ikke iverksatt fordi hun var gravid. Marie Ulrikke begjærte at saken ble lagt fram for kongen for benådning, men straffen ble iverksatt. De bortsatte barna Hilda Konstance og Even fikk hjemstavn i Tønsberg fra bryllupsdagen, og Marie Ulrikke ba om å få barna

tilbake. Fattigkommisjonen i Stokke ga henne rett til det og ba Fattigkommisjonen i Tønsberg om å levere henne barna, men Tønsberg fattigkommisjon besluttet, av hensyn til barna, særlig Hilda Constance, at de skulle bli der hvor de var satt bort. I mars 1888 ble barna skrevet ut at fattigvesenet og Marie Ulrikke forsørget dem selv.

Da Marie flyttet til Tønsberg skifter livet farge i kildene. Hun ble gift kone, og Fattigvesenets inngripen lammet henne ikke like mye. Småkriminallitet tok over som inntekt-

skilde. I 1889 fikk hun sønnen Johan Anton med ektemannen Johan. I 1890 ble hun igjen dømt til fengsel, nå for tyveri. Ekteskapet gikk også i stykker. I 1892 oppga Fattigvesenet at Johan hadde rømt, og sønnen Jul Augun som ble født dette året hadde en annen far, skipsmann Anders Andersen. Marie Ulrikke bodde igjen på fattighus, men fra desember 1892 leide fattigvesenet hus til henne.

Sammen med en annen kvinne, en tidligere straffedømt gift blomster- og såpeselgerske, sto Marie Ulrikke i

◀ **Marie Ulrikke Larsdatter ble dømt til Landsfengselet for kvinner for tyveri og forfalskning i 1894.** Kvinnefengselet lå i det gamle tukthuset i Kristiania i Storgata 33. Tukthuset i Storgata ca. 1910, Foto: Olaf Martin Peder Væring, Oslo Museum OB.F01167

Ved århundreskiftet etablerte Marie Ulrikke seg med familien i Kristiania. I de kommunale kildene fra Kristiania framstår livet i hovedstaden som et ordinært arbeiderliv. Kilde: Oslo byarkiv, Folkeregisteret, Inn og utflytningsprotokoll 1901

Andersen, Marie, enke	5/4 87	Skokke	Kristiania
Karl Ludwig, søn	2/5 87	Tønsberg	
Johan Anton, "	27/9 89	St.	
Martine, datter	14/10 -94	Do	

februar 1894 for retten anklaget for å ha forfalsket loddbooker og for tyveri av syriner på kirkegården som hun hadde brukt til å lage kranser. Marie Ulrikke oppga at hun var blomsterhandlerske. Hun ble dømt til seks måneders straffarbeid, mens den andre kvinnen fikk 20 dagers fengsel på vann og brød. Begge anket til høyesterett, da de mente straffen var for streng. I juni Marie Ulrikke ble transportert til Landsfengselet for kvinner i Kristiania – det gamle tukthuset i Storgata 40. Hun ble skrevet inn som kurvkoner med

«Stort graat Schawl, sort Kjole, sort Fløiels Hat og Snøretøiler.» Etter endt soning dro hun tilbake til Tønsberg. I desember samme år døde sønnen Jul Augun og Fattigvesenet ga støtte til kista, ellers var støtten fra Fattigvesenet minimal.

En utenrikspolitisk begivenhet, som den spanske-amerikanske krigen, skulle plutselig forandre kursen på Marie Ulrikkes liv. Ektemannen Johan hadde dradd til USA som sjømann og i februar 1898 ble skipet han var mønstret på senket utenfor Havana. Marie

Ulrikke søkte om enkepensjon fra USA. I tillegg ble det i USA også samlet inn penger til de etterlatte, som kom Marie til gode med kr 279,13. Pengene var mer enn dobbelt så mye som en tjenestepikellønn, og mer enn noen engangssum Marie Ulrikke hadde holdt i handa før. I Tønsberg fattigvesens møtebok finner vi den dramatiske historien som en konflikt mellom dem og amerikanske myndigheter om utbetalingen. For Marie var pengene en ny start.

I Kristiania levde Marie Ulrikke og datteren Hilda Konstance parallelle liv på Kristianias øst- og vestkant.

Her julehandel i kjøttbasarene, Youngstorget 1910. Foto: Anders B. Wilse, Oslo Museum OB.Y1846

Parallelle liv i Kristiania

I 1899 etablerte Marie Ulrikke seg i Kristiania. Mora og de yngste barna bodde nå sammen med henne. Livet i Kristiania framstår som et ordinært arbeiderliv. De kommunale kildene avslører lite om de dramatiske årene Marie Ulrikkes hadde bak seg. I 1901 meldte Marie selv politiet om flyttingen. I Folketellingen av 1900 er Marie Ulrikke oppført som enka Marie Andersen Holt med barna Martine, Karl Ludvig og Johan. 1910-tellingen bor hun med sønnene Johan og Karl. I de kommunale tellingene står hun som blomsterarbeider, kransebinder-ske, arbeiderske og husmor. På slutten av livet bodde hun med sønnen Karl Ludvig i Torvbyggata 10 på Grünerløkka, i det området som ble kalt Ny York. Her døde hun i januar 1929.

På den andre siden av byen, i Josefines gate 3 bodde hennes bortsatte datter Hilda Constance Bærefjeld. En kort spasertur unna, men et lysår i sosiale forskjeller. Her levde de parallelle liv. I 1900 drev Hilda Konstance syforretning, i 1910 drev hun pensjonat i Hegdehaugsveien 24, hvor hun møtte sin mann ekspedisjonssjef i Kirkedepartementet Søren Oftenæs. Hilda Konstances barnebarn husker hvordan Hilda Konstance speidet og holdt vakt i tilfelle besøk fra

mor og søster. Bitterhet og skam gikk kanskje hånd i hånd?

Marie Ulrikke var født i ytterste fattigdom. Hun var flittig og flink i håndarbeid, og manglet verken evner eller krefter ifølge myndighetene. Tidlig fikk hun kjenne brutal urettferdighet, fra personer over henne på den sosiale rangstigen. Arbeidsgivere, politi, vektere, fengsels- og fattigmyndigheter styrte hennes liv ned til detalj. Overgrep og maktmisbruk var hverdag, men hun reagerte med utagerende raseri der myndighetene forventet lydighet og takknemlighet. Marie Ulrikke framstår i kildene som et moderne menneske i en tid med skarpe brytninger mellom det

◀ ***Fattigvesenet i Kristiania og Aker er på Unescos liste over verneverdige dokumentarv.***
Kommunale kilder fra Fattigvesen og arbeidsanstalt er en unik personkilde som gir de fattige stemme

▲ **Marie Ulrikke endte livet på Grünerløkka, i den delen som ble kalt Ny York.** Her Torvbakkagata 3 og 5 sett mot Markveien, 1932. Foto: K. Almås-. Oslo Museum OB.Z12083

autoritære og utdøende tjenestesystemet, mellom en lovgivning mot fattige med røtter i 1700-tallets merkantilistiske tukthusbevegelse der den ulydige fattige skulle oppdras til lydighet og god moral og den moderne tiden med stor bevegelse i samfunnet, sosial og geografisk, med industrialisering og emigrasjon og ikke minst arbeiderbevegelsen og kvinnebevegelsens krav om individuelle og sosiale rettigheter. Marie Ulrikke ble som et dyr i bur som slo rundt seg for å bryte fri, men gitteret var for solid for noen virkelig frihetsflukt. Bertine Zetlitzs reaksjon på møtet med tippoldemoras historie var «Hun må ha vært ressurssterk. Reist seg igjen og igjen». ●

Litteratur og trykte kilder

Aktstykker Kristiania, Dokumenter, Beretning Arbeidsanstalten Prinds Christian Augusts Minde 1881

Bergkvist, Johanne (2008): «En Haard og Dyr Tid». *Fattigdom, tigging og løsgjengeri i Christiania 1790-1802*, Universitetet i Oslo, Master i historie

Bergkvist, Johanne (2009): «Fattigondet – fattigdebatt mellom to fattiglover». I: *Tobias* 2/2009

Bergkvist, Johanne (2016): «bekjendte Nat-Frøkener»: To prostituerte søstre i Christiania på 1790-tallet. Lest på: <http://www.historieblogg.no/?p=2980>

Bergkvist, Johanne (2013): «En norsk Oliver Twist». I: *Program Oliver Twist, Oslo nye*

Forstrøm, Eirin (2012): «Han lovede hende Ægteskab...». Straffeforfølgelsen av kvalifisert leiermål i Norge 1875–1904 og avkriminaliseringen av dette forholdet i 1902. Masteroppgave i historie, Universitetet i Bergen

Juterud, Caroline (2013): «Man kan ikke lade dem døe af Hunger». Fattigkommissjonen, politiet og arbeidsanstalten i Christiania året 1850, Universitetet i Oslo, Master i historie

Lover: Tukthusanordningen av 1741, Fattigloven av 1845, Fattigloven av 1863, Straffeloven av 1842

NRK, «Hvem tror du at du er?», sesong 4, Bertine Zetlitz, 5.2.2017

Omsted, Arne (1911): «Prinds Christian Augusts Minde: En historisk fremstilling» i *Aktstykker Kristiania dok.15*

Polittitidende nr. 86/21.11.1890 og nr. 95/30. 11.1894

Kilder

Digitalarkivet, Kirkebøker, folketellinga av 1865, 1875, 1891, 1900, 1910

Interkommunalt arkiv Kongsberg (IKA Kongsberg), Fattigvesenet i Stokke, Fattigkommissjonens kopibok 1877–1891, Journal for fattigkommissjonen 1873–1889, Manntallsprotokoll nr. 3, fattigunderstøttede 1865–1867, Fattigstuer Stokke 22.10.1892

IKA Kongsberg, Fattigvesenet i Tønsberg, møtebok 1878-1894 og 1894-1903

Oslo byarkiv, Fattigvesenet i Kristiania, Arbeidsanstalten Prinds Christian Augusts Minde, Folketellinger, Helsørådet

Statsarkivet i Kongsberg (SiK), Jarlsberg og Laurvigen fogderi, Sem fengsel

SiK Sem hjelpefengsel, Møtebok – antegnelser for bestyrelsen og tilsynsmenn- nr. 1.

SiK, Søndre Jarlsberg sorenskriver, ekstrarett, dom 4.3.1885

SiK, Tønsberg politikammer, forhørsprotokoller 19.2.1887

SiK, Tønsberg byfogd, ekstrarett, dom 18.03.1887 og forhørsrett, dom 19.2.1894.

SiK, Tønsberg hjelpefengsel, Protokoll over straffanger, 1886–1898, Fangeprotokoll 1890 og protokoll over varetektsfanger, 1886–1910, 6.6.1894 Arkiverket, Folketelling for Kristiania 1910

Oslo byarkiv, Arbeidsanstalten Prinds Christian Augusts Minde, Fattigvesenet i Kristiania, Folkeregisteret, kommunale folketellinger og inn- og utflyttingsprotokoller, Helsørådet fødsels- og dødsmeldinger

OSLOFORTELLINGER

I anledning Byarkivets 25 årsjubileum presenterer vi boka Oslofortellinger. 25 kilder forteller historier om byen. Noen fortellinger er velkjente, og noen kjenner du neppe til. Noen er fortellinger som berører og noen er rene kuriositeter.

120,-

UT AV BYEN, OP I HØIDEN!

AV TORGERM HEDDAL

I 1898 begynte de første trakkene sin skytteforløp oppover Holmenkollåsen mellom Majorstua og Besserud.

For å finne årsakene til utbyggingen av Holmenkollåsen må en lete både i hovedstadens kulturhistorie og skattemotiv historie. Ironisk nok var det utbyggingen i området som skapte grunnlaget også for banen. Med utbyggingen kom blant annet Holmenkollen Turisthotell, Holmenkollen Sanatorium, Voksenkogen Sanatorium og Voksen Karhotell. Disse var tenkt som kundesentrum for byen. Samtidig ble store områder åpnet for kjøpmans befolkning, ved at komsti Høyte åpnet eiendommene sine, og ved at kommunen i 1889 kjøpte opp Frognerstrømskogen.

Tidens drøytning mot den uberørte naturen skapte en helt ny innsats både for Holmenkollåsen og resten av Nordmarka. Det var ikke overdrøyet omstøt for skiløperne som var hovedgrunnen til at baneprojektet ble lansert. Det var nok heller ønsket om forfremmelse som drev gründerne. De kunne ikke ha valgt et bedre tidspunkt for å stifte selskapet. Årene etter stiftelsen hadde byen et eventyrlig oppsving, og i perioden 1895–99 økte folketallet med nærmere 50 000.

I de opprømte utplassen skapet bypasienter stor blanst som i så i november tegning. Holmenkollen med for nærmere 200 tomter langs banen, og hver av dem om lag fire mål.

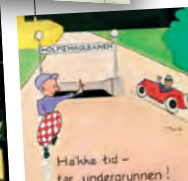
Initiativtakerne bak «Indbydelsen» står ikke mye tilbake for dagens reklamefolk. Et eget bilag presenterer «vinter- og sommerboliger».

«Trangen til kostbare Formidlerer udenfor Huset vil blive mindret, thi kjøpmann er det bedst, og den søker Omegn med sine prægtige Skovtrakter vil give rigelig Anledning til Adspredelse og Forfriskning for Legeme og Sjæl både Vinter og Sommer for Voksne og Børn».

I andre områder av byen som ble bebygd på samme tid kom bebyggelsen for banen. Og i villatrak som Oppsal og Høybråten måtte befolkningen alene i flere tår for å få et kollektiv tilbud.

OSLOFORTELLINGER

OSLO BYARKIV – BYENS HUKOMMELSE

Jubileumsboken fås kjøpt i Byarkivet for kr 120 og hos bokhandlere for kr 150.

Haakon VII åpnet tunnelen mellom Majorstuen og Nationaltheatret 27. juni 1928 på Nationaltheatret stasjon. Dette var 16 år etter at tunnelen ble påbegynt. A-40203/Uaa/0004/021

Undergrunnsbevegelser

Det er over 50 år siden Oslo fikk sin T-bane og dermed fikk status som verdens minste by med fullt utbygd T-banesystem. Siden den tid har nye stasjoner oppstått og andre blitt nedlagt.

Tekst: Torgrim Hegdal, arkivar ved Oslo byarkiv

EN KAN REFLEKTERE OVER OM
T-BANENS FØDSEL SKJEDDE DA
KONG OLAV KLIPPET SNORA 22. MAI
1966, KL. 13.00 PÅ JERNBANETORGET

STASJON. Kanskje er det riktigere å gå enda nesten 40 år tilbake i tid å knytte oppstarten til Nationaltheatret stasjon 27. juni 1928, da kong Olavs far Haakon åpnet Nordens første tunnelbane på Holmenkollbanens linje mellom Majorstuen og Nationaltheatret stasjon. Det var da begrepet «Undergrunnen» ble etablert i Oslo.

Da tunnelen sto ferdig var det brukt nesten 14 millioner kroner på den, og den var nesten to km lang. Men hvordan begynte det hele? Dykker vi ned i Byarkivets arkiver, ser vi at den aller første ideen dukker opp rundt forrige århundreskifte. I 1900 forslår direktør Seiersted i AS Holmenkolbanen byggingen av en tunnelbane slik at Holmenkolbanen skal få en tilknytning til sentrum. Nedgangstider utsatte planene og først i mai 1912 kom sprengningsarbeidene i gang. Da var det tenkt en enkeltsporet bane med en kostnadsramme på 2,3 millioner kroner. Mellomstasjoner skulle det være i Josefines gate og Industrigata. Det var også snakk om en Homansbyen stasjon. Både i Slottsparken, Oscars gate og Valkyriegata ble det jobbet via nedsprenget sjakter.

Fra første stund var det en strøm av klager fra naboer som merket ryst-

◀ *Frykten var stor for at også tunnelforlengelsen til Eidsvolds plass skulle medføre setningsskader og erstatningsansvar.*
A- 40203

elser og setningsskader. Allerede etter et halvt år skjedde en dramatisk hendelse som skulle få betydning for det videre arbeidet. I området ved Valkyriegata kollapset hele gatelegemet og 800 m³ masse forsvant i dypet.

I oktober 1914 ble alle byggearbeider innstilt på grunn av protestene. Da var halve tunnelen utsprengt, og slik ble den stående i 12 år. Så seint som i 1931 falt de siste dommene i erstatningssakene og AS Holmenkolbanen måtte ut med til sammen 2,7 millioner i erstatning til huseierne i området.

Da arbeidet ble gjenopptatt i mars 1926 var mange forutsetninger forandret. Grunnen var kartlagt mye bedre, traseen var delvis omlagt, og selskapet gikk inn for dobbeltspor. Det var også ønske om en helt ny stasjonsbygning på Majorstua med Kristoffer Lange som arkitekt. Prisene hadde steget, og kostnadsanslaget var mer enn seksdoblet.

Det ble bestemt at det enorme krateret i Valkyriegata skulle bygges om til stasjon og dermed bortfalt både stasjonene i Josefines gate, Industrigata og Homansbyen (Oscarsgate).

Dette er årsaken til at Majorstua stasjon hadde en tvillingstasjon i 57 år. Valkyrien stasjon ble stengt i 1985. Valkyrien er sammen med Volvat de eneste stasjonene i Oslo som kan betraktes som ekte spøkelsesstasjoner – etter definisjonen om at de skal være nedlagte, men fortsatt noenlunde intakte.

Men ønsket om stasjon i Homansbyen sluknet aldri. Seinest i den samferdselsdugnaden som kalles Oslo-pakke 3 ligger Homansbyen stasjon inne med 700 millioner. Dette til tross for at Ruter har frarådet dette. ●

Kristianiadalens pulsårer

1917 var sannelig sporveiens år i hovedstaden. Denne sommeren ble to nye sporveisselskap etablert: A/S Akersbanerne og AS Ekebergbanen. Samme høst ble det utlyst en internasjonal «sporveiskonkurranse» for Kristiania og Aker kommuner. Vinnerutkastet «Kristianiadalens pulsaarer» har sterke likhetstrekk med det T-banesystemet Oslo har i dag.

Tekst: Torggrim Hegdal, arkivar ved Oslo byarkiv

MÅLET VAR «AT FAA EN PLAN FOR FREMTIDENS SPORVEIS- OG LOKAL-BANENET INDEN DE TO KOMMUNER», SOM SKULLE TILFREDSSTILLE TRAFIKKBEHOVENE FOR LANG TID FRAMOVER.

Deltakerne fikk «friest mulige hænder», men det var ønskelig at de eksisterende hovedlinjene i byen ble beholdt i størst mulig grad, uten at dette var en absolutt betingelse. Fristen var 1. juni året etter, og premiene var på henholdsvis ti tusen, åtte tusen og seks tusen kroner. Programkomiteen forbeholdt seg i tillegg retten til å kjøpe upremierte utkast for kr 2500,-.

Utkastene måtte inneholde en plan for samtlige hoved- og sidelinjer med holde- og vende plasser, bebyggelse, plattformer, sporkryss, verkstedsanlegg og lignende. I tillegg hadde kommunene spesielle ønsker for de nye linjene, både når det gjaldt traseer og endeholdeplasser.

Aker kommune ønsket blant annet å bygge ut kollektivtilbudet fra sentrum opp til Berg og Tåsen, der det skulle etableres en hageby, og Kristiania ville etablere linjer til blant annet Bygdøy og til «egnehjem»-bebyggelsen på Ekeberg.

Likheter med dagens T-banenett

Det kom inn tretten bidrag. Bidraget som vant førstepremien var levert av direktøren for Kristiania Sporveisselskab, ingeniør Jørgen Flood Sandberg Barth, og hadde tittelen «Kristianiadalens pulsaarer». Barth så for seg 19 linjer som skulle frakte folk til og fra sentrum. Disse skulle samles i fire hovedlinjer inn til byen.

En av de nye linjene var ringlinjen, som Barth mente var nødvendig som «bindeled mellem de forskjellige bydele og hurtigbaner gennem byen». Ringen

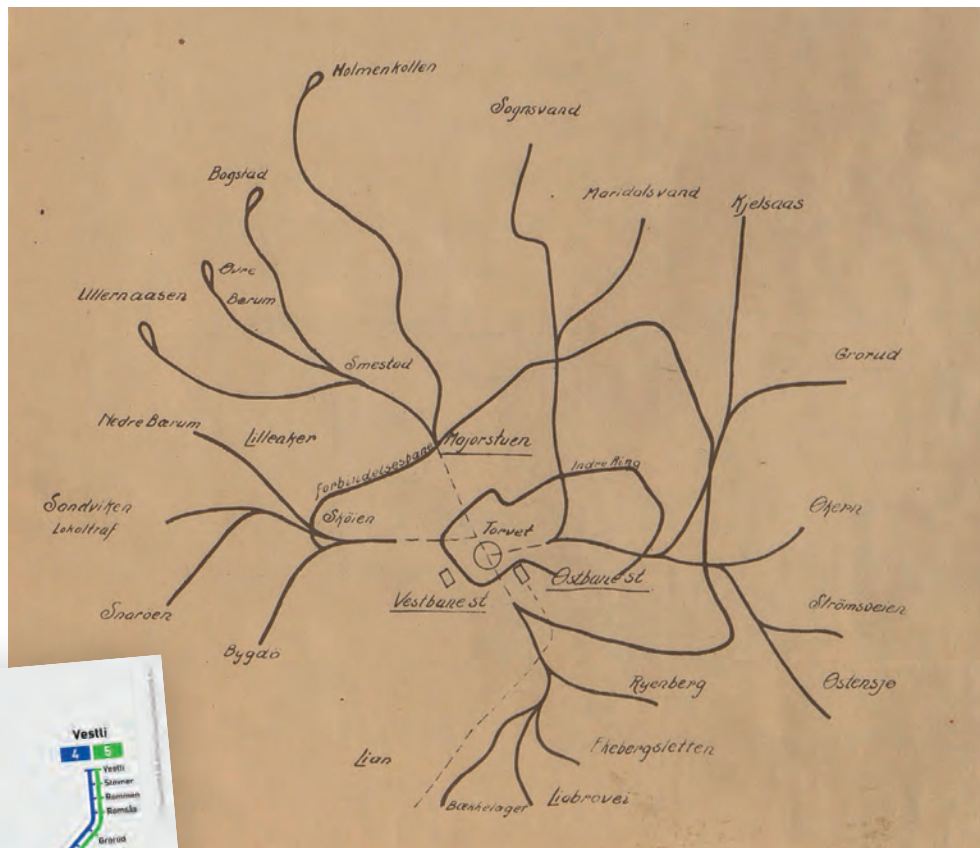
skulle ligge midt mellom sentrum og bygrensen. De fire linjene skulle gå i tunneler gjennom indre by til Stortorget, hvor det skulle innrettes en underjordisk sentralbanegård.

På denne måten skulle kollektivtrafikken effektiviseres og forbedres i løpet av en femtiårsperiode, med radikal forkortelse av tidsbruk for de reisende, og med tog som passerte sentralbanestasjonen hvert 1½ minutt.

Andrepremien ble tildelt ingeniørene Johs. Dybwad og Johan Waage for deres utkast «Forenede Kræfter». Dette bidraget foreslo, i likhet med direktør Barth, opprettelsen av både ringlinje, undergrunnsbane og høybane for å føre trafikken gjennom byen. Ingeniørene foreslo ellers en kabelbane som forbindelse opp til Ekebergplatået, noe direktør Barth ikke ville anbefale. Han ønsket heller en sidelinje fra Ekebergbanen,

noe som også senere skulle bli realisert i Simensbråten-linja. Tredjepremien gikk til utkastet med tittelen «Tid er Penge» forfattet av ingeniørene Olaf Eckbo, I. K. Iversen og S. Larsen. Bidraget «Stor-Kristiania», av direktør Bernhoft på Holmenkolbanen, ble innkjøpt av komiteen for kr. 2500,-. Det foreslo i likhet med de vinnende bidragene underjordiske tunnelbaner og forbindende ringbaner.

Selv om dagens T-banesystem ikke er identisk med Barths planer for «Kristianiadalens pulsaarer», er det store likheter mellom direktørens kollektivforslag anno 1918 og T-banesystemet anno 2017. ●

«Kristianiadalens pulsaarer» slik forslaget ble levert i 1917. Fra arkivet etter Sporveien.

◀ T-banens rutenett anno 2017. Ruter.no

EN SPORVEI TIL BEGJÆR

Kommunens forhold til sporveiene

Tekst: Torgrim Hegdal, arkivar ved Oslo byarkiv. Artikkelen er en redigert versjon av artikkel i Tobias 4/2002.

I motsetning til det mange later til å tru har aldri sporveisdriften i Oslo vært en integrert del av kommunens oppgaver. Med det menes at Oslo Sporveier, eller andre med ansvar for sporveisdrift, aldri har vært etater i det kommunale systemet. Sporveiens administrasjon har altså ikke direkte vært en del av kommunens administrasjon. Den viktigste funksjonen kommunen har hatt i denne sammenheng har vært som generalforsamling i den perioden Oslo Sporveier har vært et heleid kommunalt aksjeselskap. Men sporveien i hovedstaden har en lang historie før det kom så langt.

slo har hatt en brokete sporveishistorie, med i alt ti ulike sporveisselskaper med stort og smått. De første femti årene var dominert av private selskaper. Tre selskaper var kun knyttet til bysporveien. De tre var A/S Kristiania sporveisselskab fra 1875, A/S Christiania elektriske sporvei fra 1894 og det lille kommunale selskapet Kristiania kommunale sporveie fra

Valkyrie plass stasjon

på Holmenkollbanen omkring 1970. Stasjonen ble lagt her etter et uhell under byggingen av undergrunnsbanen i 1912, da store deler av gatelegemet raste ned i tunnelen. Stasjonen ble nedlagt i 1985.
A-40202/Ug/0014/026

1899. Disse ble, etter fargen på vognene, på folkemunne raskt omdøpt til henholdsvis Grønnetrikken, Blåtrikken og den kommunale Rødtrikken.

De private selskapene og kommunen måtte hele tida forholde seg til hverandre ikke minst på grunn av konsesjonsbestemmelsene, altså tillatelsen til å drive med sporveisdrift. Som i alle samliv hadde også dette sine oppturer og nedture. Partene gjorde seg skiftesvis lekke for hverandre for så å opptre som beilere. Det var et sammensatt forhold som inneholdt mest begjær men også besvær. Som en rød tråd gjennom det hele gikk kommuneadministrasjonens ønske om å overta sporveisdriften i byen.

Til grunn for alle bystyredebattene i årene etter, lå Jernbaneloven av

1848. Den stadfestet at anleggelse og drift av sporvei var avhengig av konsesjon. I en tilleggslov ble det fastslått at «for sporvei beliggende innen en bys grenser kan dog konsesjon meddeles av vedkommende kommunestyre». Bystyret måtte altså ha en mening om saken. Samtidig var dette årsaken til at verken Kristiania eller Aker hadde befatning med konsesjonsvilkårene til de såkalte forstadsbanene, Ekebergbanen, Holmenkollbanen og de andre, som lå utenfor byen.

De eldste spor

Det var først i midten av 1870-åra at Kristiania sto fram med et kommunalt apparat. Det vil si at det var etablert en administrativ struktur og en utstrakt form for arbeidsdeling. På denne tida

Kjelker blir løftet av på Holmenkollen stasjon rundt forrige århundreskifte. ►

I dag er dette Besserud stasjon. Det var egne holdere for styrestengene langs trikkesiden. A-40203/Uaa/0002/062

besto kommunen av seks hundre funksjonærer. Det som vi i dag tar for gitt med hensyn til kommunal eiendom, kunne den gang være på private hender. Det gjaldt t.o.m. gater og kirker. Byplanlegging var et ukjent begrep, men med sporveisutbyggingen kom planleggingen i fokus i dobbel forstand. For det første ble det meste av gateregulering og gateplanlegging lagt opp etter hvor sporveistraséene ble lagt. For det andre ble de ulike delene av byen på en helt annen måte enn tidligere knyttet til sentrum gjennom de linjene som ble bygd. Hvordan forholdt så de kommunale myndighetene seg til disse nymotens doningene som invaderte byen?

Allerede i 1868 ble det, av flere personer uavhengig av hverandre, søkt om konsesjon for sporveisdrift, blant annet for dampsporvogn. I bystyrets begrunnelse for avslag på søknadene het det at det var alt for smale gater i Kristiania til at sporveisdrift kunne tillates. Men allerede seks år seinere var ny konsesjonssøknad til behandling, og nå forekom ikke tanken på å ha sporvogn i gatene så skremmende lenger. Derimot var mange av representantene opptatt av konsesjonstidas lengde og hva som ville skje når den løp ut. Debatten ble ei blanding av prinsipper og pragmatisme der

forslagene spente fra femten til minst femti års konsesjonstid.

Det siste forslaget var med en begrunnelse som kan virke underlig på oss i dag, men som må ses ut fra den tids holdninger. Representanten Frölich mente at «Forholdene i denne By var af den Beskaffenhed at (...) Folk af den bedre Klasse satte sig nødig ved Siden af en Arbejder i en Sporvogn». Det ville nok ta mange år før folk vendte seg til dette og at selskapet dermed kunne få særlig mange passasjerer.

Flere argumenterte også for at kommunen ved konsesjonstidas slutt straks skulle ekspropriere selskapet. Her pekte en østover og viste til håndteringen av liknende avtaler i Riga og St. Petersburg der myndighetene hadde overtatt eiendomsretten til produksjonsmidlene etter relativt få år. Dette var mange år før den russiske revolusjonen i 1917. Ved voteringen viste det seg likevel at de fleste gikk inn for Kristiania formannskaps forslag der konsesjonstida ble satt til tretti år.

Det lå også bakt inn i konsesjonsbestemmelsene at kommunen, naturlig nok, hadde noe de skulle ha sagt ved trasévalgene. Dette ble et strids spørsmål da representantskapet debatterte konsesjonen ett år seinere. Stridens eple var om Torggata var brei nok for sporvogner. Under debatten

kom det fram at flere av representantene sjøl satt med aksjeposter i selskapet. Ordet inhabilitet hadde ennå ikke kommet inn i ordbøkene. I 1892 ga så bystyret konsesjon til Blåtrikken, A/S Christiania elektriske sporvei, og for første gang blir det etablert elektrisk sporvei i Norden.

En sporvei til begjær

De følgende årene viste at trikken ble «en sporvogn til begjær». Sporveisdriften var en økonomisk suksess. I 1876 frakta sporvognene 1,5 million passasjerer i løpet av året. Bare 25 år seinere hadde dette økt til 17 millioner, det vil si 75 turer per innbygger i året. Derfor begynte også kommunen å bli mer interessert i denne lukrative næringen.

I 1890-åra var det nesten hvert år utredninger og forhandlinger om kommunal overtakelse av selskapene. I 1895 var det nære på at de to selskapene ble slått sammen, men kommunens krav ble oppfatta som urimelige. Det nye storselskapet skulle ikke få anlegge noen nye linjer og heller ikke få forlenget konsesjonstida. I 1896 var det forhandlinger om kommunal overtakelse, men selskapene var ikke fornøyde med kommunens pristilbud på en million kroner. Dermed kapret det tyske «Gesellschaft für elektrische Unternehmungen» tre firedeler av

aksjene. Onde tunger, spesielt innen partiet Venstre, begynte å omtale Grøntrikken som «Det tyske Selskab».

Denne episoden forteller at selskapet ble sett på som en grei form for pengeplassering. Grøntrikken gikk likevel til det drastiske skritt å vedta

fast kommunal representasjon i direksjonen, kanskje for å blidgjøre kommunen. Året etter fikk kommunen også kjøpt ett tusen aksjer i Blåtrikken også, noe som viste at kommunen var fast bestemt på å få en fot innenfor næringa. Dette er også tydelig i vedtaket som ble gjort seinere samme år,

der et enstemmig bystyre vedtok å etablere Kristiania kommunale sporveie altså Rødtrikken. Det tok likevel over to år før selskapet var konstituert i 1899.

«... mangler erfaring på dette gebet ...»

Stadsingeniøren argumenterte sterkt for kommunen som sporveiseier.

På tross av dette påpekte han allerede i 1897 at: «Byforvaltningen mangler Erfaring paa dette Gebet (...) kommunal Drift vil derfor muligens i Begynnelsen ikke udvise de bedste Resultater.» Kommunen måtte dessverre etterhvert innse at disse spådommene slo til. Årsakene til at det skjedde finner en i både politiske og økonomiske forhold.

Hva var så kommunens beveggrunner for å gå inn i sporveisnæringa? Var det profitt eller sosialt sinnelag? Endel kan forklares ut fra de politiske forholdene i hovedstaden på den tida. Venstre hadde i 1895 fått flertall i bystyret etter mange års Høyre-styre. Partiet hadde programfesta kommunal sporveisdrift, og hadde venstreavisene i ryggen. Venstre-representantene ønsket styring med sporveisnæringa, og at ikke markeds mekanismer aleine skulle bestemme om sporveisnettet skulle bygges ut, og i så fall i hvilke områder av byen. Det ser en da også ut fra de linjevalgene som ble gjort for den kommunale Rødtrikken.

Rødtrikken fikk etterhvert tre linjestrekninger. De gikk til Sagene, Rodeløkka og Vippetangen, forøvrig uten at disse tre strekningene var knyttet til hverandre. Linjene ble altså lagt til etablerte og nye arbeiderforsteder som ikke var høyt prioritert av de private selskapene. For å vri på et kjent begrep kunne en kanskje kalle det «sosial sporveisutbygging». Men det må i rettferdighetens navn nevnes at også Grønnetrikken søkte konsesjon for å bygge ut Sagene-linja.

Fram til 1900 var det hestesporvogn i byen, men hesten hadde utspilt sin rolle ved århundreskiftet og ei elektrifisering av alle linjer ble foretatt. Hele arbeidet ble faktisk utført på under fire måneder. Det var på den tida framkomstmiddelet endret navn fra hestesporvogn til trikk, trolig avledet av det engelske «electric tramway». Det blir derfor litt pussig når folk i dag snakker om «hestetrikken».

Byen var inne i en sterk vekstperiode på slutten av 1800-tallet. Særlig på 1890-tallet skjøt boligbyggingen fart. Krakket i 1899 bremsset kraftig på aktiviteten, men sporveisdriften slapp lettere unna enn mange andre næringer. Tvert imot kunne Kristiania kommune registrere en ekspansjon innen næringa, og den ville sjøl være med på oppturen.

Den 29. november 1899 hadde det nystartede selskapet Kristiania kommunale sporveie åpnet sin første linje fra Athenæum (Wessels plass) og samtidig bygd seg vognhall ved endeholdeplassen på Sagene. Men kommunen var engasjert i sporveisutbygging på flere hold. På samme tid tilbød den seg, sammen med Aker kommune, å finansiere forlengelsen av Grünerløkka-linja fra Sannergata til Torshov. Denne sto ferdig i 1899 og tre år seinere var forlengelsen fullført til Grefsen stasjon, også etter initiativ og med finansiering fra kommunen.

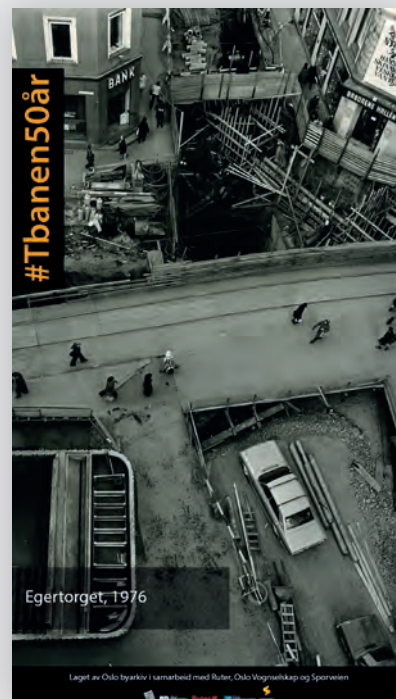
En sporvogn til besvær

Etter det økonomiske krakket i 1899 foregikk det en merkbar mentalitetsdreining mot at kommunen ikke på noe område «skulde flutte sig». Dermed var det politiske klimaet et annet for Rødtrikken. Det nærmet seg tretti-årsfristen da kommunen igjen måtte ta konsesjonen opp til vurdering. Kristiania sporveisselskab, Grønnetrikken, søkte om fornyet konsesjon på femten år og i tillegg oppkjøp av Rødtrikken. Dette utløste en livlig debatt i bystyret da saken kom opp i april 1905, og det var mye forpostfektning i sakens anledning. Saken hadde vært utsatt i formannskapet og ble behandlet i to omganger i bystyret.

T-banen var 50 år i mai 2016.

I den forbindelse laget Byarkivet både en fotoutstilling og digital utstilling på oppdrag fra Ruter og Sporveien. Fotoutstillingen i Kunstpassasjen på Jernbanetorget ga en oversikt over T-banens historie fra byggingen av Undergrunnsbanen fra Majorstua til Nasjonalteateret i 1928 til opprettelsen av Stortinget stasjon i 1987. Den digitale fotoutstilling som ble vist på 104 av Clear Channel sine skjermer på Majorstuen, Nasjonalteateret, Stortinget og Jernbanetorget. I tillegg ble en fotoutstilling på seks bilder vist på Bergkrystallen stasjon og Teknisk museum. Den ble etterpå satt opp på Trafikanten og står nå på Sporveismuseet.

I bystyresalen beveget argumentasjonen seg mest langs økonomiske skillelinjer. Det var en realitet at kommunen hadde investert 1,5 millioner i selskapet og dets anlegg. Årlig hadde selskapet gått med et underskudd på ca. 75 000 kr. «Kommune-motstanderne» argumenterte med at sporveisdriften måtte drives etter sunne bedriftsøkonomiske prinsipper, og det hadde kommunen vist at den ikke kunne. Tilhengere av kommunal drift mente derimot at det var urettferdig

kun å fokusere på de foregående år, som hadde vært preget av økonomisk nedgang. Et forslag gikk derfor ut på å forlenge konsesjonen bare med fire år også for å få sammenfall med Blåtrikkens konsesjonsutløp, men det ble forkastet med 47 stemmer mot 35. I etterpåklokskapens lys kan en vel si at saken kunne fått et annet utfall noen år seinere. Den økonomiske oppturen begynte så smått året etter bystyrebehandlingen.

Det ble en hard debatt som varte over ni timer. Avstemningen foregikk klokka to på natta, men utfallet var i stor grad gitt på forhånd. To sporveiskomiteer hadde vært i sving de foregående år, begge med flertall for konsesjonsforlengelse og salg av det kommunale selskapet. Dette sluttet også formannskapet seg til. Debatten i bystyret endte med 36 stemmer mot og 46 Høyre-stemmer for forlengelse og salg.

Fløyene sto likevel så steilt mot hverandre at vedtaket, for første gang i bystyrets historie, ikke ble akseptert av mindretallet og ble klaget inn for Arbeidsdepartementet. Resultatet ble også der det samme, men mange mente likevel at dette dannet et vannskille politisk sett i hovedstaden. De store blokkene i partipolitikken hadde nå etablert seg og dette ble kommentert av flere. Den seinere Arbeiderparti-høvdingen, Carl Jeppesen, uttalte under debatten at det var første gang

de sosialistiske og de kapitalistiske interessene tørnet sammen i Kristiania kommune.

Saken endte altså med at den «tyske» Grønnetrikken fikk forlenget sin konsesjon til 1924, og fikk kjøpt det kommunale sporveisselskapet Rødtrikken for 1,5 millioner kroner slik at kommunen sto igjen uten tap i prosjektet. Men utfallene var harde, også i ettertid, spesielt fra deler av pressa. Noen foreslo at Grønnetrikken heretter skulle kjøre med tyske flagg på vog-

nene siden resultatet i realiteten var «tysk kapitals seier over norsk uduelighet». Ser en på realitetene var saken imidlertid mer sammensatt.

Sjøl om direkte kommunal drift var en saga blott, hadde kommunen likevel sikret seg innflytelse. Kommunen hadde allerede i noen år hatt fast representasjon i selskapets direksjon. I forbindelse med vedtaket i 1905 ble det også inngått avtale om at selskapet skulle kjøpe kommunal strøm, og omkring ti prosent av selskapets

BANESELSKAPENE OG ARKIVENE

- A/S Kristiania Sporveisselskab (KSS) 1875–1924 (innlemmet i OSV)
- A/S Kristiania Elektriske Sporvei (KES) 1894–1924 (videreført i BB)
- A/S Holmenkolbanen (HKB) 1898–1975 (innlemmet i OSV)
- Kristiania Kommunale Sporveie (KKS) 189–1905 (innlemmet i KSS)
- A/S Tryvandsbanen (TB) 1899–1905 (uten egen vognpark) 1905–1920 (innlemmet i HKB)
- Smestadbanen (SB) (uten egen vognpark) 1912–1924 (inn i AB, seinere i HKB)
- A/S Akersbanerne (AB) 1917–1937 (drift overtatt av BB)
- A/S Ekebergbanen (EB) 1917–1965 (innlemmet i OSV)
- A/S Bærumsbanen (BB) 1924–1944 (innlemmet i OSV)
- AS Oslo Sporveier (OSV) 1924–2007 (innlemmet i Ruter)
- Samtlige baneselskaper har sine arkiver oppbevart i Oslo byarkiv. De eneste unntakene er arkivene etter A/S Kristiania Sporveisselskab og Kristiania Kommunale Sporveie som ble kassert rundt 1967.

inntekter skulle gå som avgift til kommunen. Formannskapet hadde også vedtatt at selskapet var forpliktet til å bygge minst en halv kilometer nye linjer pr. år. Sist men ikke minst, skulle ansatte fra det kommunale selskapet beholde sine rettigheter ved overgang til ny arbeidsgiver.

Kanskje var det kommunens sjenerøsitet som ble dens bane som sporveisgründer. Etter seks år var altså Kristiania kommunale sporveie historie, og A/S Kristiania Sporveisselskab overtok alle linjer, materiell og vognhaller etter den kommunale lillebroren. Men vognene gikk fortsatt, i ombygd stand, i oslogatene i enda 62 år.

Banene vokser utover

I årene etter 1905 var det som det la seg et slør av resignasjon over Venstre og Arbeiderpartiet når det gjaldt sporveissaken. I 1909 skulle Blåtrikkens konsesjon opp til behandling. Men denne gangen ble saken banket forholdsvis raskt gjennom og konsesjonstidas utløp satt likt med Grøntrikkens. Det hadde nok også sitt å si at kommunen, som tidligere nevnt, satt med en betydelig aksjepost i dette selskapet og at resten av aksjene var på norske hender. Et forslag fra Arbeiderpartiet om noen års utsettelse falt, og konsesjonstidas utløp for dette selskapet ble dermed også 1924.

Utbyggingen av sporveisnettet foregikk sakte men sikkert både før og etter første verdenskrig. Det var få dramatiske endringer for bytrikken med unntak av Blåtrikkens utbygging av Lilleakerbanen. I 1915 begynte de to selskapene å kombinere linjene sine, og fikk en mye bedre utnyttelse av hele linjenettet. Det var ellers på forstadsbanenettet at den store ekspansjonen fant sted i disse årene. Både A/S Holmenkolbanen og A/S Ekebergbanen hadde store utbygginger, selv om kommunen i mindre grad fikk befatning med disse.

Det største kommunale engasjementet i denne perioden foregikk utenfor hovedstaden, da Aker kommune i juni 1917 besluttet å opprette et heleid kommunalt aksjeselskap for å ha en mer systematisert utbygging av forstadsbaner mellom Kristiania og Aker. Vedtaket ble gjort i et herredsstyremøte preget av mye hemmelighetskremmeri. Årsaken var at Aker kommune ønsket å sikre seg byggegrunn, spesielt langs det som seinere skulle bli Sognsvannsbanen. De ønsket å finansiere dette ved tomtesalg langs banen på samme måten som A/S Holmenkolbanen i sin tid hadde gjort. Hvis dette ble kjent på forhånd ville prisene ha blitt drevet opp av spekulanter.

Kommunens to steg

Begge de private selskapene hadde altså konsesjon til å drive sporvei fram til 1924. Da var det klart for en ny runde i den politiske kampen.

Utfallet var i stor grad bestemt på forhånd. I 1922 ble en kommunal komité nedsatt. Flertallet i denne ville at de private selskapene skulle bestå, subsidiært at det ble dannet et nytt storselskap hvor kommunen satt med 51 prosent av aksjene. Det var det sistnevnte forslaget formannskapet bestemte seg for, med elleve mot ni stemmer.

Dermed ble bystyrebehandlingen i november 1923 en formalitet uten noen temperatur i debatten. Arbeiderpartiet og sosialdemokratene stemte for å opprette et helkommunalt selskap. Voteringen endte med knappst mulig flertall for et halvkommunalt selskap: 43 stemmer for, og 41 stemmer mot. Det som var avgjørende for flertallet, var at kommunen etter deres mening ikke maktet det løftet det var å skaffe tjue millioner kroner for å utløse begge selskapene fullt ut.

Med dette vedtaket var A/S Kristiania Sporveier en realitet fra 1. mai 1924. Åtte måneder seinere fikk både byen og selskapet nytt navn. Selskapet beholdt sitt navn fram til 2007 – A/S Oslo Sporveier. Bærumsbanen beholdt sin private status, siden den lå utenfor Kristiania kommune.

Våren 1924 hadde bystyret gjort vedtak om at det nye selskapet skulle få en tiårig konsesjonsavtale. Når tida for konsesjonstidas utløp nærmet seg, hardnet frontene til. Begge fløyer hadde det samme mål for øyet, en stabil og pålitelig sporveisdrift. Likevel la de vekt på vidt forskjellige virkemidler. Tilhengere av kommunal drift pekte på at privat eierskap ville være altfor sårbart overfor økonomiske svingninger. Der ville det offentlige kunne gå inn med motkonjunkturtiltak og redde rutetilbud fra nedskjæringer. De borgerlige derimot, mente at selskapets rammebetingelser ville bli alt for usikre hvis en skulle gjøre seg avhengig av det til enhver tid sittende bystyreflertall. I tillegg måtte kommunen ut med 3,2 millioner kroner for innløsning av aksjer. Det var mye for en allerede svært presset kommuneøkonomi. Siden det nå var sosialistisk flertall i bystyret ble det likevel vedtatt at A/S Oslo Sporveier skulle bli helkommunalt. ●

Litteratur og trykte kilder

Aktstykker Kristiania kommune: Sak 11/1874, 15/1875, 21/1892, 62/1897, 101/1897, 20 og 23/1905, 128/1923/24, samt referater fra bystyrets møter

Lund, Bernt H. (2000): *Beretning om Oslo kommune for årene 1948-1986*

Myhre, Jan E. (1990): *Hovedstaden Christiania*, Oslo bys historie, bind 3, Cappelen

Fasting, Kåre (1975): *Sporveier i Oslo gjennom 100 år*, Oslo sporveier

Aspenberg, Nils Carl (1994): *Trikken og forstadsbaner i Oslo. Fra hestesporvei til T-bane*, Baneforlaget

Erichsen, Egil W. (1948): *Holmenkolbanen gjennom 50 år*, Fabritius

(1973): *Holmenkolbanen 1948-1973*

Strandholt, Thorleif (1991): *A/S Holmenkolbanen 1896-1975*, Sporveijhistorisk selskab

Andersen, Bjørn (1993): *Holmenkolbanen. Kort historikk fra 1898 til 1993*, Lokaltrafikkhistorisk forening

Nilsen, Knut A. (1998): Nordmarkstrikken. *Holmenkollbanen gjennom 100 år*, Aschehoug

Kilder

A/S Kristiania sporveisselskabs styreprotokoller

A/S Kristiania elektriske sporveis styreprotokoller

The Black Rose

— RUTH REESE —

Ruth Reese (1921–1990) var en klassisk utdannet spirituals-/bluessanger som arbeidet for å spre kunnskap om svartes situasjon. Hun kjempet for rettferd og frihet og ble en inspirator for flere av de nye innvandrerne som kom til Norge på 1960- og 70-tallet. Selv kom Reese til Norge i 1956. I avisene ble hun ofte omtalt som «negersangerinne». Reese ble definert ut fra hudfargen sin – her, i London og Paris, som i USA der hun kom fra. Hun ble avvist seks ganger den første sommeren hun søkte hybel i Oslo. Reese ble en populær sanger og fikk mange oppdrag i Norge. Hun fant kjærligheten, giftet seg med Paul Shetelig og valgte å bli her.

Tekst: Ellen Røsjo, historiker og ansatt i Riksarkivet, tidligere i Oslo byarkiv

Ruth Reese hadde en mangeårig konsertkarriere i Europa med et klassisk repertoar. Kabaretbransjen ga også tilbud til *The Black Rose*. I nesten 10 år sang hun på begge typer scener i mange land. Reese opplevde stor uvitenhet i Europa om sitt folks musikk og kultur. Hun var frustrert over at publikum her kun oppfattet det melodiske i hennes spirituals, at de ikke oppfattet teksten og det sterke innholdet! Hun ville fortelle hvordan hun opplevde rasisme på kroppen også i Norge. På grunn av sin hudfarge bar hun på «four hundred years of resentment» som hun skrev i diktet «To Stop a Story».

Hun tok på seg rollen som folkeopplyser i Norge – om svarte amerikaneres musikk, kultur, historie og tradisjon. Foredraget «Rasehat og demokrati» holdt hun første gang den

20. januar 1960 i Universitetets aula. Siden ble det turné i fjorten fylker. Avisene skrev om foredraget, og det ble debatt. I 1960 satte også fagbevegelsen i verk en boikott av varer fra Sør-Afrika. Det året talte hun for boikott til støtte for sør-afrikanernes frihetskamp på Youngstorget den 1. mai. Ruth Reese holdt musikkåserier over hele Skandinavia, første gang i osloskolene i 1960 med «De amerikanske negrenes musikkhistorie gjennom 360 år». Hun skrev også kronikker i avisene om betydningsfulle svarte amerikanere.

Reese døde på scenen på kulturhuset *Slurpen*, da hun i 1990 mottok SOS Rasismes første æresmedlemskap for sin kamp mot rasisme og apartheid. I 2012 ble plassen foran Schous bryggeri oppkalt etter henne og fikk navnet Ruth Reeses plass. ●

▲ Arrangement i anledning av at Martin Luther King kom til Oslo for å motta Nobels fredspris i 1964. Fra Ruth Reeses private fotoalbum, Privatarkiv etter MiRA-senteret

▲ **Konsertlivet i Oslo 1962.** Count Basie med Ruth, og Jay C Higginbotham på trombone og Ruth Reese på Metropole. Foto: Randi Hultin. Fra Ruth Reeses private fotoalbum, Privatarkiv etter MiRA-senteret

1. «Ruth is looking to Oslo».

Hjemme hos Ruth og Paul på Lambertseter. Intervjuet med Alt for damene, 1962.

2. «Ruth is looking to Oslo». Hjemme hos Ruth og Paul på Lambertseter.

3. Julaften i Nils Juels gate og nyttårsaften på St. Stephens 1959, Oslo.

Fra Ruth Reeses private fotoalbum, Privatarkiv etter MiRA-senteret

◀ **Ruth Reese synger ut i Nå 1959**
om rasisme, norsk handel med
apartheidstaten Sør-Afrika og mot alle
som tåler urett som ikke rammer dem
selv. Fra Ruth Reeses klippalbum,
Privatarkiv etter MiRA-senteret

▲ I studio. Sturlasons photos, Oslo 1958.

▲ En stjerne i Oslo folkepark i 1959.

Alle bilder er fra Ruth Reeses private fotoalbum, Privatarkiv etter MiRA-senteret

Litteratur

Røsjø, Ellen (2007):
«Ruth Reese; Striden følger meg!»
I: *Spor etter oss*, Oslo byarkiv

Kilder

Oslo byarkiv, Privatarkiv etter MiRA-senteret, Ya The Black Rose
– Ruth Reese, klippalbum 1945–1990 og Yb Ruth Reese, fotoalbum 1952–1983
Oslo byarkiv, Privatarkiv etter Ruth Reese, F Egenkomposisjoner og noter og
X Egenproduserte trykksaker

BRUK ARKIVENE!

- De viktigste kildene til Oslos historie finner du i Oslo byarkiv. 21 000 meter med papirarkiv, tegninger og kart, og over en halv million foto.
- Arkivene dokumenterer enkeltpersoners rettigheter og interesser, sikrer en god offentlig forvaltning og er kilder til forskning og lokalhistorie. Arkivene er tilgjengelig for alle. For å få innsyn i klausulerte opplysninger må man være part i saken eller forsker.
- På lesesalen i Maridalsveien 3 kan du selv gjøre et dybdykk i arkivene.

Bystyresakene gir svar

Lurer du på når det ble bestemt å bygge skole på Hammersborg, når saneringen av Vika ble gjennomført eller når sporveien fikk dobbeltspor fra Nasjonalteateret til Majorstuen? Bystyret er den folkevalgte ledelsen i Oslo. I bystyresakene får du svar på stort og smått som kommunen har behandlet. Grunnstammen i arkivet etter Bystyret er forhandlingsprotokollene. I bystyresakene finnes omfattende saksgrunnlag, livlige debatter og vedtak som kan gi svar på hvorfor Oslo ser ut som det gjør i dag.

Registeret til bystyresakene kalles Generalregister og er søkbart på nett:

<https://www.oslo.kommune.no/OBA/general.asp>

Databasen inneholder ca. 27 000 saker, som er behandlet eller referert i Kristiania/Oslo bystyre, Aker herredsstyre, Oslo byting (1941-45) og Aker herredsting (1941-1945) for årene 1837-1980. Det er mulig å søke på både ord i sakstittel, emner, beslutningsorgan, årstall og saksnummer, og på kombinasjoner av disse. Selve aktstykkene er ikke digitaliserte. For å lese sakene må du besøke Byarkivets lesesal.

Kulturetaten, Oslo byarkiv,
Pb 1453 Vika, 0116 Oslo

BYARKIVET 25 ÅR

